

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ (1822-1881)

Ο ΛΟΓΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ..
ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ .. ΤΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ..
ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ

Ο ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ ~ «Ο ΠΡΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΝ ΕΡΩΣ ΕΝ ΤΗ
ΝΗΣΩ ΛΕΥΚΑΔΙ» ~ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΩΣ ΣΥΝΕΧΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ~ Ο ΓΛΩΣΣΟΛΟ-
ΓΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΙΑΣ ΔΙΑ-
ΛΕΚΤΟΥ ~ Ο ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ ΣΥΛΛΟΓΕΑΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΤΗΣ ΖΩ-
ΝΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ~ Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟ-
ΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΡΗΤΟΡΑΣ ~ Ο ΔΑ-
ΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΣΧΟΛΑΡΧΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2007

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ
(1822-1881)

Ο ΛΟΓΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ~
ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ~ ΤΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ~
ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ

Ανάτυπο

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΥΚΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΙΑ' ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΠΟΙΗΣΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ (1900-1971)

ΙΣΤΟΡΙΑ – ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ (1822-1881)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ (1861-μετά 1901)

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ι. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ (1869-1945)

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΥ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Γιορτές Λόγου και Τέχνης

Λευκάδα 17 - 19 Αυγούστου 2006

ΑΘΗΝΑ 2007

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ
(1822 - 1881)

Ο ΛΟΓΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ~
ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ~ ΤΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ~
ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ

Ο ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ ~ «Ο ΠΡΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΝ ΕΡΩΣ ΕΝ ΤΗ
ΝΗΣΩ ΛΕΥΚΑΔΙ» ~ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΩΣ ΣΥΝΕΧΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ~ Ο ΓΛΩΣΣΟΛΟ-
ΓΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΙΑΣ ΔΙΑ-
ΛΕΚΤΟΥ ~ Ο ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ ΣΥΛΛΟΓΕΑΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΤΗΣ ΖΩ-
ΝΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ~ Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟ-
ΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΡΗΤΟΡΑΣ ~ Ο ΔΑ-
ΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΣΧΟΛΑΡΧΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2007

Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881)

Ο λόγιος και ο δάσκαλος – Τα δημοσιεύματα –

Τα κατάλοιπα – Τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του

Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης

*Ευχές στ' αδέρφια μου
Στέφανο και Γρηγόρη*

Οι τρεις πνευματικές προσωπικότητες, που οι οργανωτές διάλεξαν να αναφερθούμε στη συνάντησή μας, συνιστούν μια θεματολογία τοπικής ιστορίας και φιλολογίας, με στοιχεία πρωτοτυπίας και τόλμης. Οι τιμώμενοι προέρχονται από το ίδιο σόι. Ο Ιωάννης και ο Νικόλαος (1861-1901;) είναι πατέρας και γιος, ο Βασίλειος Ι. Σταματέλος (1869-1945) είναι από άλλο κλάδο. Κατάγονται από το ίδιο χωριό, τους Τσουκαλάδες, που για 150 χρόνια έχει υψηλές επιδόσεις σε γραμματισμένους ανθρώπους, ιδιαίτερα εκπαιδευτικούς¹.

Το έργο των τριών ξετυλίγεται διαδοχικά από τα μέσα του 19ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα και ίσως να αναδειχτούν δείκτες της πνευματικής πορείας των Λευκαδίων αυτής της εποχής, αν καταφέρουμε με τις ομιλίες μας, αλλά και τις αντίστοιχες μελέτες που θα εκδοθούν, να φωτίσουμε τη ζωή και

1. Πάνος Γ. Ροντογιάννης, *Τα ιστορικά του χωριού Τσουκαλάδες Λευκάδος*, Αθήνα, Σύλλογος Τσουκαλαδιωτών Αθηνών, 1988, σ. 188: «Ως τόσο υπήρχε στους κατοίκους κάποια ισχυρή τάση προς φιλομάθεια, που την ενίσχυαν η δύσκολη ζωή και η άμιλλα. Έτσι οι λίγες εκατοντάδες των ανθρώπων σε διαδοχικές γενιές με το μόχθο τους ημέρεψαν την τραχειά περιοχή των Τσουκαλάδων, όπου τους έφερε η τύχη να κατοικήσουν και να ζήσουν, πρόσφεραν στα τελευταία 135-140 χρόνια (1850-1987) σ' ένα ευρύτερο κοινωνικό χώρο περίπου 45 δασκάλους, 4 νηπιαγωγούς, 24 γυμνασιακούς καθηγητές διαφόρων κλάδων [...] 3 γυμνασιάρχες, 1 Γενικό Επιθεωρητή Μέσης Εκπαίδευσης, ένα Εκπαιδευτικό Σύμβουλο [...]». Οι αριθμοί είναι σχεδόν διπλάσιοι στη λεπτομερέστερη καταγραφή του Λάμπρου Σ. Βρεττού, *Τσουκαλάδες του πνεύματος και του αθλητισμού*, Έκθεση Κοινότητας Τσουκαλάδων Λευκάδας, 1998, σ. 23 και 44-58, όπου, όμως, καταγράφονται και οι Τσουκαλαδιώτες των παροικιών και της διασποράς.

το έργο τους στο πλαίσιο της εποχής και της κοινωνίας τους. Με άλλα λόγια, θα έχουμε τρεις οδηγούς για το πνευματικό παρελθόν του τόπου και των ανθρώπων, που, όπως φαίνεται από τα βιογραφικά του δεύτερου και του τρίτου τιμώμενου, ζουν και δημιουργούν πλέον, όλο και περισσότερο, έξω από το νησί τους.

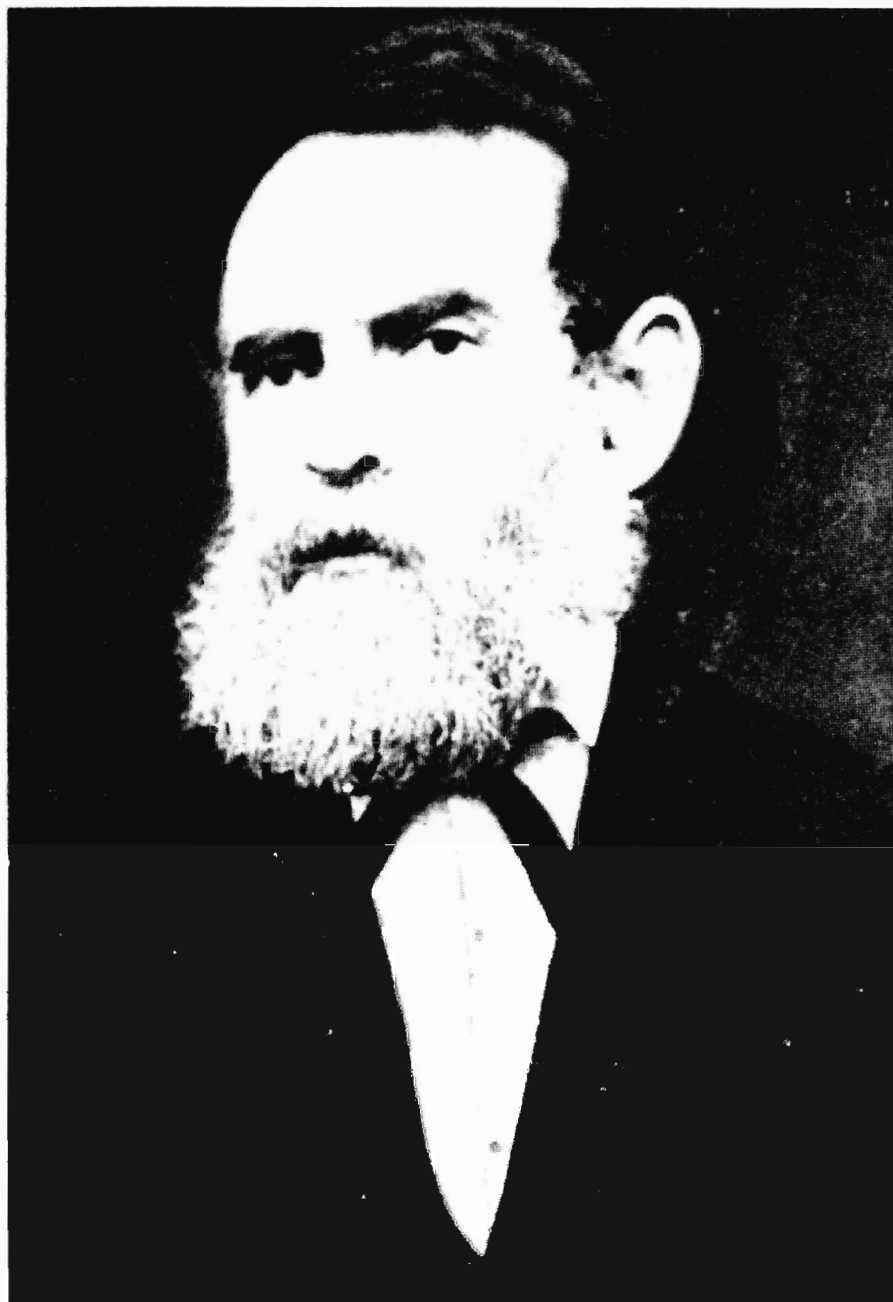
Τους Σταματελαίους τους συναντάμε στα τέλη του 17ου αιώνα στον Κάβαλο Σφακιωτών χωρίς να γνωρίζουμε την προέλευσή τους. Το επώνυμό τους, ως υποκοριστικό που είναι, συναντάται σε πολλούς ελληνικούς τόπους και μόνο η γραπτή μαρτυρία, που για την ώρα δεν έχει βρεθεί, μπορεί να μας δια φωτίσει για τη χρονολογία του πιθανού εποικισμού τους. Τα κτήματα που απέκτησαν τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας (1479-1684) στην περιοχή των Τσουκαλάδων τους οδήγησαν να γίνουν οικιστές. (Το 1727 ήταν μόνο 4 οικογένειες). Τους ακολούθησαν οι Ροντογιανναίοι, που εγκαταστάθηκαν διακριτά. Στα χρόνια της Βενετοκρατίας (1684-1797), οι νέοι οικιστές ημέρεψαν τον άγριο τόπο και είδαν το χωριό τους να μεγαλώνει και να προκόβει, αφού στο ανθρώπινο δυναμικό προστέθηκε, από τα μέσα του 18ου αιώνα, και η οικογένεια Βεργίνη, για να ακολουθήσουν και άλλες οικογένειες².

Ο Ιωάννης Νικολάου Σταματέλος, ο λόγιος, στου οποίου τη ζωή και το έργο θα αναφερθώ, είναι από τους Σταματελαίους της πόλης της Λευκάδας, τους οποίους βρίσκουμε εγκαταστημένους γύρω στο 1700 και είναι αδιευκρίνιστο αν κατέβηκαν κατευθείαν από τον Κάβαλο ή ήλθαν από τους Τσουκαλάδες. Πάντως με τους άλλους Σταματελαίους και τους Τσουκαλάδες διατήρησαν στενούς δεσμούς και είχαν στο χωριό και την περιφέρειά του σπίτια και κτήματα ως τον 20ό αιώνα.

Ο λόγιός μας ανήκε στον οικογενειακό κλάδο της πόλης που ήταν περισσότερο γνωστός με το παρωνύμι «Καπετάν Χρήστος». Το όνομα Χρήστος είχαν δύο πρόγονοί του, ο σινιόρ και ο καπετάν Χρήστος. Ο πρώτος δρα στη Λευκάδα μετά το 1720 και ίσως ήλθε στη Λευκάδα το 1717, αλλά ίσως να μην είναι αυτός ο «γενάρχης» και να είχε προηγηθεί ο πατέρας του αμέσως μετά το 1684. (Πληροφορίες Π. Γ. Ροντογιάννη, 1911-1996). Ο λόγιός μας ήταν πέμπτος στη γενεαλογία της οικογένειας. Στους προγόνους του με το παρωνύμι παππού του, Καπετάν Χρήστος, φαίνεται ότι, για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν, οι Βενετοί είχαν παραχωρήσει μεγάλη κτηματική περιουσία στους Τσουκαλάδες και στην περιοχή Φρυνίου μέχρι τον Αι-Γιάννη, όπως έγινε και με τον καπετάν Αγγελή Σουμίλα.

Από το γάμο του Νικολάου Χρήστου Σταματέλου (1790-1857) και της

2. Π. Γ. Ροντογιάννης, *Τα ιστορικά του χωριού Τσουκαλάδες...*, ό.π., σ. 24-32, 41-42, 63-65, 98-101, 104-125.

Φωτογραφία του στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Λευκάδας

Αναστασίας Νικολάου Καββαδία γεννήθηκε στη Λευκάδα στις 14.5.1822 ο λόγιός μας Ιωάννης, ο Γιαννάκης, όπως τον έλεγαν. Η οικογένεια κατοικούσε στην ενορία της Αγίας Παρασκευής και το σπίτι της ήταν το τρίτο προς τα δυτικά της εκκλησίας (κατά τις πληροφορίες του Π. Γ. Ροντογιάννη είναι ακριβώς στην καμπή της οδού Βερροιώτου 32 προς την Παναγία των Ξένων). Ακολούθησε η γέννηση άλλων τριών παιδιών, που πέθαναν όλα νέα από 20 ως 34 χρόνων³.

Η κατάσταση της Εκπαίδευσης στη Λευκάδα δεν ήταν σπουδαία. Το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο της πόλης, δηλαδή το κεντρικό δημοτικό σχολείο του νησιού, ήταν σε κακή κατάσταση. Ο Αθανάσιος Ψαλίδας, διευθυντής του Δευτερεύοντος Σχολείου της Λευκάδας, σε αναφορά του το 1829, προς την προϊσταμένη του αρχή στην Κέρκυρα, σημείωνε ότι το αλληλοδιδασκτικό σχολείο είχε νεκρωθεί, πράγμα που δυσκόλευε και τη λειτουργία του Δευτερεύοντος Σχολείου, της Μέσης Εκπαίδευσης⁴. Μεγάλο πρόβλημα ήταν για τα σχολεία η στέγασή τους, καθώς βολεύονταν όπως όπως σε νοικιασμένα σπίτια. Το Αλληλοδιδασκτικό, εκείνα τα χρόνια, στεγαζόταν στο ναό του Αγίου Γεωργίου. Η καλή λύση που δόθηκε από τους Άγγλους το 1824, με την οικοδόμηση για σχολείο του κτιρίου που ακόμη σώζεται στην πλατεία Ζαμπελίου, προκειμένου να στεγάσει το Δευτερεύον και το Αλληλοδιδασκτικό, δεν κράτησε για πολύ, 5 ή 6 χρόνια, αφού το 1835 η Θέμις

3. Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, τ. Β', Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 1982, 2006, σ. 568, 573, 574, 694-695· Π. Γ. Ροντογιάννης, *Τα ιστορικά του χωριού Τσουκαλάδες...*, ό.π., σ. 88-89. Βλ. και υποσημείωση 24. Οι πληροφορίες του Π. Γ. Ροντογιάννη προέρχονται από σημειώσεις που κράτησα κατά τη συνομιλία μας τον Σεπτέμβριο του 1982. Είχε προηγηθεί η γνωριμία μας στις *Γιορτές Λόγου και Τέχνης* στη Λευκάδα τον Αύγουστο του 1982, όπου είμαστε ομιλητές στο πλαίσιο των εκδηλώσεων λόγου, με θέμα: «Λευκάδιοι Ιστορικοί». Μια ενθουσιώδης αυτοσχέδια ομιλία του Γιώργου Βαλέτα για τον Σταματέλο μου είχε προκαλέσει θαυμασμό για τον βιογραφούμενο αλλά και πολλές απορίες, και ο αείμνηστος δάσκαλος απάντησε στις ερωτήσεις μου λέγοντάς μου ότι ήταν λυπημένος που δεν ολοκλήρωσε τη βιογραφία του Σταματέλου, την οποία σχεδίασε, έγραψε μια πρώτη μορφή της και συγκέντρωνε αρχειακό υλικό και ποσοτικές μαρτυρίες για την ολοκλήρωσή της. Βιογραφικές πληροφορίες άντλησα από τα κατάλοιπα του Σταματέλου στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, από το αρχείο του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου Λευκάδας και την πολύτιμη βάση δεδομένων που δημιούργησε από αυτό ο Δημήτρης Τσερές και από το ερευνητικό πρόγραμμα «Οι Λειτουργοί της Εκπαίδευσης (19ος αι.)» (Δαυίδ Αντωνίου – Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης). Το δημοσίευσμά μου αυτό ας θεωρηθεί ως μια πρώτη προσπάθεια βιο-εργογραφίας του Ι. Ν. Σταματέλου, όπως το επιβάλλει η δημοσίευση μιας ανακοίνωσης στα *Πρακτικά* του συμποσίου. Ελπίζω σε μια πλήρη δημοσίευση στην ευρυχωρία ενός βιβλίου.

4. Πάνος Γ. Ροντογιάννης, *Η Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1613-1950*, Αθήνα 1994, σ. 123-124, 233.

εκτόπισε την Παιδεία και τα Δικαστήρια εγκαταστάθηκαν εκεί από το 1835 ως το 1989⁵. Βέβαια για τα παιδιά των αρχοντικών οικογενειών υπήρχε και η κατ' οίκον διδασκαλία και έτσι εξηγείται η απουσία των αρχοντόπαιδων από τα μαθητολόγια των δημόσιων σχολείων. Η φοίτηση του Γιαννάκη δεν πρέπει να ήταν κανονική, αφού μόλις το 1836-1837 γράφεται στο Δευτερεύον Σχολείο, στην Γ' κλάση των Ελληνικών, για να τελειώσει το 1843-1844 σε ηλικία 22 χρόνων⁶.

Αυτά τα χρόνια στο Δευτερεύον Σχολείο διδάσκουν δύο σπουδαίοι καθηγητές. Ο γιαννιώτης μαθηματικός Σπυρίδων Μανάρης (1805-1886) και ο λευκαδίτης φιλόλογος Κωνσταντίνος Στρατούλης (1814-1892), αργότερα σημαντικός λόγιος και επίσκοπος Κυθήρων⁷. Δεν ξέρουμε πόσο ο Σταματέλος μπόρεσε να ωφεληθεί από τη διδασκαλία τους. Γνωρίζουμε, όμως, ότι έγινε σπουδαίος φιλόλογος, ενώ είναι μαρτυρημένες και οι επιδόσεις του στα μαθηματικά. Πολλά προβλήματα προέκυψαν από τη συμπεριφορά του ζωηρού Γιαννάκη στο σχολείο. Σε συνεννόηση με το συμμαθητή του Σπυρίδωνα Καββαδά παρέσυραν και άλλους 9 συμμαθητές και υπέγραψαν τον Νοέμβριο του 1840 αναφορά εναντίον του διευθυντή Μανάρη γιατί έδειχνε αμέλεια και αδιαφορία για το μάθημα της Κατηχήσεως. Ίσως κάποιοι κύκλοι της πόλης δεν έβλεπαν με καλό μάτι την έμφαση του Μανάρη στις θετικές επιστήμες και την παραγγελία γήινων σφαιρών και ατλάντων, που θα

5. Π. Γ. Ροντογιάννης, *Η Εκπαίδευση...*, ό.π., σ. 124-125· Δημήτρης Σπ. Τσερές, «Δάσκαλοι του Προκαταρκτικού Σχολείου Λευκάδος 1806-1825. Καθηγητές του Γυμνασίου Λευκάδος 1829-1960. Δάσκαλοι του Ελληνικού Σχολείου Λευκάδος 1866-1929. Κατάλογοι και ευρετήρια», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Αφιέρωμα στο Γυμνάσιο Λευκάδος*, Αθήνα 2002, σ. 62, 170, 186.

6. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία-καταγγελία του Σταματέλου (1851) για την κατάσταση της παιδείας αυτή την περίοδο (βλ. στο Παράρτημα: Δημοσιεύματα Ι. Ν. Σταματέλου αρ. 7, όπου και το σχετικό απόσπασμα). Για τα χρόνια φοίτησης του Σταματέλου βλ. Δημήτρης Σπ. Τσερές, *Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα 1829-1929. Επεξεργασμένα στοιχεία για τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές με τη βάση δεδομένων σε CD-ROM. Κατάλογος του Αρχείου του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου*, Αθήνα, ΙΑΕΝ αρ. 43, 2006, CD-ROM.

7. Π. Γ. Ροντογιάννης, *Η Εκπαίδευση...*, ό.π., σ. 240-252· Π. Γ. Ροντογιάννης, «Κωνσταντίνος Στρατούλης (Επίσκοπος Κυθήρων)», εφ. *Λευκαδίτικες Σελίδες*, φ. 18 (Λευκάδα, Νοέμβριος 1962). Ο Σταματέλος τον απарίθμησε στον κατάλογο των 22 διάσημων Λευκαδίων όλων των εποχών: «Κωνσταντίνος Ιερομόναχος Στρατούλης, άριστος Θεολόγος και διδάσκαλος των ελληνικών γραμμάτων εν τω Δευτερεύοντι Σχολείω της Ζακύνθου, όστις συνέγραψε λόγον περί Ομήρου και έτερον περί των παθών του Σωτήρος, εκδοθέντας εν Ζακύνθω το 1842 και 1854». («Βιογραφία Δημητρίου Πετριτσοπούλου Λευκαδίου», *Πανδώρα* 13 (1862-1863), φυλλάδιο 309 (1-2-1863) 515). Για τη θητεία του Στρατούλη στο Δευτερεύον Λευκάδος σιγή.

χρησίμευαν ως εποπτικά μέσα διδασκαλίας. Οι 9 συνυπογράψαντες δήλωσαν άγνοια του περιεχομένου της καταγγελίας και οι πρωταίτιοι τιμωρήθηκαν. Ο Σταματέλος ζήτησε δημόσια συγνώμη και επανήλθε στο σχολείο. Όχι όμως για πολύ, αφού τον Φεβρουάριο του 1841 οι μαθητές αναστάτωσαν τα μάθημα του Στρατούλη και τον εξύβρισαν χυδαία στην αγορά. Ακολούθησαν ανακρίσεις. Ο Μανάρης ζήτησε και πήρε μετάθεση από τον Μάρτιο του 1841 και διευθυντής ανέλαβε ο Στρατούλης. Με κυβερνητική έγκριση του Ιουνίου 1841 ο Σταματέλος και πέντε συμμαθητές αποβλήθηκαν για ένα χρόνο. Ο Σταματέλος λόγω ασθενείας έλειψε και τον μεθεπόμενο χρόνο⁸. Επέμεινα σ' αυτή τη δυσάρεστη ιστορία για να έχουμε ένα μέτρο για τις αρχαιότητες της κοινωνίας, τις συμπεριφορές των αρχοντόπουλων και τα προβλήματα του σχολείου, αλλά και για να τα θυμόμαστε όταν αργότερα θα παρακολουθούμε το λόγιό μας, ως σχολάρχη, να υπερασπίζεται και να επιβάλλει την πειθαρχία ως έναν από τους δύο πυλώνες της επιτυχημένης Εκπαίδευσης. Ως πρώτο θεωρούσε την επάρκεια των εκπαιδευτικών.

Όπως σημειώσαμε, ο Σταματέλος τελείωσε τη Μέση Εκπαίδευση το 1844 σε ηλικία 22 ετών. Για λόγους που δεν γνωρίζουμε δεν πήγε αμέσως να σπουδάσει ούτε στην Ιόνιο Ακαδημία στην Κέρκυρα, ούτε στην Αθήνα, ούτε στην Ευρώπη, κυρίως στην Ιταλία, δηλαδή προς μία από τις τρεις επιλογές που συνήθως είχαν οι ευκατάστατοι Επτανήσιοι. Δεν αποκλείεται να επιχείρησε την προσέγγιση της Ιονίου Ακαδημίας, με επίσκεψη στην Κέρκυρα, στα χρόνια 1844-1850 ίσως, με σύνδεσμο τον Αθανάσιο Πολίτη (1790/1795-1864) κατά τη μαρτυρία του (1881):

ανέγγων μετ' ευχαριστήσεως την βιογραφίαν του μακαρίτου φίλου μου Κάλβου, μεθ' ου ευτύχησα και να συνενωχίσω ποτέ εν Κερκύρα εις τον οίκον του μακαρίτου συμπολίτου μου Αθανασίου Πολίτου, καθηγητού της Χημείας. Πολλάκις ο Κάλβος μοι αφηγήθη τα δεινοπαθήματα του βίου του και με έλεγεν ότι αλλαχού δεν εύρισκεν ανακούφισιν και παρηγορίαν, ειμή εις τας μαλακάς αγκάλας των Ελικωνιάδων παρθένων, μεθ' ων αδιαλείπτως έχαιρε να συνδιατάται.

Έξι χρόνια αργότερα, το 1850, τον βρίσκουμε πρωτοετή φοιτητή στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ήταν 28 χρόνων, αλλά, όπως έπρεπε, δήλωσε κηδεμόνα στην Αθήνα τον Γεώργιο Κοζάκη Τυπάλδο, διευθυντή της Εθνικής και Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης⁹. Φαίνεται ότι οι

8. Π. Γ. Ροντογιάννης, *Η Εκπαίδευση...*, ό.π., σ. 244, 251.

9. Επιστολή του, Λευκάδα 8.2.1881 (έξι μέρες πριν από το θάνατό του) προς τον Σπυρίδωνα Δε Βιάζη, Ζάκυνθο. Το απόσπασμα δημοσίευσε ο Δε Βιάζης, «Ανδρέας Κάλβος»,

σπουδές του ήταν ουσιαστικές αφού δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για το συγγραφικό και το διδακτικό του έργο. Παρακολούθησε τους φιλόλογους Κωνσταντίνο Ασώπιο, Ευθύμιο Καστόρχη και Στέφανο Κουμανούδη, τους φιλοσόφους Νεόφυτο Βάμβα, Φίλιππο Ιωάννου και Νικόλαο Κοτζιά και τον αρχαιολόγο Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, με τον οποίο φαίνεται να διατήρησε επαφές και αργότερα. Από τους συμφοιτητές του φαίνεται ότι θυμόταν αργότερα το γλωσσολόγο Δημήτριο Μαυροφρύδη και το φιλόλογο Αριστείδη Κυπριανό¹⁰.

Από τα χρόνια των σπουδών του (1850-1854) αρχίζει τη συγγραφή κειμένων που έχουν σχέση με την αρχαιολογία και την αρχαία ιστορία της Λευκάδας. Αυτό το γεγονός μας οδηγεί στην υπόθεση ότι πριν από τις σπουδές του, αλλά και κατά τη διάρκειά τους και αργότερα, μετείχε σ' αυτό που ο ίδιος ονόμασε «ο προς την αρχαιολογίαν έρωσ εν τη νήσω Λευκάδι». Ας τον ακούσουμε:

Ταύτα και τα πολλά άλλα της Επιστήμης ωφελήματα και οι Λευκάδιοι Αρχαιομαθείς προ πολλού ήδη αισθανθέντες, ου σμικρόν απεδείξαντο ζήλον εν τε τη συλλογή και μελέτη παντός μνημείου της Αρχαιότητος, μάλιστα δε των νομισμάτων, όθεν [...] συνεκροτήθησαν εξ, οπωσούν πλούσια Αρχαιολογικά Μουσεία, κοσμούντα ήδη και τιμώντα την μικράν πόλιν μας, και γενναίως πάντοτε προσφερόμενα τοις την επιστήμην θεραπεύουσιν. Ταύτα δ' εισί των ΚΚ. Δρ. Δ. Πετριτσπούλου, Δρ. Σπ. Ζαμπελίου, Δρ. Π. Κατσαΐτου, Κυρ. Φ. Δάστονος, Κυρ. Ν. Ζαμπελίου και Κυρ. Ανδ. Σταύρου, εν οίς, ως λέγεται, προέχει του πρώτου, και διότι πλουσιώτερον, και διότι παλαιότερον. Λυπούμεθα δε ότι, περιστάσεις μη υφ' ημών εξαρτώμεναι, παρεμπόδισαν άχρι της ώρας την άπάντων τούτων επίσκεψίν μας, όπως ούτω δυνηθώμεν να δώσωμεν τοις φίλοις της επιστήμης την όσον οίον τε σαφή αυτών και πλήρη περιγραφήν¹¹.

Ακρίτας, Δ', τχ. 26-28 (1905) 291. Η μνημονευόμενη βιογραφία Κάλβου είναι του Δε Βιάξη (1881). Βλ. τώρα Λεύκιος Ζαφειρίου, *Ο βίος και το έργο του Ανδρέα Κάλβου (1792-1869)*, Αθήνα, εκδ. Μεταίχμιο, 2004, σ. 123. Την επισήμανση οφείλω στον Δημήτρη Αρβανιτάκη. Τις πληροφορίες από το Μητρώο των Φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών οφείλω στον Κώστα Λάππα.

10. Παναγιώτης Κομνηνός, Γυμνασιάρχης, «Λόγος επικήδειος εκφωνηθείς επί του νεκρού του Ιωάννου Ν. Σταματέλου αποβιώσαντος την 14 Φεβρουαρίου 1881», *Ιω. Σταματέλος. Βιογραφική αφήγησις και λόγοι εκφωνηθέντες εις την κηδείαν και εις το μνημόσυνον αυτού*, Ζάκυνθος, Σπ. Ν. Καποκέφαλος, 1881, σ. 10.

11. Ι. Ν. Σταματέλος, Λευκάδιος, «Ο προς την Αρχαιολογίαν έρωσ εν τη νήσω Λευκάδι», *Πανδώρα* 3 (1852-1853), φ. 63, 1.11.1852, σ. 357. Οι ιδιοκτήτες των αρχαιολογικών μουσείων-συλλογών, κυρίως νομισμάτων αλλά και επιγραφών και άλλων αρχαιοτήτων, ήταν γόννοι πλούσιων οικογενειών με παράδοση –κάποτε και μακρόχρονη– συλλεκτικής

Η μαρτυρία είναι σαφής. Υπάρχει και στη Λευκάδα ένα δίκτυο συλλεκτών αρχαιοφίλων, που ερευνούν, ανασκάπτουν και αγοράζουν αρχαιότητες,

δράσης. Γνωρίζουμε ότι και ο Ιωάννης Ζαμπέλιος ήταν αρχαιοδίφης και συλλέκτης νομισμάτων: Henry Holland, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-1813)*, μετάφραση Χρήστος Ιωαννίδης, Αθήνα, εκδ. Τολίδη, 1989, σ. 51. (Ο Ιωάννης αναφέρεται ως Σπυρίδων). Ο Holland συμπληρώνει ότι ο Ιωάννης Ζαμπέλιος του «εξέφρασε τις ευχές του να γίνονταν μερικές έρευνες ανάμεσα στα ερείπια μιας αρχαίας πόλης, περίπου δύο μίλια προς τα νότια της καινούργιας πόλης, τα οποία ερείπια έχουν θεωρηθεί ότι είναι εκείνα της Νηρίκου, μιας από τις τρεις πόλεις της αρχαίας Λευκαδίας. Όταν βρέθηκαν για δεύτερη φορά στην Αγία Μαύρα, έμαθα ότι είχαν γίνει εκεί έρευνες στο μεταξύ διάστημα, αλλά χωρίς να φέρουν αξιόλογα αποτελέσματα. Στην τωρινή του κατάσταση, αυτό το σημείο παρουσιάζει ερείπια από ογκώδη τείχη παλαιοελληνικής κατασκευής, που ανεβαίνουν και περικλείουν την κορυφή μιας στενής ράχης, λόφους πλάι στη θάλασσα και από πολυάριθμους τάφους που εμφανίζονται ανάμεσα στα αμπέλια που καλύπτουν την κατηφοριά του». Για τον Πέτρο Κατσαίτη (1800-1857) υποσημειώνει: «Ο Κύριος ούτος, Κεφαλλην, διαμένει ως Πρωτοδίκης περί τα 12 έτη [= 19 έτη, 1834-1852] ενταύθα, όπου και το πλείστον του Μουσείου του συνέλεξατο», ενώ στο Χειρόγραφο 334 της Βιβλιοθήκης της Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 9) σημειώσε: «Εκ του Νομισματικού Μουσείου Κατσαίτη. Όσα είναι άξια μελέτης και δημοσιεύσεων» (σ. 51-54). Στο πρόσωπό του ίσως πρέπει να αναγνωρίσουμε έναν από τους «δασκάλους» του Σταματέλου, ή τους παράλληλα αυτοδιδασκόμενους, σύμφωνα και με όσα ο Ηλίας Τσιτσέλης σημειώνει: «Ησχολήθη εφ' ικανόν εις αρχαιολογικάς μελέτας και ερεύνας, υπό την διδασκαλίαν και την ανατροφήν των εκεί λογίων γενόμενος ειδικώτατος εις την επιγραφικήν και τα νομισματικά [...] Ο ανήρ ήτο αυτοδιδάκτος, θαυμάζει δε ο ερευνώντας συλλογάς και τα χειρόγραφα αυτού την φιλοπονίαν, την φιλομάθειαν και τον υπέρ των αρχαιοτήτων ζήλον του ανδρός. Ευρυτάτας ποιησάμενος μελέτας εις τους σπουδαιότερους αρχαίους και νεωτέρους συγγραφείς παλαιογραφίας, επιγραφικής, αρχαιολογίας, νομισματολογίας και μυθολογίας, απήνθισεν εν περιλήψει τα χρησιμώτερα γράφων και καλλιγραφικώτατα, καθ' α δε κάλλιστος ιχνογράφος αποτυπώσας νομίσματα, πρόσωπα και αρχαιότητας ακριβώς [...]». Ο Τσιτσέλης απαριθμεί τα έξι έργα νομισματικής και αρχαιολογίας, που μετέφρασε ο Κατσαίτης και το ανέκδοτο ευρετήριο της νομισματικής συλλογής του, «μετά πολλής επιμελείας, ακριβείας και κομψότητος ειργασμένα περιέλαβε συμβολικούς τύπους, εικόνας και νομίσματα κατά σύστημα χρονολογικόν, υπό τον τίτλο «Brevi cenni archeologici numismatici, mitologi che uniti alle nozione geografiche-storiche rendono all'illustrazione di alcune medaglie greche che nella mia piccola collezione esistono e che saranno descritti alla fine delle rispettive provincie e città a cui esse appartengono. Santa Maura. 1845». Ο Τσιτσέλης σημειώνει ακόμη για τη συλλογή των χειρογράφων του, που ήταν (1904) στην κατοχή του ανιψιού του Πέτρου Π. Κατσαίτη στο Ληξούρι: «Περисπούδαστος είνε η σωζόμενη αλληλογραφία του ανδρός περί παντοίων ιστορικών και νομισματικών κυρίως ζητημάτων και επτανησιακών αντικειμένων μετά των γνωστών λογίων Α. Μουστοξύδη, Ι. Οικονομίδου, Οριόλη, Χ. Φιλητά, Σ. Ζαμπελίου και Ι. Σταματέλου μετά του τελευταίου μάλιστα τούτου ειδικώς περί των νομισμάτων της Λευκάδος». (*Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*, τ. Α', Αθήνα

οργανώνουν τις συλλογές τους με τη βοήθεια ειδικών βοηθημάτων, γραμμένων σε ξένες γλώσσες, που γίνονται πυρήνες για τη συγκρότηση βιβλιοθηκών των συλλογών τους. Συμβουλευονται τους ειδικούς και επιδεικνύουν τα αποκτήματα των συλλογών τους στους επιστήμονες αλλά και στον κοινωνικό τους περίγυρο, ως στοιχείο κύρους στη συντηρούμενη και διαμορφούμενη κοινωνική ιεραρχία.

Αυτό το αρχαιολογικό υλικό γνώρισε και κατέγραψε ο Σταματέλος, το υπομνημάτισε, περισσότερο γλωσσολογικά και λιγότερο ιστορικά, και τώρα με τον αέρα του καταρτιζόμενου επιστήμονα καταστρώνει δημοσιεύματα με πλούσιο υπομνηματισμό και φιλόδοξα εισαγωγικά κείμενα, με σοβαρότητα και μέτρο, προσβλέποντας και στον κοινωνικό περίγυρο για την επιβίωση της επιτόπιας επιμελημένης έρευνάς του:

Ὅτι δε ἐν τῇ Συλλογῇ μας οὐδεμίαν παρελείψαμεν τῶν ἄχρι τοῦδε ἀνακαλυφθεισῶν Ἐπιγραφῶν τῆς Λευκάδος, βεβαίῳ ἀρκετὰ νομίζομεν, ἡ γνωστὴ εἰς πάντας τοὺς συμπολίτας καὶ φίλους τριετὴς ἤδη προσπάθειά μας εἰς τὴν συλλογὴν τῶν, ἡ ἐν ταῖς δημοσίαις καὶ ἰδιωτικαῖς βιβλιοθήκαις ἐρευνὰ μας, μάλιστα ἐν ἐκείνῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν πάσι τοῖς ἐν Λευκάδι Ἀρχαιολογικοῖς Μουσείοις καὶ αἱ συχναὶ ἡμῶν αὐτοψίαι ἐπὶ διαφόρων τῆς νήσου μερῶν, ὅπου εἰσέτι τινὲς αὐτῶν ὑπάρχουσιν¹².

1904, σ. 235-236). Η *Νεκρολογική βιογραφία Πέτρου Κατσαΐτου Ἀμβροσιάτου Κεφαλλήνου*. Ὑπὸ Σ. Λευκαδίου. Ἐν Κεφαλληνίᾳ 1857, 8ο, 8 σ., θεωρῶ ὅτι δὲν εἶναι τοῦ Ι. Ν. Σταματέλου. Ἵσως κάποιος ἄλλος Λευκάδιος νὰ εἶναι ὁ συγγραφεὺς ἢ αὐτὸς ποὺ ἔδωσε τὶς λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κατσαΐτη στὴ Λευκάδα (1834-1853, 1854-1857). Πολλὲς ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῆς νεκρολογίας ἀναπαράγει ὁ Τσιτσέλης. Χαρακτηριστικό, ἀλλὰ σύντομο, εἶναι τὸ ἀπόσπασμα τῆς νεκρολογίας γιὰ τὶς ἀρχαιολογικὲς τοῦ ἐπιδόσεις: «Καὶ τῶ ὄντι ὁ Πέτρος, ἵνα ὠφελήμῃς καὶ ἀξιοπρεπῶς διατρέχει καὶ αὐτὰς τὰς ὥρας τῆς ευκαιρίας τοῦ, ἐπιμελήθη ν' ἀποκτήσῃ ἐν Λευκάδι στοιχειώδεις Ἀρχαιολογικὰς γνώσεις ὑπὸ πεπαιδευμένων τινῶν φίλων τοῦ, τὰς ὁποίας διὰ τῆς ἰδιαιτέρας τοῦ μελέτης ἐπηύξησε τοσούτον, ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἀπέβη συχὶ μικροῦ λόγου ἄξιος Νομισματολόγος. Συνέταξε δὲ ἔπειτα καὶ σύγγραμμά τι αξιόλογον ἐπιγραφόμενον Νομισματικὸν ευρετήριον τὸ ὁποῖον ἀκόμη διατηρεῖται ἀνέκδοτον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ. Ἵνα δὲ τελειοποιηθῇ ὅσον ἐνεστίν, εἰς τὸν τερπνὸν τούτον κλάδον τῆς Φιλολογίας, συνέστησε καὶ πλουσιότατον Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, τοῦ ὁποίου περιληπτικὴν περιγραφὴν ἐξέδωκεν ἡ Πανδώρα τὸ 1853 (ἐν Φυλλ. ΞΓ')». (*Νεκρολογική βιογραφία...*, ὁ.π., σ. 6-7. Ἡ παραπομπή στὴν *Πανδώρα* εἶναι λαθεμένη καὶ ἴσως νὰ ἐγίνε σύγχυση με τὸ δημοσίευμα Σταματέλου σὲ αὐτὸ τὸ φυλλάδιο, ὅπου ἡ μνημονευθεῖσα σύντομη ἀναφορά τοῦ στὸν Κατσαΐτη).

12. Ι. Ν. Σταματέλος, «Συλλογὴ τῶν Λευκαδίων ἐπιγραφῶν ἐκδεδομένων τε καὶ ἀνεκδότων μετὰ τῶν ἀναγκαίων διασαφήσεων», *Ὁ Φοῖνιξ*, τ. Α' (Κέρκυρα 1853-1854), φυλλάδιο Α' (Μάρτιος 1853), σ. 10. Ἡ παράγραφος αὐτὴ ἀπαλείφθηκε κατὰ τὴν πλήρη δημοσίευση τῆς μελέτης τὸ 1868 (βλ. Δημοσιεύματα ἀρ. 17 καὶ ἀρ. 36· πρβλ. καὶ ἀρ. 14, 15).

Το πρώτο του έργο κυκλοφόρησε το 1851 αυτοτελώς. Πρόκειται για φυλλάδιο 32 σελίδων που τύπωσε στην Αθήνα με τίτλο *Φιλολογικαὶ διατριβαὶ περὶ Λευκάδος κατὰ τοὺς ἀποτάτους χρόνους*: τα αρχαία ονόματα της Λευκάδας, οι πόλεις, ο ισθμός, οι λιμένες, οι κάτοικοι και ο Λευκάτας είναι τα έξι θέματα που έδωσαν την ευκαιρία στον Σταματέλο να αναφιλήσει τις μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων για την προϊστορική και την αρχαία Λευκάδα (που τις είχε επιμελημένα αντιγράψει και ευρετηριάσει σε ένα πυκνογραμμένο τετράδιο) και να προτείνει ερμηνείες και συσχετισμούς στηριζόμενος και στους μεταγενέστερους σχολιαστές και αρχαιογνώστες. Στον πρόλογό του δηλώνει αυτό που θα σταθεί κανόνας στη συγγραφική του πορεία: «Ἡ πρὸς δημοσίευσιν προτρέψασά με αἰτία ὑπῆρξεν ἡ εὐχαρίστησις του να καθυποβάλλω ἑμαυτὸν ὑπὸ τὰς σοφὰς τῶν ἱκανοτέρων μου δοκιμασίας»¹³. Το βιβλιαράκι είναι αφιερωμένο στους συμπολίτες του, «τῇ φιλοτίμῳ δαπάνῃ» των οποίων εκδόθηκε, και με αυτό ο λόγιός μας έβαλε στη σειρά και συνέθεσε τις απαντήσεις των αρχαίων πηγών για τὴ Λευκάδα. Το είχε ανάγκη και ο ίδιος αλλά και όλοι εκείνοι οι άνθρωποι που μελετούσαν τα αρχαία ευρήματα και συγκροτούσαν τα αρχαιολογικά μουσεῖα, αλλά και ο απλούστερος κόσμος των εγγραμμάτων, που είχε θολή εικόνα για το αρχαίο παρελθόν, καθώς δεν τον βοηθούσαν τα ιστορικά δοκίμια στα ιταλικά του Δημητρίου Πετритσοπούλου (1764-1833), για τον οποίο υπήρχε και η κατηγορία του μυθολόγου και του πλαστογράφου¹⁴. Στην τελευταία σελίδα των

13. Ι. Ν. Σταματέλος, *Λευκάδιος, Φιλολογικαὶ διατριβαὶ περὶ Λευκάδος κατὰ τοὺς ἀποτάτους χρόνους*. Εκδοθεῖσαι δὲ τῇ φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῶν συμπολιτῶν του, πρὸς οὓς, εὐγνωμονῶν, καὶ ἀφιεροῖ, Αθήνα, τυπ. Ἰω. Ἀγγελόπουλου, 1851, [γ'] + 30 + [1] σ. Ο πρόλογος, *Τῷ φιλομούσῳ ἀναγνώστῃ*, στη σ. [γ'].

14. Στο δημοσίευσμά του «Ὁ πρὸς ἀρχαιολογίαν ἔρως ἐν τῇ νήσῳ Λευκάδῃ», ὁ.π., σ. 357, υποσημείωνε στο ὄνομα του Δ. Πετритσόπουλου, κατόχου Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου: «Τὰ πλείστα ὁ Κύριος οὗτος, ἰσῶς δὲ καὶ τὰ ἀξιολογώτερα Νομίσματα ἐξέδωκεν ἐν τῷ αὐτοῦ *Saggio storico sulle prime età di Leucadia*. Firenze 1814, καὶ ἐν τῷ *Seguito delle medaglie Leucadie*. Padova 1815, καὶ ἐν τῷ *Illustrazione d'una medagl. Leucadia iecdita*. Padova [= Pavia] 1821 – Ὡς γνωστὸν τὸ πρῶτον τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ δὲν εἶναι πολλῆς πίστεως ἄξιον. Σ. Ε.». Ἀρνητικὴ εἶναι καὶ ἡ κριτικὴ του γιὰ χαλκευμένες καὶ κακοεκδομένες ἐπιγραφές ἀπὸ τὸν Πετритσόπουλο («Συλλογὴ τῶν Λευκαδίων ἐπιγραφῶν», ὁ.π., ἀρ. 1, 5). Ἡ ἀρνητικὴ του γνώμη θὰ διατηρηθεῖ καὶ στη «Βιογραφία Δημητρίου Πετритσοπούλου», *Πανδώρα* 13 (1862-1863), φ. 309 (1.2.1863) 513-517, φ. 310 (15.2.1863) 537-540, ὅπου θὰ ἐνσωματώσει ὅλες τὶς θετικὲς κρίσεις που κυκλοφοροῦσαν γιὰ τὶς σπουδές, τὴν πολιτικὴ δράση, τὴν φιλανθρωπία καὶ τὴν λογιόσυνῃ του μοναχικοῦ περιπατητῆ τῆς Ὁδοῦ Φιλοσοφικῆς (*Stada Filosofica*) κοντὰ στὸν Ἅγιο Θωμά, θὰ ἐπαινέσει τὸ «ἐξοχώτερον ἐν Λευκάδῃ» Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο του με τὰ 2.000 νομίσματα, τοὺς 50 ἀξιόλογους δακτυλιόλιθους, τὰ εἰδῶλια, κυρίως αἰγυπτιακά καὶ τὶς πολλὰς ἐπιγραφές (πολλὰς ἀπὸ τὶς οποίες ὁ Σταματέλος ἐξέδωκε), ἀλλὰ δὲν θὰ βρεῖ κανένα λόγο γιὰ νὰ τὸν υπερασπιστεῖ γιὰ τὶς

Φιλολογικών διατριβών σημείωνε: «Αναγγέλομεν προς το φιλόμουσον κοινόν, ότι και άλλας επί του αυτού αντικειμένου έχοντες φιλολογικάς Διατριβάς να εκδόσωμεν, αναβάλλομεν επί του παρόντος το έργον, ως μη προσφερομένης περιστάσεως και ευκαιρίας». Ύστερα από το «φιλικό» προς το κοινό του βιβλιαράκι ο Σταματέλος μπορούσε να δημοσιεύει τις ειδικές επιστημονικές του προσεγγίσεις και γι' αυτό το σκοπό ήλθε σε επαφή με τα επιστημονικά και λόγια περιοδικά της εποχής, στην Αθήνα, στην Κέρκυρα, στη Ζάκυνθο και αργότερα στην Κωνσταντινούπολη. Οι 66 επιγραφές της Λευκάδας είναι το πρώτο σύνταγμα υλικού που δημοσιεύει πρώτα στο περιοδικό *Φοίνιξ* της Κέρκυρας το 1853-1854, το οποίο έκλεισε πριν ολοκληρώσει τη δημοσίευση, γι' αυτό 15 χρόνια αργότερα οι επιγραφές θα δημοσιευτούν ολοκληρωμένα σε αθηναϊκό περιοδικό¹⁵. Τα δημοσιεύματα της φοιτητικής του περιόδου είναι 19. Το 18ο θα είναι απαντητικό στους κερκυραίους επικριτές της έκδοσής του ενός επιγράμματος. Το 19ο είναι βιβλιοκρισία για το *Εγχειρίδιον Ελληνικής Παλαιογραφίας* (1837) του Κωνσταντίνου Σακελλαρόπουλου, όπου παλαιογραφία είναι οι τρόποι γραφής των επιγραφών. Δείχνει εδώ μια δεξιότητα που απέκτησε αυτοδιδασκόμενος και φοιτητής¹⁶. Η ανάγνωση των επιγραφών και ως συνέχειά της έρχεται η ανάγνωση των χειρογράφων. Από την επιγραφική στην παλαιογραφία. Αν αρχαιολογικό μουσείο δεν δημιούργησε, συγκρότησε όμως βιβλιοθήκη με χειρόγραφα και έντυπα βιβλία. Έντυπα βιβλία στα ελληνικά, γαλλικά και ιταλικά, λιγότερα σε άλλες γλώσσες και συλλογή χειρογράφων από εκείνα που υπήρχαν στα λευκαδίτικα σπίτια, κάθε προέλευσης. Μοναστηριακά, μαθηματάρια, λόγια: κατέγραφε, αντέγραφε, του χάριζαν, αγόραζε. Πολλά από αυτά τα χειρόγραφα θα αξιοποιήσει στα δημοσιεύματά του, όπως και αρκε-

ψευδογραφίες και τις πλαστοχαραγές των επιγραφών για τις οποίες τον καταδίκασαν οι μεγάλοι ξένοι επιγραφολόγοι. Επινόησε μόνο την ελαφρυντική υπόθεση ότι ίσως έπεσε θύμα κάποιου παραχαράκτη ή κάποιου επιμελητή των κειμένων του, αλλά σημείωσε και την αδυναμία του Πετριτσόπουλου να απαντήσει πειστικά στους επικριτές του.

15. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 17 και αρ. 36. Ο βιογράφος του Σπυρίδων Δε Βιάζης, «Εν βλέμμα επί των συγγραμμάτων Ιωάννου Σταματέλου», *Ιω. Σταματέλος. Βιογραφική αφήγησις...*, ό.π., σ. 9-10, διέσωσε απόσπασμα αχρονολόγητης, στα ιταλικά επιστολής του γάλλου αρχαιολόγου Othon Riemann προς τον Σταματέλο, το οποίο μεταφράζω: «Η περιγραφή σας των αρχαίων τειχών τα οποία εκτείνονται από την Αγία Μαρίνα στο Καλλιγόνι, με τον τοπογραφικό χάρτη, μου είναι πολύ χρήσιμη και σκοπεύω να την μεταφράσω γαλλικά στο έργο μου για τις αρχαιότητες των Ιόνιων Νησιών [...]». Ο Riemann, παλαιό μέλος της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, δεν περιέλαβε τη Λευκάδα και την Ιθάκη στο πεντάτευχο έργο του *Recherches archéologiques sur les Iles Ioniennes*, Τουλούζη 1879-1880.

16. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 19.

τών εντύπων θα κάνει πρώτος αυτός γνωστή την ύπαρξη, είτε από τη δική του βιβλιοθήκη είτε από τις βιβλιοθήκες των Λευκαδίων¹⁷.

Το 1854 τέλειωσε το Πανεπιστήμιο. Δεν φαίνεται να επιδίωξε τον τίτλο του διδάκτορα· η συνήθεια δεν είχε ακόμη γενικευτεί. Αρκέστηκε στον τίτλο του τελειοδιδάκτου και εγκαταστάθηκε στη Λευκάδα. Στα χρόνια των σπουδών του, ίσως και νωρίτερα, κρατούσε επαφή με το επτανησιακό κίνημα.

Είναι τα χρόνια που οι Άγγλοι μετά τη θέσπιση της ελευθεροτυπίας ενεργοποίησαν τους μηχανισμούς καταπίεσης και διώξεων, καθώς το κίνημα των Ριζοσπαστών και τα ενωτικά συνθήματα τους πανικόβαλαν. Στη Λευκάδα, καθώς δεν δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την απόκτηση τυπογραφείου, εκδόθηκαν δύο χειρόγραφες εφημερίδες. Η εφημερίς *Νεολαία*, με υπεύθυνο συντάκτη τον Αντώνιο Θερμό, κυκλοφόρησε τον αριθμό 1 στις 21.5/2.6.1849. Ο αριθμός 2 και το παράρτημά του κυκλοφόρησε στις 11.6/23.6.1849 και ο αριθμός 3 στις 21.6/3.7.1849. Κυκλοφορούσε με την ένδειξη «Διανέμεται δωρεάν». Εξέφραζε το ενωτικό πνεύμα που είχε εκδηλωθεί στη Λευκάδα, στα χαμηλότερα στρώματα και κυρίως στους νέους, που είχαν οργανωθεί, συγκεντρώνονταν στον κάμπο, έξω από την πόλη, γυμνάζονταν με παραγγέλματα στην ελληνική γλώσσα και διαδήλωναν φορώντας καπέλα με τα εθνικά χρώματα στο κέντρο της πόλης, ενώ οι πολίτες χειροκροτούσαν. Οι Αρχές συνέλαβαν τους αρχηγούς και τους τιμώρησαν με φυλάκιση και πρόστιμο. Η αντίδραση φάνηκε εντονότερη με την ευκαιρία των πανηγυρισμών για την εκλογή νέου πρωτοσύγκελου. Η Αστυνομία διέλυσε τη συγκέντρωση. Το περιεχόμενο της εφημερίδας ενόχλησε την «αγγλοϊονική» διοίκηση και ο εισαγγελέας, που σύμφωνα με το νόμο παραλάμβανε κάθε φύλλο της εφημερίδας, αρνήθηκε να παραλάβει το τρίτο, με την καθυστερημένη διαπίστωση ότι ο Τύπος έπρεπε να είναι έντυπος και όχι χειρόγραφος. Αμέσως φαίνεται ότι εκδόθηκε η εφημερίδα *Ρομφαία της Νεολαίας*, της οποίας το πρώτο φύλλο κυκλοφόρησε πριν από τις 15 Ιουλίου 1849, υπό-

17. «Το αίσθημα τοιούτου καθήκοντος [διασώσεως αρχαιοτήτων και χειρογράφων] πολλάκις με προέτρεψε να προσδράμω και εις όσους των συμπολιτών μου ή ξένων ήκουσα ότι κατείχον αρχαία χειρόγραφα, εξ ων, άλλα μεν διά παρακλήσεως, άλλα δε και διά χρημάτων, ηδυνήθην να προσλάβω εις την μικράν μου βιβλιοθήκην. Ταύτα σήμερον αριθμούνται περί τα 40, εκτός άλλων τα οποία το 1852, κατ' εντολήν του μακαρίτου Γεωργίου Τυπάλδου Κοζάκη, Εφόρου τότε της εθνικής βιβλιοθήκης, είχα αποστείλει εις Αθήνας, κοσμούντα σήμερον την ιεράν ταύτην του Έθνους κιβωτόν. Των πλείστων τούτων περιγραφήν εδημοσιεύσαμεν κατά καιρούς εις διάφορα φύλλα της Εφημερίδος των Φιλομαθών» (Ιδ. Αριθ. 660, 707, 720, 721, 746, 768, 770). [Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 29, 39, 42, 47, 50]. (Βιβλιοθήκη Βουλής, Χειρόγραφο αρ. 198, Κατάλοιπο αρ. 3), φ. 25: *Πρόλογος Συλλογής ανεκδότων ασμάτων του Λευκαδίου Λαού. Ι Σεπτεμβρίου 1873*).

τε αγγέλεται από εφημερίδα της Κεφαλονιάς και το δεύτερο πριν από τις αρχές Αυγούστου 1849 κατά την αγγελία της ίδιας εφημερίδας. Υπάρχει μια ατεκμηρίωτη πληροφορία του 1958 ότι διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο Ιωάννης Ν. Σταματέλος. Η νέα δημοσιογραφική προσπάθεια εκφράζει το σφρίγος και την επιμονή της ομάδας των νέων ανθρώπων με τα φιλελεύθερα και φιλενωτικά αισθήματα, που έβρισκε ανταπόκριση στη λευκαδίτικη κοινωνία και είχε συνέχεια τα επόμενα χρόνια, αφού οδήγησε τους εκλεγμένους αντιπροσώπους της Λευκάδας σε προοδευτικότερες θέσεις και συναντίληψη και συνεννόηση με τους Ριζοσπάστες.

Η περιοδεία του αρμοστή Ουάρδου στα νησιά ήταν η αιτία για να ανέβουν οι τόνοι της πολεμικής. Ο Σταματέλος γράφει τον Αύγουστο του 1850 το ποίημα «Η περιοδεία του Ουάρδου», που δημοσιεύτηκε στις 10 Αυγούστου 1850 στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* του Ηλία Ζερβού Ιακωβάτου και αναδημοσιεύτηκε ελληνικά και αγγλικά στο αγγλόφωνο βιβλίο του Γεωργίου Δρακάτου Παπανικόλα στο Λονδίνο το 1851¹⁸. Η συνεργασία με την εφη-

18. Παρουσίαση της εφημερίδας *Νεολαία*, της οποίας τα φύλλα σώζονται στα Αρχεία Νομού Λευκάδας (είναι το αντίτυπο που κατέθετε ο εκδότης στον εισαγγελέα), δημοσίευσε ο Ντίνος Κονόμος, «Μια ανέκδοτη χειρόγραφη εφημερίδα της Λευκάδας του 1849», *Νέα Εστία* 76 (1964) τχ. 899, Χριστούγεννα 1964, Αφιέρωμα στα Επτάνησα, σ. 210-224, με ανατύπωση πλήρη όλων των φύλλων και τεκμηρίωση της ανταπόκρισης των εφημερίδων της Κεφαλονιάς και της Κέρκυρας για την έκδοση της *Νεολαίας* και της *Ρομφαίας της Νεολαίας*. Ο Κωνσταντίνος Γ. Μαχαιράς, *Η Λευκάς (1700-1864)*, Αθήνα 1958, σ. 136, σημείωσε: «Εν Λευκάδι εκδίδονται δύο φιλελεύθεροι εφημερίδες, η «Νεολαία» υπό του υποδικηγόρου Αντωνίου Θερμού και η «Ρομφαία της Νεολαίας» υπό του Ιωάννου Σταματέλου του Νικολάου». Η πληροφορία για τον Σταματέλο δεν επιβεβαιώνεται από πουθενά. Είναι 27 ετών και η μαρτυρημένη δράση του το 1850 και 1851 στο πλαίσιο των ομαδικών αντιδράσεων των νέων Λευκαδίων θα μπορούσε να δικαιολογήσει μια τέτοια υπόθεση. Βλ. συμπληρωματικά Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος...*, ό.π., τ. Β', σ. 369-371, και Πανταζής Κοντομίχης, *Ο Τύπος της Λευκάδας (1807-1987)*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2003, σ. 20-48. Για το ποίημα του Σταματέλου «Η περιοδεία του Ουάρδου» βλ. Δημοσιεύματα αρ. 2. Για τις περιοδείες του Ward βλ. Σπύρος Δ. Λουκάτος, «Εκθέσεις Ελλήνων προξένων στα Επτάνησα κατά την περίοδο της Θ' Ιονίου Βουλής (1850-1851)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 2 (1977) 14-17. Το ποίημα «Η σκιά της Κεφαλληνίας προς τον αρμοστήν Ουάρδον περιοδεύοντα εις τας νήσους» [Αρχ.:] Αθλιέστατε Ουάρδε που απερισκέπτως τρέχεις; / που προμελετάς να έλθης; Ω αιδώ πλέον δεν έχεις, *Αναγέννησις* Γ', αρ. 52 (Κεφαλληνία 7.9.1851) 4, του Σπυρίδωνος Μαλάκη (1823-1898), και όχι το πιο γνωστό με παρόμοιο περιεχόμενο «Αι ημέραι του Στρατοδικείου», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος*, Β', φ. 11 (12.8.1850), φ. 16 (21.10.1850), φ. 18 (5.11.1850), παραλληλίστηκε με το ποίημα του Σταματέλου. Βλ. Γιώργος Ε. Ραυτόπουλος, «Ο Ριζοσπαστισμός στη μουσική και στην ποίηση», *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου (Αργοστόλι – Αηξούρι, 17-21 Μαΐου 1986)*, τ. 4, Αργοστόλι 1991, σ. 128-129. Για τον

μερίδα είχε αρχίσει τον Ιούλιο του 1850, όταν έγραψε και δημοσίευσε το ποίημα «Η Αγγλία εις την Επτάνησον». Το μίσος εναντίον της Αγγλίας και των εξουσιαστών στα Επτάνησα αλλά και κατά των επτανησίων συνοδοιπόρων και των τοπικών αξιωματούχων στη Λευκάδα δίνουν τα ερεθίσματα για τους καταγγελτικούς, σε λόγια γλώσσα, μέτριους στίχους. Ακολούθησε επιστολή του στην ίδια εφημερίδα τον Φεβρουάριο του 1851, που παρουσιάζει τις αυθαιρεσίες της αστυνομίας στη Λευκάδα, ενώ τον Μάιο του 1851 δημοσίευσε το ποίημα «Αι ένδοξοι πληγαί μας» στην εφημερίδα της Ζακύνθου *Ο Ρήγας* των Ριζοσπαστών, που ίσως έγραψε στην Αθήνα πριν από την αναχώρησή του στα μέσα Μαΐου 1851 για τη Λευκάδα, μέσω Πειραιά, Ερμούπολης, Ζακύνθου και Κεφαλονιάς, προκειμένου να συναντήσει τους Ριζοσπάστες. Αυτό το ταξίδι και τον ενθουσιασμό του για το ριζοσπαστικό κίνημα στη Ζάκυνθο περιέγραψε σε άρθρο του γραμμένο στην Κεφαλονιά στις 22 Μαΐου 1851, που δημοσιεύτηκε στον *Φιλελεύθερο*. Στην ίδια εφημερίδα θα συνεχίσει να αρθρογραφεί τον Ιούλιο του 1851, ενώ τον Σεπτέμβριο θα δημοσιεύσει το πρώτο του επιστημονικό άρθρο με επιγραφικό θέμα: τον Ιούλιο του 1851 θα δημοσιεύσει ακόμη ένα επιθετικό ποιητικό κείμενο στην εφημερίδα *Αναγέννηση*. Το πιο ενδιαφέρον κείμενο είναι η δημοσίευση μίας επιστολής του, που έστειλε στις 5 Μαΐου 1851 στο φίλο του στη Λευκάδα Ευστάθιο Πήλικα «μετά οκτάμηνον εν Αθήνας διαμονήν». Η ενθουσιώδης περιγραφή της Αθήνας και της Ελλάδας, της προόδου που παρατηρήθηκε στα είκοσι χρόνια του ελεύθερου βίου, αντιπαρατίθενται στην απογοητευτική καθυστέρηση των Επτανήσων. Το τελευταίο του γνωστό κείμενο, που αναφέρεται στην κατάσταση της Λευκάδας και τους διωγμούς των Ριζοσπαστών από τις τοπικές Αρχές, δημοσιεύεται τον Αύγουστο του 1851¹⁹. Τα πεζά κείμενα είναι ζωηρά, ρητορικά και αναπτύσσουν πολιτική επιχειρηματολογία. Τα στιχουργήματα δεν έχουν σχέση με την ποίηση της επτανησιακής-σολωμικής σχολής, αλλά μιμούνται αθηναϊκά πρότυπα, ίσως τα ποιήματα του Αλέξανδρου Σούτσου²⁰, και εκφράζουν ξεκάθαρα αισθήματα και ιδέες απέναντι στους Άγγλους και το ενωτικό ζήτημα στο πλαίσιο του ριζοσπαστικού κινήματος.

Στη Λευκάδα ο λόγιός μας θα περάσει 5-6 χρόνια επαγγελματικών ανα-

Μαλάκη βλ. Ερασμία-Λουΐζα Σταυροπούλου, «Γ. Μαυρογιάννης – Σπ. Μαλάκης – Π. Πανάς: χαρακτηριστικές επιρροές στο ποιητικό τους έργο», στο *ίδιο*, σ. 288.

19. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

20. Βλ. Ευριπίδης Γαραντούδης, «Το γραμματολογικό ζήτημα. Συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ του Σολωμού και των άλλων Επτανησίων ποιητών. Δ. Ο γλωσσικός αρχαϊσμός στην Επτανησιακή ποίηση του 19ου αιώνα. Επτανήσιοι και καθαρεύουσα [...]», *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός. Όψεις μιας σύνθετης σχέσης (1820-1950)*, Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη, 2001, σ. 98-138 (κυρίως σ. 110-128).

ζητήσεων και θα διδάσκει ιδιωτικά. Φαίνεται ότι προσπάθησε να ιδρύσει ιδιωτικό εκπαιδευτήριο το 1865 και να προτείνει ένα σύστημα ιδιωτικών μαθημάτων περισσότερο οργανωμένων, όπως μαρτυρά ένα του σχέδιο προγράμματος σπουδών Μέσης Εκπαίδευσης, που δεν είναι μακριά από τα δημόσια προγράμματα, με τίτλο: *Σειρά των Εγκυκλίων μαθημάτων, οδηγούσα τους μεν νέους εις πανεπιστημιακὰς ακροάσεις, τὰς δὲ κόρας μέχρι τοῦ δέοντος αναπτύσσουσα*. Το πρόγραμμα θα εκτεινόταν σε οκτώ εξάμηνα για τους νέους και επτά για τις νέες²¹. Παρακολουθεί τις προκηρύξεις των Συλλόγων και των διαγωνισμών που προκηρύσσουν φορείς και ιδιώτες, για τη συγγραφή βιβλίων²², συνεχίζει να στέλνει άρθρα του στο περιοδικό *Πανδώρα* της Αθήνας, να μελετά τη λευκαδίτικη αρχαιολογία και να σχεδιάζει ιστοριο-φιλολογικές προσεγγίσεις του λευκαδίτικου παρελθόντος²³. Από την πλευρά της οικογενειακής του ζωής τα πράγματα είναι πολύ δυσάρεστα. Το 1857 και 1858 χάνει τον πατέρα του και δύο του αδελφία²⁴.

Ο καλός χρόνος της ζωής του φαίνεται ότι ήταν το 1860. Πέρασε με επιτυχία τις εξετάσεις²⁵ και από τις πρώτες μέρες του επόμενου χρόνου θα δι-

21. Χειρόγραφο 334 Βιβλιοθήκης της Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 9 § 19) σ. 266-265: «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον. Έτος πρώτον 1856». Για ένα παρόμοιο πρόγραμμα πριν από 60 χρόνια στη Βενετία βλ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Ο Σπυρίδων Βλαντής και η ιδιωτική διδασκαλία. *Piano di Studi / Έκθεσις μαθημάτων*: Βενετία 1794», *Θησαυρίσματα* 34 (2004) 421-446+12 πίν.

22. Χειρόγραφο 334 Βιβλιοθήκης της Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 9) σ. 270: αντιγράφει από την εφημερίδα *Ελπίς* 29.7.1856 προκήρυξη «φιλολογικού αγώνος» του Κωνσταντίνου Τσόκανε για τη σύνταξη ή μετάφραση συγγράμματος στην ελληνική γλώσσα (αρχαία ή νέα) σε θέμα φιλολογικό, ιστορικό, αρχαιολογικό ή φιλοσοφικό, που θα προσδιορίζεται κάθε διετία από τη Φιλοσοφική Σχολή και αμοιβή 2.000 δραχμές. Το 1858 το θέμα ήταν η ιστορία της νεότερης ελληνικής γλώσσας (160 σελίδες), αλλά η προκήρυξη βγήκε άγωνα και ορίστηκε νέα ημερομηνία παράδοσης η 20.5.1861.

23. Δημοσιεύονται 2 άρθρα του (βλ. Δημοσιεύματα αρ. 20-21). Τις δραστηριότητές του μαρτυρούν τα κατάλοιπά του και ιδίως το Χειρόγραφο 334 Βιβλιοθήκης της Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 9).

24. Ο πατέρας του Νικόλαος (1790-4.9.1857). Η αδελφή Ρωξάνδρα (1837-16.11.1857). Ο αδελφός Αναστάσιος (1824-27.4.1858). Αργότερα ο αδελφός Πέτρος (1845-22.8.1867). Βλ. Χειρόγραφο 334, ό.π., σ. 267.

25. Στο Χειρόγραφο 222 Βιβλιοθήκης της Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 5) υπάρχει συσταχόμενη επιστολή του Μηνά Ροντογιάννη (1834/9-1905) δασκάλου Τσουκαλάδων, 8/20.12.1860 προς τον Ι. Ν. Σταματέλο, Λευκάδα: «Φίλτατέ μοι Κύριε. Μετά μεγίστης μου ευχαριστήσεως ανέγνωσα εις τον Αριθ. 138 της Εφημερίδος «Νέα Εποχή» [Κερκύρας] ότι κατά τας παρελθούσας εγένοντο αι εξετάσεις Σας, περί Φιλοσοφίας, Ρητορικής και Συνθέσεως. Και αφού πρώτον σας συγχαίρομεθα εκ καρδίας, ότι η εξέτασις Σας ευχαρίστησεν άπαντας αλλά και υπ' αυτού του εξεταστικού Συλλόγου τα μάλα εθαυμάσθητε εκ

δάσκει στο Δευτερεύον Σχολείο Ρητορική, Σύνθεση και Φιλοσοφία. Τελείται ο γάμος του με τη Φιλaretη Σαράντη Καββαδία (8.5.1860). Απέκτησαν τρία παιδιά: τον Νικόλαο-Πολύβιο (13.2.1861), μετέπειτα διδάκτορα Νομικής και ποιητή, τον πολύκλαυστο Αναστάσιο (1863), που πέθανε δωδεκάχρονος το 1875, και την Όλγα (1868-1949)²⁶.

Τρία μεγάλα χειρόγραφα του αυτής της περιόδου είναι μάρτυρες της προσπάθειάς του να ανταποκριθεί στις διδακτικές του υποχρεώσεις, από το 1861 ως το 1865 στα μαθήματα Ρητορικής και Φιλοσοφίας. Στη Ρητορική θα ακολουθήσει τα πρότυπα της εποχής. Οδηγοί του από τους αρχαίους θα είναι ο Αριστοτέλης και ο Ερμογένης και από τους νεότερους ο σκώτος φιλόσοφος του 18ου αιώνα Hugh Blair, ο Νεόφυτος Βάμβας και ο Χαράλαμπος Παμπούκης. Στα παραδείγματά του θα χρησιμοποιήσει και νεοελληνικά κείμενα, με προτίμηση στον Ηλία Μηνιάτη. Μια επιτομή των παραδόσεών του θα εκδώσει σε βιβλίο 190 σελίδων το 1862, στη Ζάκυνθο: «Ο σκοπός μου ήτο απλούστατος: ήτο η ωφέλεια των εν Λυκείοις σπουδαζόντων νέων. Παιριτήσας λοιπόν πάσαν άγονον θεωρίαν, περιωρίσθην εις την σύντομον και σαφή ανάπτυξιν των κανόνων της τέχνης, και εις τα προσφυή παραδείγματα προς εφαρμογήν αυτών»²⁷. Τα *Μαθήματα Φιλοσοφίας*

δευτέρου. Σας επεύχομαι ταχέως τον διορισμόν διά τε την παράδωσιν των υψηλών τούτων μαθημάτων. Διατελώ Υμών πάντοτε πιστός και ευπειθής θεράπων Μηνάς Ροντογιάννης». Για τον Μηνά Ροντογιάννη βλ. Π. Γ. Ροντογιάννης, «Ο δάσκαλος Μηνάς Ροντογιάννης (1835 [=1834] – 1903) και μια διδασκαλία του», εφ. *Τσουκαλαδιώτικα*, φ. 5 (Αθήνα, Δεκέμβριος 1984).

26. Η Φιλaretη ήταν αδελφή του δικηγόρου Ιωάννου Καββαδία. Βλ. Πάνος Γ. Ροντογιάννης, «Καββαδίας Ιωάννης του Σαράντη (1831-1902), εφ. *Λευκάς*, φ. 271 (Λευκάδα, 24.10.1987). Για τον Νικόλαο βλ. Γιώργος Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω (Ένα Λεύκωμα με άγνωστα ιδιόχειρα ποιήματα των Παλαμά, Ξενοπούλου, Νιρβάνα, Χατζόπουλου κ.ά.)*, Αθήνα, εκδ. Σαββάλα – «Συλλογές», 1996, και τη μελέτη του ίδιου σε αυτά τα *Πρακτικά*. Για το θάνατο του Αναστασίου ο Σταματέλος σημείωσε: «† υιός Αναστάσιος 1/1/1875 ετών 12, κακοήθης εγκεφαλικός πυρετός μη διαγνωσθείς υπό ιατρού Κωνσταντίνου Αλβανίτου». (Χειρόγραφο 334 Βιβλιοθήκης Βουλής, Κατάλοιπο αρ. 9, σ. 267) και του αφιέρωσε τρία βιβλία του (βλ. Δημοσιεύματα αρ. 60, 61, 68), καθώς και τη «Συλλογή Τετάρτη Γλωσσικής Ύλης του Λευκαδίου Λαού 1875-1876» που έστειλε προς δημοσίευση στον Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (φυλάσσεται στη Συλλογή του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών «Εκ διαφόρων τόπων» τ. 2): *Ο πονήσας αφιροί τη περιποθήτω σκιά του τέκνου του Αναστασίου επιλέγων Ευψύχει τέκνον. Ουδείς θάνατος. 1875*. Η Όλγα παντρεύτηκε το δικηγόρο από την Καρυά Λευκάδας Πάνο Κτενά και απέκτησε δύο θυγατέρες: την Πόπη, που παντρεύτηκε τον αξιωματικό του Λιμεναρχείου Λευκάδας Κωνσταντίνο Φουντουκάκη και πέθανε άτεκνη, και την Αναστασία, που πέθανε άγαμη το 1956. (Π. Γ. Ροντογιάννης, *Τα ιστορικά του χωριού Τσουκαλάδες*, ό.π., σ. 88-89).

27. Το βιβλίο *Ρητορική. Θεωρία και εφαρμογή* εκδόθηκε στη Ζάκυνθο το 1862 (βλ. Δη-

ήτοι *Ψυχολογία και Λογική*, με προκαταρκτικές γνώσεις Ανθρωπολογίας, Ανατομίας και Φυσιολογίας, που δίδαξε την ίδια περίοδο, δεν μπόρεσε να

μοσιεύματα αρ. 22), αφιερωμένο στη μνήμη του πατέρα του, Νικολάου· το απόσπασμα είναι από τον Πρόλογο. Εκτός από τα μέρη της θεωρίας και της εφαρμογής περιέχει και Παράρτημα (σ. 177-183) με τη σύντομη ιστορία της Ρητορικής: ελληνική εποχή, ρωμαϊκή εποχή, εποχή των Αγίων Πατέρων, εποχή των Νεοτέρων χρόνων. Η χειρόγραφη πρώτη μορφή της *Ρητορικής*, χρονολογημένη 1861, βρίσκεται στο Χειρόγραφο 293 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 8, φ. 6-171). Για να προκύψει το έντυπο, έγιναν πολλές ανακατατάξεις της ύλης, προσθήκες, διορθώσεις και διαγραφές. Το χειρόγραφο 1354 της Εθνικής Βιβλιοθήκης είναι αυτό που έστειλε στο τυπογραφείο της Ζακύνθου, με τυπογραφικούς χαρακτηρισμούς και από το οποίο τυπώθηκε το βιβλίο. Η καταληκτική φράση του βιβλίου (σ. 183): «...εκείνο το οποίον παρέχει χρηστοτέρας ελπίδας εις την πρόοδον της Ρητορικής είναι ο Άμβων, καθότι εκεί ο Ρήτωρ και περισσοτέρας ελευθερίας έχει, και ύλην άφθονον και υψηλήν ευρίσκει. Μεγάλην δε παρ' ημών ώθησιν έδωσαν εις αυτήν αι ρητορικώταται Διδαχαί του Μηνιάτου, ακμάσαντος περί το 1700. Αυτός και ύφος γλαφυρόν έχει και εύρεσιν αξιόλογον, ώστε δικαίως καλείται ο Σέγγερος της Ελλάδος. Τούτον δυνάμεθα να έχωμεν σήμερον ως υπογραμμόν εις τας Ρητορικάς μας μελέτας, χωρίς να φοβώμεθα να πέσωμεν εις την Σοφιστικήν ψυχρότητα». Η γνώμη του αυτή πρέπει να συνδεθεί με την εμπειρία του ως ιεροκήρυκα: «... τότε [1861-1865] ο γηραιός ημών Ποιμενάρχης [Γρηγόριος Αραβανής 1852-1886], το άμεμπτον του χαρακτήρος αυτού αναγνωρίσας και τον της ευσεβούς και θεαρέστου πολιτείας αυτού ζήλον εκτιμήσας ανέθετο αυτώ την από του ιερού άμβωνος κατά τας ημέρας της μεγάλης τεσσαρακοστής ψυχοφελή διδασκαλίαν, έργον όσον έντιμον και θεάρεστον επί τοσοούτον επίπονον και ακανθώδες και το οποίον επί δεκαετίαν όλην αναδεχθείς ο Ιωάννης μετ' παραδειγματίστου εξετέλει ζήλου την προς αυτόν επαυξάνων εύνοιαν και σεβασμόν απάντων». (Συριδώνος Ι. Καρίνταβα, «Λόγος επιτάφιος εν τω Ναώ της Μητροπόλεως Λευκάδος εκφωνηθείς, μνημοσύνου τελουμένου υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του κατά την 14 Φεβρουαρίου 1881 αποθανόντος Ιωάννου Ν. Σταματέλου», *Ιω. Σταματέλος. Βιογραφική αφήγησις...*, ό.π., σ. 17. Πρβλ. και παρόμοιες μαρτυρίες: «Βιογραφία Ιωάννου Σταματέλου», υπό Π. Χιώτου, και «Λόγος επικήδειος», υπό Παναγιώτου Κομνηνού, *στο ίδιο*, σ. 3 και 12). Τα κηρύγματά του δεν εκδόθηκαν και δεν γνωρίζω αν σώζονται σε κάποια δημόσια ή ιδιωτική συλλογή χειρόγραφα. Στο Χειρόγραφο 334 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπα αρ. 9 § 31) περιλαμβάνεται και «Υλη διά τον Λόγον της Μεγ. Παρασκευής». Ένα απόσπασμα από τον «Λόγον εις τα σεπτά πάθη του Σωτήρος», από άγνωστη πηγή, δημοσιεύτηκε στην ανθολογία «Τα μεγάλα τέκνα της Λευκάδος», εφ. *Λευκάς*, φ. 100 (Λευκάδα 30.8.1953): «...Αν με εξέπληξεν η μυστηριώδης σου γέννησις, Κύριε, την οποίαν εν ουρανώ ανύμνησαν οι Άγγελοι και επί γης προσκύνησαν οι Μάγοι· αν με εθάμβωσεν η θεία σου διδασκαλία, με την οποίαν ανεγέννησες όλην την ανθρωπότητα· αν με αφήρπασαν τα υπερφνά σου θαύματα με τα οποία κατεφόβησες και αυτά τα καταχθόνια τέρατα· η έκπληξις όμως και ο θαυμασμός μου έφθασε τώρα εις το μη περαιτέρω του ύψους του, διότι μέσα εις την φρίκην αυτών των απείρων παθών σου, αντί να σε ακούσω ν' αναστενάξης ένα μικρόν αναστεναγμόν κατά των αχαρίστων ανθρώπων, αντί να σε ακούσω να παραπονεθής ένα μικρόν παράπονον κατά των ασεβών σταυρωτών σου,

τα εκδώσει ούτε τότε, ούτε και αργότερα, το 1870, που ετοίμασε το χειρόγραφο για το τυπογραφείο²⁸.

εγώ ακούω ν' αναπέμπης δι' αυτούς θερμάς ικεσίας, – «Πάτερ άφες αυτοίς, ου γαρ οίδασι τι ποιούσι» – Και τι να είπω ο ταλαίπωρος διά το θάμβος τούτο της τρισηλίου θεότητος; Εγώ εδώ δεν εξανοίγω, Κύριε, μίαν ακένωτον πηγήν της θείας σου ελλάμπσεως· εγώ εδώ μένω εμβρόντητος από τον ωκεανόν της θείας σου αγαθότητος· εγώ εδώ στέκομαι ηλίθιος και άφωνος, και δεν ηξεύρω ούτε τι να είπω, ούτε τι να συλλογισθώ! Φώναξε εσύ, Ήλιε, με τον σκοτισμόν των ακτίνων σου, αναβόησε εσύ Άδη με την ανάδοσιν των νεκρών σου· εγώ ούτε γλώσσαν έχω να περιγράψω της θεότητός σου τα μεγάλα γνωρίσματα, ούτε νουν έχω να συλλογισθώ της αγαθότητός σου το αχανές πέλαγος». Γενικότερα βλ. την καταγραφή «Έργα ρητορικής και ποιητικής 18ος-19ος αιώνας» της Λίτσας Χατζοπούλου, *Μαντατοφόρος*, τχ. 35-36 (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1992) 59-147. Για την τύχη της Ρητορικής στην ελληνική Μέση Εκπαίδευση βλ. Δανιήλ Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α'-Γ', Αθήνα, ΙΑΕΝ, 1987-1989, ευρετήριο: ρήτορες – ρητορική.

28. *Μαθήματα Φιλοσοφίας ήτοι Ψυχολογία και Λογική μετά προκαταρκτικών γνώσεων Ανθρωπολογίας υπό Ιωάννου Ν. Σταματέλου καθηγητού της Ρητορικής συνθέσεως και φιλοσοφίας εν τω Γυμνασίω Λευκάδος*. Το αυτόγραφο έργο του Σταματέλου σωζόταν στη συλλογή του Πανατζή Κοντομίχη (1924-2005) ως το σεισμό του Αυγούστου 2003, οπότε καταστράφηκε με τμήματα της οικοσκευής, ή λανθάνει. Όλα τα στοιχεία γι' αυτό αντλούνται από το δημοσίευμα του Τάσου Π. Κοντομίχη, *Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1832-1881)*. Ένας Λευκαδίτης Λόγιος του 19' αιώνα, Λευκάδα 1995, σ. 4-6, 21, 24-25: Έχει 244 σελίδες και είναι σε σχήμα 23 x 18 ντυμένο με ξηρό χαρτόνι. Μετά την εισαγωγή προτάσσει «Ανθρωπολογίας Προκαταρκτικής γνώσεις» (Α' Ανατομία και Β' Φυσιολογία). Επακολουθεί Ψυχολογία (μέρος Α') και Λογική (μέρος Β'), τμήμα (Α' ευρετική), τμήμα (Β' Αποδεικτική). Ακολουθεί τέλος παράρτημα «περί διλήμματος, ενθυμήματος, Σωρείτου και επιχειρήματος». Πρόκειται για το σώμα των παραδόσεών του στο μάθημα της Φιλοσοφίας που δίδαξε στο Δευτερεύον Σχολείο (Λύκειο, Γυμνάσιο) της Λευκάδας από το 1861 ως το 1866. Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του δεν μπόρεσε να εκδώσει το έργο και γι' αυτό προσπάθησε να το εκδώσει το 1870 με αφιέρωση «Τω Π. Χιώτη ιστοριογράφω της Επτανήσου φιλίας ειλικρινεστάτης μικρόν τεκμήριον την δε βίβλον ο συγγραφεύς προσφωνεί» και επιστολή προς τον Χιώτη με ημερομηνία «Λευκάδι 1η Ιανουαρίου 1870». Στον πρόλογο σημείωνε: «η παντελής έλλειψις στοιχειώδους Ψυχολογίας και Λογικής καταλλήλου διά τα ελληνικά γυμνάσια είναι η μόνη αιτία, ήτις με ηνάγκασε να προβώ εις την σύνταξιν και έκδοσιν του ανά χείρας πονήματος, το οποίον περί εξαετίαν (1861-1866) παρέδωκα εις το εν Λευκάδι Λύκειον, ότε διετέλουν καθηγητής», και στο περιθώριο: «ανελογίστην δε αφ' ετέρου και την παντελή έλλειψιν τοιούτου διδακτικού πονήματος εις την ημετέραν φωνήν εξαιρέσει ολιγίστων τινων, τα οποία δυστυχώς ως αμέθοδα και ατελή κρίνονται». Στο Χειρόγραφο 293 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 8, φ. 477-465) υπάρχουν σε πρώτη μορφή τα *Στοιχεία Φιλοσοφίας ήτοι Ψυχολογία και Λογική μετά προκαταρκτικών γνώσεων Ανθρωπολογίας*. Ο Σπυρίδων Δε Βιάζης κατέθεσε τη μαρτυρία ότι ο Πέτρος Βράιλας-Αρμένης έκρινε «ακριβεστάτην και καθ' όλα άριστα [= αρίστην]» τα Μαθήματα

Το 1865 ο Σταματέλος απολύθηκε και το Δευτερεύον Σχολείο-Λύκειο καταργήθηκε. Το 1866 θα ξαναδιοριστεί αλλά αυτή τη φορά στο Ελληνικό Σχολείο, του οποίου θα είναι διευθυντής από το 1868 ως το θάνατό του στις αρχές του 1881²⁹.

Αντίθετα από ό,τι συνέβη με τις παραδόσεις της φιλοσοφίας, κατάφερε να τυπώσει το 1863, στη Ζάκυνθο πάλι, βιβλιαράκι 55 σελίδων με τίτλο *Χρονολογία Μαθηματική και Ιστορική*:

Προ πολλού διορισθείσης εις τα δημόσια Λύκεια και της παραδόσεως της Χρο-

Φιλοσοφίας του Σταματέλου. («Εν βλέμμα επί των συγγραμμάτων Ιωάννου Σταματέλου», *Βιογραφική αφήγησις...*, ό.π., σ. 6. Ο Δε Βιάζης θα επανέλθει για τον Σταματέλο: «Παραγκωνισθείς λόγιος», *Αττική Ίρις*, έτος 12, τχ. 15 (1.8.1909) 230-232). Για τη διδασκαλία των μαθημάτων αυτών στα ελλαδικά σχολεία βλ. Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα...*, ό.π., ευρετήριο: φιλοσοφικά (και φιλοσοφία), Φιλοσοφικά μαθήματα, φιλοσοφική προπαιδεία, ανατομία – ανατομική, ανθρωπολογία, φυσιολογία, λογική, ψυχολογία.

29. Διορίστηκε διδάσκαλος-καθηγητής της Φιλοσοφίας, Ρητορικής και Συνθέσεως στο Δευτερεύον Σχολείο-Λύκειο Λευκάδας στις 3.1.1861 (αρ. 1521). Απολύθηκε στις 27.9.1865 (αρ. 7958). Διορίστηκε ελληνοδιδάσκαλος β' τάξεως στις 3.2.1866 (αρ. 887). Προβιβάστηκε σε ελληνοδιδάσκαλο γ' τάξεως στις 13.3.1867 (αρ. 2012). Έγινε σχολάρχης στις 8.10.1868 (αρ. 8354), πήρε αύξηση πενταετή στις 27.10.1871 (αρ. 7855) και β' αύξηση πενταετίας στις 14.6.1878 (αρ. 3924). Πέθανε στις 14.2.1881 και συνταξιοδοτήθηκαν στις 6.5.1881 η σύζυγός του Φιλαρέτη Σαράντη Καββαδία (γάμος 8.5.1860), ο γιος Νικόλαος (γεν. 13.2.1861) και η κόρη Όλγα (γεν. 3.3.1868) με μηνιαία σύνταξη 73,50 δρχ. για υπηρεσία 19 ετών, 7 μηνών και 1 ημέρας. (Δαυίδ Αντωνίου – Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Λειτουργοί της Ανώτατης, της Μέσης και της Δημοτικής Εκπαίδευσης (19ος αι.). Ψηφιοποιημένο ερευνητικό πρόγραμμα»). Το Δευτερεύον Σχολείο-Λύκειο σταμάτησε να λειτουργεί τον Φεβρουάριο του 1866. Ο νόμος Ρ. Ν. της 20.1.1866 ίδρυσε 4τάξιο Γυμνάσιο και 3τάξιο Ελληνικό Σχολείο στο οποίο κατατάχθηκαν οι μαθητές των τριών πρώτων τάξεων του Δευτερεύοντος Σχολείου. Τα δύο σχολεία λειτουργούν παράλληλα από τον Μάρτιο του 1866 ως το τέλος του 1868, όταν καταργήθηκε το Γυμνάσιο Λευκάδος (απόφαση 4.12.1868, κοινοποίηση 3.1.1869). Τα σχολικά έτη δεν είναι διακριτά και το διδακτικό προσωπικό καλύπτει τις ανάγκες των δύο σχολείων. (Δημήτρης Σπ. Τσερές, *Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα*, ό.π., CD-ROM). Στην κατάσταση αυτή αναφέρεται ο Σταματέλος στις 26.6.1869: «...τον παρελθόντα Ιανουάριον διαλυθέντος του Γυμνασίου επεφορτίσθησαν εμοί, καίτοι πρωτοπείρω, ου μόνον τα του Σχολάρχου καθήκοντα, ως απλού επόπτου, αλλά και άπαντα η διοικητική του καταστήματος υπηρεσία, ως αρχηγού ενεργού και υπευθύνου. Εις το φορτίον τούτο, όπερ καθ' εαυτό είναι δυσβάστακτον, προσετέθη ως η ανέκαθεν του σχολικού έτους έλλειψις Ελληνοδιδασκάλου Βας τάξεως και επομένως ανεφάνη η ανάγκη του να αποδεχθώ και ταύτης την διδασκαλίαν...». (Ι. Ν. Σταματέλος, «Προσλαλιά εις την έναρξιν των Γενικών εξετάσεων [του Ελληνικού Σχολείου] του 1868-69», ένθετο τετράδιο, αυτόγραφο σχέδιο, στο Χειρόγραφο 293 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 8, φ. 511r).

νολογίας, ης η σπουδή είναι απαραίτητος, ηπόρουν πως ηδύνατο τούτο να τελεσθή επωφελώς, ενώ εις την γλώσσαν μας δεν υπάρχει τοιούτον τι κατάλληλον σύγγραμμα εάν εξαιρέσωμεν μετάφρασιν τινα του Κούμα [...] Την παντελή λοιπόν ταύτην έλλειψιν αισθανθείς, δεν ώκνησα να δράμω κατά τας δυνάμεις μου εις την θεραπείαν της [...] προσέχων πάντοτε να επιτύχω, ώστε το μικρόν μου έργον να αποβή κατά μεν την ύλην ουσιώδες, κατά δε την μέθοδον γόνιμον. Αλλά και εκ των δευτερευούσης ανάγκης χρονολογικών γνώσεων συλλέξας τας κυριωδεστέρας, εχώρισα αυτάς εις Παράρτημα διά να μη συνταράττωσι την αλληλουχίαν των αμέσως ωφελίμων³⁰.

Τον επόμενο χρόνο, 1864, και πάντα στο τυπογραφείο Ραφτάνη στη Ζάκυνθο, θα τυπώσει νέο βιβλίο που αυτή τη φορά δεν είχε να εξυπηρετήσει διδακτικούς σκοπούς και ίσως είναι παραγγελία του εκδότη: *Γυναικολόγιον ήτοι αι σοφάι γυναίκες όλων των εθνών και όλων των αιώνων. Βιβλίον περιέργον, ωφέλιμον και καινοφανές*. Ο εγκυκλοπαιδικός χαρακτήρας του βιβλίου και ο διδακτισμός του είναι προφανείς. Το αποτέλεσμα είναι πολύ μέτριο, αφού ο συγγραφέας ερανίζεται μηχανικά από λεξικά της βιβλιοθήκης του για να το συντάξει και δεν φαίνεται να κατανοεί το βίο και τα έργα των γυναικών που βιογραφεί. Χωρίς πνοή παρουσιάζει τις βιογραφούμενες, χωρίς σύνδεση με την εποχή τους και την κοινωνία τους³¹.

Η ανάληψη των καθηκόντων του σχολάρχη (1868-1881) και δασκάλου της τρίτης και τελευταίας τάξης του Ελληνικού Σχολείου φαίνεται να του δημιούργησαν ένα στοιχείο ισορροπίας, που του επέτρεπε να συνεχίσει το επιστημονικό του έργο, παράλληλα με τα υπηρεσιακά καθήκοντα και τις οικογενειακές του φροντίδες, την ανατροφή των παιδιών του κυρίως.

Ολόκληρο το έργο του, το οποίο εκδόθηκε σε 73 δημοσιεύματα (όσα μπόρεσα να εντοπίσω) από το 1850 ως το 1881 σε βιβλία, μελέτες και άρθρα σε περιοδικά και εφημερίδες και εκείνο που βρέθηκε ανέκδοτο στους 13 τόμους στους οποίους δέθηκαν τα κατάλοιπα του αρχείου του, διατρέχει η

30. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 24. Ο πρόλογος στη σ. [5].

31. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 25. Το βιβλίο είναι αφιερωμένο «Τη ενδόξω πριγγίπηση Δώρα Ιστρία, παιδεία και αρετή διαφερούση, μικρόν τεκμήριον σεβασμού βαθυτάτου την δε την βίβλον ο συγγραφεύς ανατίθησι», ενώ στον πρόλογό του, καθώς δεν έχει περιλάβει στο *Γυναικολόγιον* καμιά Νεοελληνίδα, «προς δε τας φιλομούσους Ελληνίδας, ιδιαιτέρας απευθυνόμενος, οφείλω προτού τελειώσω τον λόγον μου, να ευχηθώ από καρδιάς, όπως τα σεβαστά των ονόματα, στεφανωθέντα με την αθάνατον δάφνην του Παρνασσού μας, γίνωσιν άξια να στολίσουν ποτέ άλλην δευτέραν έκδοσιν του *Γυναικολογίου* μου». Βλ. και την ανταπάντησή του στην ευχαριστήρια επιστολή της Dora D'Istria στο Κατάλοιπο αρ. 8 § 23. Για την Dora D'Istria, Ελένη Γκίκα (1828-1888), το μελέτημά της (1858) για την ελληνική ποίηση στα Ιόνια Νησιά, τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και τα *Μνημόσυνά* του βλ. Γαραντούδης, ό.π., σ. 239-245.

ερευνητική ματιά του φιλολόγου με γλωσσολογική εξειδίκευση. Το μεγάλο γλωσσικό πρόβλημα των Νεοελλήνων, που τους βασάνισε για αιώνες, εκφράζεται σε όλο το έργο του από την ουσιαστική του πλευρά. Ζει σε καιρούς που η γλωσσολογία θριαμβεύει και διεκδικεί θέση θετικής επιστήμης, καθώς αναζητά τους νόμους της εξέλιξης των ανθρώπινων γλωσσών και, συγκριτική καθώς είναι, φαντάζει ότι μπορεί να εξηγήσει πολλά από τα ερωτήματα για την πορεία εξέλιξης των πολιτισμών. Ο Σταματέλος, κατά τις σπουδές του αλλά και αυτοδιδασκόμενος, με τα εφόδια της σημαντικής βιβλιοθήκης του, είναι έτοιμος να καταπιαστεί με τα μεγάλα προβλήματα της καταγωγής της ελληνικής και τη σχέση της με τις άλλες γλώσσες, αρχαίες και σύγχρονες. Από την άλλη πλευρά, την ελληνοκεντρική, καθώς ζει στην εποχή της κρυστάλλωσης της εθνικής ιδεολογίας και της ελληνικής συνέχειας, αλλά και τους παράλληλους αγώνες για τη λύση του εθνικού προβλήματος των Επτανήσων, πιστεύει ότι και το ζήτημα της νεοελληνικής γλώσσας αναζητά τη λύση του, η οποία πρέπει να εφαρμοστεί στην εκφορά και τη γραφή του λόγου και, φυσικά, στην Εκπαίδευση. Μεταξύ των ακροτήτων των αρχαϊστών και των δημοτικιστών, φαίνεται λογική λύση η μέση οδός, που δίδαξε ο Κοραής, παρόλο που ακούγονταν και οι αντίθετες, αλλά τελικά αδύνατες φωνές μερικών Επτανησίων για τα προτερήματα της λύσης του γλωσσικού ζητήματος με βάση τη μητρική, τη δημοτική γλώσσα³².

Ο Σταματέλος, παρόλο που γνωρίζει καλά το γλωσσικό πρόβλημα και αισθάνεται τη στρεβλωτική πίεση αυτών που εχθρεύονται τη δημοτική γλώσσα, επιμένει να μελετά την «κοινήν των Ελλήνων γλώσσαν εκείνην την οποίαν λαλούσι κοινώς πάντες οι Έλληνες ή τουλάχιστον το πλείστον μέρος αυτών [...] προς απόκρουσιν της επαράτου χυδαιοφοβίας (άλλο και τούτο μορμολύκειον εις την διανοητικήν πρόοδον του Έθνους)»³³. Τελικά δεν φαίνεται να ξέφυγε από τη «μέση οδό», όπως τη διδάχτηκε στο Πανεπιστήμιο από τους δασκάλους του με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Ασώπιο,

32. Ο Σταματέλος δεν φαίνεται να συνδέθηκε με τους δημοτικιστές Επτανησίους και τις απόψεις τους για τη λογοτεχνία και τη γλώσσα. Στα χρόνια της διαμόρφωσής του και των σπουδών του στην Αθήνα (1850-1854) συνδέεται με τους Ριζοσπάστες και τους αγωνιστές του επαναστατικού κινήματος κατά των Άγγλων, που χρησιμοποιούν την καθαρεύουσα. Δεν φαίνεται να συναντά τους Επτανησίους της Αθήνας, για παράδειγμα τον Γεώργιο Τερτσέτη ή τον Αντώνιο Φατσέα, που άλλωστε υπηρετεί στο Γυμνάσιο Λαμίας από το 1851· την ποίηση των Σούτσων, λοιπόν, συναντά και την καθαρεύουσα. Βλ. και Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Αντώνιος Φατσέας (1821-1872): ένας επτανησιακός σύνδεσμος», *Πρακτικά Η' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, Κύθηρα 21-25 Μαΐου 2006* (υπό έκδοση).

33. Χειρόγραφο 198 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 3, φ. 53-65): Προλεγόμενα Γραμματικής.

που ήταν οι περισσότεροι «μαθητές» του Κοραή, αλλά είχαν ξεφύγει από το κοραϊκό πλαίσιο και διαγωνίζονταν στην ενσωμάτωση στοιχείων της αρχαίας³⁴. Καλλιεργούσε μια λόγια γλώσσα, που ξεκινούσε από τις αφετηρίες της αρχαίας και εμπλουτιζόταν από αυτήν, παρόλο που παράλληλα προσπαθούσε να μελετήσει την κοινή και να συντάξει μια κανονιστική Γραμματική της (Φθογγολογικό, Τυπικό, Ετυμολογικό, Ορθογραφικό), που θα βοηθούσε όσους την έγραφαν, κυρίως τους λογοτέχνες και τους φιλολογικούς εκδότες, Έλληνες και ξένους, των κειμένων της δημοτικής. Εδώ η γνώση της ιστορίας της γλώσσας και των κανόνων της εξέλιξής της έφτανε σε τέτοιες επιλογές, που η κανονιστική γραμματική καταντούσε περισσότερο ιστορική: Το όνομα *Βασίλης* δεν έπρεπε να γραφεί με η, κατ' αναλογία προς το Μιλτιάδης, αλλά με ει, καθώς προέρχεται από το Βασίλειος με αποκοπή του ο. Τι και αν δίπλα του ο Βαλαωρίτης περνούσε από την καθαρεύουσα των *Στιχουργημάτων* (1847) στη δημοτική, τι και αν γνώριζε τα κείμενα όλων των παλαιών και σύγχρονων που έγραφαν στη δημοτική, γι' αυτόν οι ιστορικοί κανόνες έπρεπε να κανονίσουν τη γραμματική της δημοτικής³⁵. Ο Νικόλαος Κονεμένος (1832-1907), γεννημένος στην Πρέβεζα, από μητέρα

34. Γεώργιος Α. Χριστοδούλου, «Η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα», *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, επιστημονική επιμέλεια Μ. Ζ. Κοπιδάκης, Αθήνα, Ελληνικό και Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 1999, σ. 248-249, 422. Ο Σπυρίδων Τρικούπης (1788-1873) είναι καλός μάρτυρας και των προθέσεων αλλά και του αποτελέσματος: «Την μέσσην οδόν, την μεταξύ λέγω, των χυδαϊζόντων και των ελληνιζόντων, εβουλήθην συγγράφων να βαδίσω, διότι εθεώρησα και θεωρώ ότι εν τη μέσση οδώ κείνται τα εισέτι αφανή όρια της γλώσσης, αν θέλωμεν ουδ' ημπορούμεν να μη θέλωμεν, να καταντήσῃ ἡ λαλουμένη και ἡ γραφόμενη γλώσσα μία και ἡ αὐτή. [...] ἀλλὰ χρειάζεται, νομίζω, εἰς τὸ ἐξῆς πολλή προσοχή μὴν απομακρυνθώμεν τῆς κοινῆς γλώσσης πέραν τοῦ δέοντος, ὑπερελληνίζοντες, και μὴ καταντήσωμεν ανεπαισθήτως νὰ ἔχωμεν διττὴν γλῶσσαν, τὴν μὲν τοῦ λαοῦ, τὴν δὲ τῶν λογίων [...]». (*Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Α', Αθήνα 1888, σ. ις'-ιζ').

35. Γράφει στον πρόλογο του *Ορθογραφικού* του το 1876: «Ἡ γλῶσσα παντός ἔθνους ὑπόκειται εἰς δύο εἰδῶν μεταπλάσεις, εἰς τεχνικάς, ας ἐπιφέρουσιν αὐτὴ οἱ λόγοι τοῦ ἔθνους, και εἰς φυσικάς, ας ἐπιφέρουσιν αἱ ἐγχώριοι περιστάσεις τόπου τινός. Ἡ μὲν ὑπὸ τῶν λογίων μεταποιουμένη γλῶσσα καλεῖται Λογία, ἢ Εὐγενής, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων περιστάσεων τόπου τινός, Διάλεκτος, ἡ δὲ και ἀπὸ τῶν δύο τούτων μεταποιήσεων ἀπηλλαγμένη, καλεῖται Κοινὴ τοῦ ἔθνους γλῶσσα, διότι πάντες κοινῶς, ἢ οἱ πλείστοι τοῦ ἔθνους μεταχειρίζονται. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ γλῶσσα ἐκεῖνη, τῆς ὁποίας τὸ Ορθογραφικόν προτιθέμεθα νὰ κανονίσωμεν – γλῶσσα, τὴν ὁποίαν ἕως τῶρα ἡ πρόληψις και ἡ σχολαστικότης εἶχον καταδικάσει ὡς βάρβαρον ἀποκύημα, ἀνάξιον και τῆς ἐλαχίστης προσοχῆς, ἐνῶ οἱ σοφοὶ τῆς Ἑυρώπης πάντοτε τὴν ἐσεβάσθησαν διὰ τὴν εὐγενὴ καταγωγὴν τῆς, τὴν ἐθαύμασαν διὰ τὰς σπανίας ἀρετὰς τῆς, και τὴν ἠράσθησαν ὡς τὴν ὠραιότεραν γλῶσσαν τοῦ κόσμου». (Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 62, σ. [7]).

λευκαδίτισσα, την Κιάρρα Σικελιανού, υπέρμαχος της δημοτικής, θα του γράψει, μάταια, μακρόσυρτες, αυστηρές επιστολές, υποστηρίζοντας τη μία γλώσσα με βάση τη δημοτική και την αποφυγή της διγλωσσίας³⁶.

36. «Η αρχή η ιδική μου είναι ότι δεν πρέπει μήτε να διορθώσωμεν μήτε να διαφθείρωμεν τίποτα, αλλά θεωρούντες την γλώσσαν, ως είπαμεν ανεξάρτητον από την αρχαίαν να την σεβασθώμεν, καθώς ευρίσκεται και την υποβάλωμεν εις σύστημα. Η εντελής αφομοίωσις δεν είναι ιδικόν μας έργον, αλλά έργον του καιρού». (Ν. Κονεμένος, Πάτρα 20.12.1873 π., προς Ιωάννη Ν. Σταματέλο, Αγία Μαύρα: Νικολάου Κονεμένου, *Και πάλε περί γλώσσας*, Κέρκυρα, εκδ. Ο Κάδμος, 1875, σ. 48 [= *Κονεμένος Άπαντα*, τ. Α', Αναστύλωσε Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1965, σ. 119]). «Εγώ δοξάζω, ότι η γλώσσα είναι και πρέπει να ήναι μια και όχι δύο, ή περισσότεραι. Δεν υπάρχει ο λόγος, δεν υπάρχει η ανάγκη να είναι δύο. Ο ευγενής άνθρωπος και ο μορφωμένος να ξεχωρίζεται από εκείνον του όχλου με την διαφοράν του ύφους και των ιδεών, και όχι με την διαφοράν της γραμματικής και των λέξεων». (Ν. Κονεμένος, Πάτρα 31.1.1874 π., προς Ιωάννη Ν. Σταματέλο, Αγία Μαύρα: Κονεμένος, *Και πάλε περί γλώσσας*, ό.π., σ. 49 [= *Άπαντα*, ό.π., σ. 119-120]). Ο Κονεμένος σημειώνει για τις επιστολές: «Ο φίλος μου και φίλος των Γραμμάτων Ιωάννης Ν. Σταματέλος, Σχολάρχης Αγίας Μαύρας, γνωστός για διάφορες φιλολογικές διατριβές του και άλλα έργα, βρισκόμενος σε κάποιαν αμφιβολία, μου είχε δώσει αφορμή να αναπτύξω αυτό το μέρος σε δύο μου γράμματα προς αυτόν. Εφύλαξα επίτηδες αντίγραφα και τα δημοσιεύω τώρα στο τέλος του βιβλίου με σκοπό να χρησιμέψουν για τον καθένα». (Κονεμένος, *Και πάλε περί γλώσσας*, ό.π., σ. 13-14 [= *Άπαντα*, ό.π., σ. 94]). Για τη σχέση του με τη Λευκάδα, τους Σικελιανούς και τον Ν. Ζαμπέλη αναφέρει αρκετά στη λογοτεχνική *Διαθήκη*, που τύπωσε στην Κέρκυρα το 1901: «Στην Άγια Μαύρα, που είναι ο τόπος που έχει γεννηθεί η μάνα μου και είν' ο τόπος οπού έχω πρωτογνωρίσει, επειδή εκεί έχω ζήσει από την ηλικία δεκαπέντε μηνών ως σε εκείνη εννιά χρονών, αφίνω να οικοδομηθεί ένα θέατρο, που το έξοδο της οικοδομής του και της εσωτερικής του διασκευής να μην υπερβαίνει τες εικοσιπέντε χιλιάδες δολλάρια, και προσδιορίζω και τέσσαρες χιλιάδες δολλάρια τον χρόνο για τη διατήρησή του». (*Άπαντα*, ό.π., σ. 364-365). Στα χρόνια που έζησε στη Λευκάδα (1833-1841), ίσως και αργότερα, γνώρισε τον Σταματέλο, που ήταν δέκα χρόνια μεγαλύτερός του, αλλά φοίτησε στο Δευτερεύον Σχολείο από το 1836 ως το 1844. Ο Κονεμένος φοίτησε στο πρώτο έτος του ίδιου Σχολείου το 1841-1842 και δηλώνεται ότι ήταν 9 χρονών, ήταν γιος κτηματία και διδάχτηκε τα μαθήματα Ελληνικά, Αγγλικά, Ιταλικά και Μαθηματικά της πρώτης κλάσης-τάξης. (Δημήτρης Σπ. Τσερές, *Η Μέση Εκπαίδευση στη Λευκάδα*, ό.π.). Στο κείμενό του «Το σύστημα του Ψυχάρη και η μέλλουσα αττική του Κίμωνος [= Γεωργίου Καραμίτσα], *Εφημερίς* 20, 22, 23.5.1895 [= *Άπαντα*, ό.π., σ. 137], σημειώνει: «Τον Ύμνον αυτόν [= «Ωδή στον πατριάρχη Γρηγόριο Ε'» του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη] είχε μεταφράσει και λατινικά ο μακαρίτης φίλος μου Ιω. Σταματέλος, σχολάρχης στην Αγία Μαύρα, για να τον διαβάσει, υποθέτω, στους λατίνους στον άλλο κόσμο εκεί που πήγε». Το ειρωνικό σχόλιο ίσως δικαιολογείται από τη διάσταση απόψεων που δείχνουν και οι επιθετικές επιστολές του, προς ένα λόγιο που τον είχε κερδίσει η αντίπαλη γλωσσική θέση. Πάντως τη μετάφραση διάβασαν και οι ζωντανοί, καθώς αναδημοσιεύτηκε μερικώς σε περιοδικό του Τορίνου

Πέρα από την επιλογή της γλώσσας, που ήταν επιλογή της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας, με εισηγητές τους λογίους τριών τουλάχιστον γενεών, το έργο του Σταματέλου αποδείχτηκε σημαντικό, καθώς απλώθηκε πέραν της γνώσης των παραδομένων κειμένων στη συλλογή των προϊόντων του δημοτικού λόγου. Στο μεγάλο κίνημα της Λαογραφίας που μεσουρανεί, στις ενθαρρύνσεις των Συλλόγων της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης για τη συλλογή και δημοσίευση του λαογραφικού θησαυρού και των ζώντων μνημείων του λόγου³⁷, ο Σταματέλος ανταποκρίνεται και, καθώς διατηρεί σχέσεις με τους Τσουκαλάδες αλλά και τα άλλα χωριά, κάποτε με συνδέσμους τους μαθητές του και τους δημοδιδασκάλους³⁸, συγκεντρώνει λαογραφικό – γλωσσικό υλικό και κυρίως τα προϊόντα του λαϊκού λόγου, ιδίως του έμμετρου. Συγκροτεί μια σημαντική συλλογή λέξεων, φράσεων, παροιμιών, αινιγμάτων, λογοπαιγνίων και τραγουδιών (εορταστικών, οικιακών, ηρωικών, ερωτικών, γαμήλιων, χορευτικών, δίστιχων, άσεων, σκωπτικών και μοιρολογιών), τα οποία καταγράφει με τους κανόνες της φθογγολογίας και φθογγογραφίας, που περιείχε η γραμματική του, με αποτέλεσμα να αποτυπώνεται πειστικότερα η λευκαδίτικη διάλεκτος³⁹.

το 1872 (βλ. Κατάλοιπο αρ. 9 § 26). Για τη μετάφραση της «Ωδής στον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄» βλ. Δημοσιεύματα αρ. 53.

37. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, εκδ. ΜΙΕΤ, 1977, σ. 61-65· Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1978, σ. 66-67, 79.

38. Στο Χειρόγραφο 198 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 3, φ. 64) υπάρχει η επιστολή: «Χωρίον κάτω Εξανθείας, τη 13 Σεπτεμβρίου 1873. Αξιότιμε Κύριε Σχολάρχα! Επειδή την προχθές ο πατήρ μου, διά της βίας, δεν εσκέφθη καλώς, να σου είπη λεπτομερώς δι' όσα τον ηρώτησες (περί των επομένων τεμαχίων σημασιών της εξοχής) διά τούτο κελευσθείς υπό του πατρός μου σοι παραπέμπομαι ενταύθα τον τοιούτον πίνακα.– Της κάτω Εξανθείας. Πηγαδίτσα, Μπουρ'σκαλιά. Μη έτερον σε προσκυνώ. Ο ταπεινότατος μαθητής σου Αλέξανδρος Σ. Φίλιππας». Στο Δημοσίευμα αρ. 58, σ. 454 υποσημειώσε: «Πολλάς τας χάριτας ομολογώ τοις ανά την Λευκάδα δημοδιδασκάλοις και ιδία τοις κκ. Θωμά Μελά, Μηνά Ροντογιάννη, Επαμεινώνδα Ασπροϊέρακι, Ι. Σέρβω, Σπ. Ιερ. Φέτση, Γ. Κατηφόρη, Σπ. Ασπροϊέρακι, Χρήστω ιερεί Κακλαμάνη δι' ην παρέσχον σύμπραξιν εις ότι πλείστην περισυλλογήν της γλωσσικής ύλης».

39. Από τις τέσσερις συλλογές που κατέγραψε (κυρίως στα Χειρόγραφα 198 και 293 Βιβλιοθήκης Βουλής, Κατάλοιπα αρ. 3, 8) προέκυπταν τα καθαρογραμμένα αντίγραφα που έστειλε στον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, στον Σύλλογο των Διδασκάλων στην Αθήνα, στο περιοδικό *Πλάτων* κ.ά. Από τα αντίγραφα αυτά σώζεται μόνο το χειρόγραφο που έστειλε στον Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως: *Συλλογή τετάρτη Γλωσσικής Ύλης του Λευκαδίου Λαού υπό Ιωάννου Ν. Σταματέλου Σχολάρχου κ.τ.λ. 1875-1876*. Στον Σύλλογο πήρε αρ. πρωτοκόλλου 192/Αυγούστου 11

Στη συνέχεια μελετά επιστημονικά το συγκεντρωμένο υλικό και το στέλνει για κρίση και δημοσίευση στον Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, που απολαμβάνει εκείνη την εποχή την αίγλη ακαδημίας επιστημών. Το έργο βραβεύεται και δημοσιεύεται, με περικοπές, καταλαμβάνοντας 134 σελίδες του περιοδικού του Συλλόγου (τόμοι του 1873-74 και 1874-75)⁴⁰. Ο Σταματέλος ήταν ο πρώτος που ξεπέρασε τα καθιερωμένα της απλής καταγραφής και προχώρησε στην επιστημονική μελέτη και ερμηνεία γλωσσικών φαινομένων. Υπηρέτησε, φυσικά, το αίτημα της νεοελληνικής ιδεολογίας, για την ανάδειξη της σχέσης των νέων με τα αρχαία, αλλά και της λευκαδίτικης ιδεολογίας για την ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων της τοπικής παράδοσης με ενσωμάτωση κάποιων κοινών λέξεων, εκφράσεων και δημοτικών τραγουδιών ως λευκαδίτικων. Η έγκυρη, πάντως, κρίση της Φιλολογικής Επιτροπής του Συλλόγου είναι πράγματι επαινετική:

Πάσαι αι λοιπαί συλλογαί, φέρουσαι αδιαφιλονείκτον τον τύπον της in uno pede συντάξεως αυτών, ουδαμώς δύνανται να παραβληθώσι ταύτη. Διο η Επιτροπή εξαίρουσα την παρούσαν Συλλογήν εύχεται ίνα και άλλοι περισυλλέγοντες ακολουθήσωσι τα βήματα του από ετών μετά της δεούσης επιστημονικότητος εργαζομένου λογίου τούτου διδασκάλου. [...] Τελετώντες δε λέγομεν ότι και ούτω διαβλέπομεν εν όλω τω έργω νουν υγιά, γνώσεις ικανάς της κοινής γλώσσης και επιστημονικήν εν πάσι διάθεσιν τιμώνσαν τον συγγραφέα, ω συνιστώμεν την μελέτην και σπουδήν και των γλωσσολογικών μελετημάτων των Ευρωπαίων. Είθε και άλλοι των ημετέρων να επιληφθώσιν τοπικώς του έργου ου την πρώτην οδόν διανοίγη ήδη ο κ. Σταματέλλος⁴¹.

[1876;], έχει διαστάσεις 0,30 x 0,21 και σ. [4]+78. Σήμερα φυλάσσεται στο Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων – Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής (Ι.Λ.Ν.Ε.) της Ακαδημίας Αθηνών με την ένδειξη του τόμου «Εκ διαφόρων τόπων» 2. Υπάρχει και παραπεμπτικός αριθμός χειρογράφου 353 από το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (την υπόδειξή του οφείλω στον Βασίλη Φίλιππα)· είναι ένα από τα 187 χειρόγραφα που δανείστηκε η Επιτροπεία του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής (Κ. Κόντος, Γ. Χατζιδάκις, Σ. Μενάρδος) το 1909 από τον Σύλλογο, για να τα αντιγράψει, και δεν τα επέστρεψε ποτέ. (Σταύρος Γ. Κατσουλέας, «Ο “Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως” και η συμβολή του στη διάλεκτο του Πόντου», *Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*, Αθήνα 2003, σ. 233-235). Τα άλλα χειρόγραφα του βρίσκονται σε πρώτη ή δεύτερη γραφή, στα Χειρόγραφα 198 και 293 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπα αρ. 3, 8) και από αυτά προέκυψαν τα Δημοσιεύματά του αρ. 57, 59, 73, τα οποία, όμως, δεν εξάντλησαν το θησαυρισμένο υλικό, που από συλλογή σε συλλογή αύξανε, αλλά και γιατί η έκταση των δημοσιεύσεων ήταν πάντα περιορισμένη.

40. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 57, 58.

41. «Εκθεσις της Φιλολογικής Επιτροπής επί του περί Συλλογής Ζώντων Μνημείων

Παρόλο που ο Σταματέλος μπόρεσε να δημοσιεύσει στο περιοδικό του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως μαζί με μεγάλο μέρος της «συλλογής των ζώντων μνημείων εν τη γλώσση του Λευκαδίου Λαού» και τις σχετικές επιστημονικές του μελέτες για τη φθογγολογία και φθογογραφία «της ζώσης δημοτικής των Ελλήνων γλώσσης» και ακόμη μελέτη για το μοριολόγιο, τα άκλιτα δηλαδή μέρη του λόγου, καθώς και το καταληξολόγιο και φθογγολόγιο της λευκαδίας διαλέκτου⁴², έμενε αδημοσίευτο το έργο της ζωής του, η *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων διαλέκτου*. Όταν υπέβαλε τα έργα του στον Σύλλογο της Κωνσταντινουπόλεως ζητούσε την εκτύπωσή τους, ελπίζοντας ότι θα βρει για τα άλλα του έργα άλλους τρόπους να τα δημοσιεύσει, αποβλέποντας στη μέθοδο των συνδρομητών. Πολύ γρήγορα κατάλαβε ότι ήταν δύσκολο να βρεθούν συνδρομητές για τόσο ειδικά έργα, αλλά και ότι μόνος του ήταν αδύνατο να αντιμετωπίσει τις ανάγκες της τυπογραφικής διαδικασίας και επιμέλειας, καθώς τα βιβλία έπρεπε να τυπωθούν στη Ζάκυνθο ή στην Αθήνα. Έστειλε αιτήσεις τότε προς τον Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, τον Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και τον Σύλλογο «Παρνασσός» στην Αθήνα, καθώς και στον καθηγητή των νέων ελληνικών στο Παρίσι Emile Legrand, με τον οποίο είχε συνεργαστεί όταν ο Legrand του είχε στείλει τη σύντομη Γραμματική του πριν την τυπώσει, παρακαλώντας για τις παρατηρήσεις του, και ο λόγιός μας ανταποκρίθηκε με πολυσέλιδες παρατηρήσεις⁴³. Τα αποτελέσματα ήταν τελικά αρνητικά και ο Σταματέλος αποφασίζει να εκδώσει το 1878, με δικά του έξοδα, συντομευμένη σε 70 σελίδες, τη *Φθογγολογία της Ελληνικής Γλώσσης κατά τας αρχάς της νεωτέρας Γλωσσολογίας*⁴⁴.

Αν η μεγάλη του Γραμματική δεν είχε τύχη εκδοτική, οι μικρότερες ερ-

εν τη γλώσση του ελληνικού Λαού Ζωγραφείου Διαγωνίσματος (Ανεγνώσθη εν τη επετείω του Συλλόγου εορτή τη 5 Μαΐου 1874)», *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 8 (1873-1874) 280, 281: Εισηγητής της Επιτροπής ήταν ο Γ. Χασιώτης. Κρίσεις για άλλες συλλογές, που έστειλε ο Σταματέλος, υπάρχουν στον τ. 7 (1872-1873) 221, 229-230: Εισηγητής ο Χ. Χατζηχρήστου, στον τ. 9 (1874-1875) 193, 196-197, 198: Εισηγητής ο Χρ. Χατζηχρήστου, 10 (1875-1876) 207-208: Εισηγητής ο Ιω. Τέτσης, στον τ. 11 (1876-1877) 229-231: Εισηγητής ο Αιμ. Νοννότης. Αυτά είναι τα πέντε βραβεία τα οποία έλαβε και σημειώνει ο βιογράφος του Σπυρίδων Καρίνταβας, *ό.π.* (υποσημείωση 27), σ. 18.

42. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 57, 58.

43. Οι επιστολές του περιέχονται στο Χειρόγραφο 198 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 3). Οι επιστολές προς τον Σύλλογο της Κωνσταντινούπολης είναι του 1874. Στον Legrand γράφει το 1879, τον ίδιο χρόνο που του έστειλε και το ποίημα για την εξέγερση των λευκαδίων χωρικών το 1819. (Βλ. Δημοσιεύματα από «αντίγραφο» και Κατάλοιπο αρ. 1). Βλ. και τα σχόλια στο Δημοσίευμα αρ. 62.

44. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 66.

γασίες του τυπώθηκαν σε καλά περιοδικά της εποχής, από το έγκριτο περιοδικό των δασκάλων *Εφημερίς των Φιλομαθών* και το αντίστοιχο των φιλόλογων *Πλάτων*, μέχρι τα μεγαλύτερης κυκλοφορίας *Πανδώρα*, *Εντέρπη* και *Εστία*, από τον *Φοίνικα* της Κέρκυρας μέχρι τον *Ζακυνθινό Ανθώνα* και τα ακαδημαϊκά *Παρνασσός* και *Αθήναιον*. Το δίκτυο αυτό των περιοδικών προϋπέθετε γνωριμίες, αλληλογραφία και αλληλοεκτίμηση με πολλούς πνευματικούς ανθρώπους, στα Επτάνησα, στην Ελλάδα, στην Ομογένεια, στους ελληνιστές του εξωτερικού. Οι σχέσεις του με τους πνευματικούς ανθρώπους του νησιού ήταν καλές, ιδίως με τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη⁴⁵, για το έργο του οποίου έγραψε και κυκλοφόρησε αυτοτελή φυλλάδια⁴⁶, ανέλυσε γλωσσολογικώς πολλά του ποιήματα και στίχους ως παραδείγματα στα βιβλία του και τον νεκρολόγησε, αλλά και τον βιογράφησε αμέσως μετά το θάνατό του το 1879⁴⁷. Ο Βαλαωρίτης χρησιμοποιούσε τη βιβλιοθήκη του Σταματέλου και έγραφε στο φίλο του Κωνσταντίνο Σάθα όταν του δάνεισε δανει-

45. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα επιστολής του ποιητή από τη Μαδουρή στις 3.1.1875, παρηγορητικό για το θάνατο του γιου του Αναστάσιου: «Δυστυχισμένε μου φίλε, Μόλις παρήλθον ολίγαι ημέραι αφ' ότου συνδιαλεγόμενος μετ' εμού μακρόθεν, έχαιρες βλέπων επαξίως εκτιμωμένους τους κόπους σου, και ιδού διά μιας θανατηφόρον επιφέρει κατά της κεφαλής σου κτύπημα η άσπλαχνος χειρ του θανάτου. Ποίαν μοι ενεποίησεν εντύπωσιν η απροσδόκητος αύτη συμφορά σου, μόνος συ, όστις γνωρίζεις πόσον η καρδιά μου συνδέεται μετά της ιδικής σου, δύναται να το εννοήσης. [...] Στον πολυτάραχο γιαλό του κόσμου μίαν ημέρα / Διαβάτης ανυπόμονος περνά σαν τον αγέρα. / Το πάτημά του εφάνηκε στον άμμο την αυγή. / Άγριο το κύμα διάβηκε τη νύχτα και το σβει». Τους στίχους αυτούς ενέταξε ο Βαλαωρίτης, τον ίδιο χρόνο, στο ποίημα «Επί τω θανάτω της θυγατρός μου Ναταλίας». (Αριστοτέλους Βαλαωρίτου *Βίος και Έργα* [επιμέλεια Ι. Α. Βαλαωρίτης – Γ. Δροσίνη], τ. Α', Αθήνα 1907, σ. 213-214. Αριστοτέλης Βαλαωρίτης *Α' Βίος, επιστολές και πολιτικά κείμενα*, φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης – Νίκη Λυκούργου, Αθήνα 1980, σ. 186-187).

46. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 53-55.

47. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 69, 70. Στις 22 Ιουλίου 1879 έγραφε από τη Λευκάδα στον Παναγιώτη Χιώτη στη Ζάκυνθο, όταν είχε κυκλοφορήσει η είδηση ότι «Ο γλυκύτερος των φίλων μας, ο αστήρ της Λευκάδος μας, ο ποιητής του Έθνους μας νοσεί νόσον ανίατον!» και ζητούσε να του στείλει αντίγραφο ή περίληψη της βιογραφίας (που θεωρούσε βέβαιο ότι ο ποιητής είχε στείλει στον Χιώτη), για να το χρησιμοποιήσει στη σύνταξη του επικηδείου του ποιητή, που πράγματι πέθανε στις 24 Ιουλίου. «Αλλά τις τον επικηδειον τοιούτου ανδρός θέλει συγγράψει, και θέλει εκφωνήσει; Και δύναμαι άραγε να φανώ εγώ σιωπηλός; Ω! Το νομίζω ως το μέγιστον των αμαρτημάτων! Είναι καθήκον να συνηγορήσω εις τον τάφον ο φίλος τον φίλον, ο συμπολίτης τον συμπολίτην, ο λόγιος τον λόγιον...». (Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης, «Το εν τη Βιβλιοθήκη Σπ. Λοβέρδου Αρχείον Παν. Χιώτου (Επιστολαί προς τον Παν. Χιώτην)», *Παρνασσός* 2 (1960) 537-538 [= *Αυτά έγγραφα Βιβλιοθήκης Σπ. Λοβέρδου*, Αθήνα 1961, σ. 45-46]). Το υλικό αυτό για τη βιογραφία καταχωρίστηκε και στο Χειρόγραφο 198 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπα αρ. 3).

σμένο χειρόγραφο από τον Σταματέλο: «Προς Θεού γράψε μου εις Λευκάδα την παραλαβήν του χειρογράφου διατί πού θα σωθώ από την οργήν ενός βιβλιομανούς»⁴⁸.

Μιλήσαμε, από τις λίγες μαρτυρίες που έχουμε, για τις σχέσεις του Σταματέλου με τους ανθρώπους του καιρού του. Ο καλύτερος μάρτυρας γι' αυτές τις σχέσεις, η αλληλογραφία, έχει στο μεγαλύτερο μέρος της χαθεί. Ένα κασόνι γεμάτο γράμματα σωζόταν στο σπίτι της κόρης του, Όλγας, στη Λευκάδα ως το σεισμό του 1948. Τότε κατά τις μαρτυρίες που συγκέντρωσε ο Πάνος Ροντογιάννης χάθηκαν τα χαρτιά αυτά. Τον επόμενο χρόνο πέθανε και η Όλγα⁴⁹.

Τελειώνοντας πρέπει να αναφερθούμε και πάλι στο διδακτικό έργο του Σταματέλου. Από το συγγραφικό του έργο φαίνεται η μέριμνά του για την επαρκή οργάνωση των μαθημάτων του ενόψει των τελευταίων πορισμάτων των επιστημονικών κλάδων που έπρεπε να διδάξει. Στα κατάλοιπά του συναντάμε και σχέδια μαθημάτων αλλά και τους λόγους που εκφωνούσε κατά τις δημόσιες εξετάσεις του Ελληνικού Σχολείου, όπου αναφέρεται στην ύλη που δίδασκε στην τρίτη (αλλά και στη δεύτερα) τάξη. Σε αυτούς τους

48. Η επιστολή του Βαλαωρίτη, Λευκάδα 10.3.1872 προς Κ. Σάθα, Βενετία: (Γ. Π. Σαββίδης, «Βαλαωρίτης και Σάθας: μια γόνιμη φιλία», *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα στον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, τ. 106, Χριστούγεννα 1979, σ. 81). Για τη σπουδαία του βιβλιοθήκη βλ. τον κατάλογο των χειρογράφων του και την υποσημείωση 53. Για τα έντυπα (μόνο εκείνα που περιέχουν αρχαία και μεταγενέστερα κείμενα) υπάρχει μία αναλυτική καταγραφή από τον ίδιο στο Κατάλοιπο αρ. 9 (Χειρόγραφο 334 Βιβλιοθήκης Βουλής): τίτλοι 181, τόμοι 451 και συμπληρωματικά άλλοι 126 τόμοι. Τα βιβλία δωρήθηκαν μετά το 1935 στη «Δημοτική Βιβλιοθήκη Λευκάδος», που στεγαζόταν στη Λέσχη «Ομόνοια» ως το 1942. Ύστερα από πολλές περιπέτειες μέρος τουλάχιστον των βιβλίων Σταματέλου και το επίπλό τους πέρασαν στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Λευκάδας από το 1952, όπου μόνο 10 βιβλία του μπόρεσα να εντοπίσω. (Πάνος Γ. Ροντογιάννης, «Το χρονικό της σύστασης της τωρινής Δημόσιας Βιβλιοθήκης και του Μουσείου Αντικειμένων Μεταβυζαντινής Εκκλησιαστικής Τέχνης Λευκάδος», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 8 (1995) 207-210. Ο ίδιος, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, ό.π., τ. Β', σ. 567-568).

49. Βλ. και υποσημείωση 3. Για τις επιστολές του προς Α. Παπαδόπουλο-Βρετό βλ. Κατάλοιπο 9 § 20· προς Π. Χιώτη βλ. υποσημείωση 47· προς Πέτρο Κατσαίτη βλ. υποσημείωση 11· προς Emile Legrand βλ. υποσημείωση 43· προς Othman Riemann βλ. υποσημείωση 15. Βλ. και Π. Χιώτης, «Βιογραφία Ιωάννου Σταματέλου», ό.π., σ. 4: «Οι Ζαμπέλιοι ο τε τραγικός και ο μεσαιωνολόγος, ο φιλόσοφος Βράϊλας, ο αρχαιολόγος Ραγκαβής, η Πριγκίπισσα Δόρα – Ιστριάς, ο φιλόλογος Αιμ. Τυπάλδος, ο έφορος της Μαρκτιανής Βιβλιοθήκης Ιω. Βελούδος, ο γνωστός καθηγητής Ιω. Ρωμανός, ο μεσαιωνοδίφης Κωνστ. Σάθας, ο εθνικός ποιητής Αρ. Βαλαωρίτης, ο γραμματολόγος Σ. Δε-Βιάζης, ο αρχαιολόγος Όθων Ριεμάνν, ο ιστοριογράφος Π. Χιώτης και πλείστοι άλλοι των ομογενών και ξένων λογίων ετήρουν σπουδαίαν μετά του Σταματέλου αλληλογραφίαν».

λόγους, που διακρίνονται τα ρητορικά του χαρίσματα, φαίνεται και η αγρόπνια του για τη λειτουργία του Σχολείου με τις ανύπαρκτες υποδομές και τις ελλείψεις προσωπικού, που έπρεπε αυτός να καλύπτει. Έθετε τα προβλήματα με παρρησία στο εποπτεύον υπουργείο και πίεξε με κάθε τρόπο τις τοπικές Αρχές και την κοινωνία μέσω της Εφορευτικής Επιτροπής να ενδιαφερθούν για το Σχολείο και τους γονείς για τη συμπεριφορά και την επιμέλεια των παιδιών τους. Χρησιμοποιούσε σκληρή γλώσσα για την αδιαφορία των γονέων, νουθετούσε τους μαθητές και τιμωρούσε τους υπότροπους ταρξίες⁵⁰.

Αυτά για τον Ιωάννη Σταματέλο, τον απείθαρχο Γιαννάκη, τον ενθουσιώδη Ριζοσπάστη, τον φιλομαθή φοιτητή, τον φιλαρχαιολόγο και φιλίστορα, τον αφοσιωμένο δάσκαλο και επιμελή σχολάρχη, τον αρχαιολογούντα επιγραφολόγο, το φιλόλογο και γλωσσολόγο, το λαογράφο, που τόλμησε, ύστερα από σπουδές και αυτοδιδασκισμό, που τον όπλισαν με στέρεα θεωρία και γνώση, να καταπιαστεί με τα θέματα της επιστήμης του στην αιχμή τους, όχι ως περιθωριακός λόγιος αλλά ως ισοπαλής πνευματικός εργάτης, μοναχικός και απομονωμένος στη μικρή του πόλη, που παρουσίαζε το έργο του για να κριθεί από τους ομότεχνους⁵¹.

Πέθανε στη Λευκάδα, Σχολάρχης εν ενεργεία, στις 14 Φεβρουαρίου 1881, 59 ετών⁵². Η οικογένειά του χάρισε τα κατάλοιπά του στη Βιβλιοθήκη

50. Για τα βιβλία που συνέγραψε και εξέδωσε όταν δίδασκε στο Δευτερεύον Σχολείο, Ρητορική, Φιλοσοφία (Ψυχολογία και Λογική) και Χρονολογία, βλ. όσα σημειώθηκαν παραπάνω και τις αντίστοιχες υποσημειώσεις 27, 28, 29, 30. Τα σχέδια των προσλαλιών-απολογισμών «Εις την έναρξιν των Γενικών εξετάσεων» του Ελληνικού Σχολείου Λευκάδας στα χρόνια της Σχολαρχίας του 1868/69 - 1879/80, με πλήρη αναγραφή της διδαχθείσας ύλης και στατιστικά στοιχεία για τη λειτουργία του Σχολείου, σώζονται ένθετα στο Χειρόγραφο 293 Βιβλιοθήκης Βουλής (Κατάλοιπο αρ. 8), φ. 511-535 (πρβλ. και την υποσημείωση 28).

51. «Η προς δημοσίευσιν προτρέψασά με αιτία υπήρξεν η ευχαρίστησις του να καθυποβάλλω εμαυτόν υπό τας σοφάς των ικανοτέρων μου δοκιμασίας», έγραψε στο πρώτο του επιστημονικό δημοσίευμα το 1851 (βλ. υποσημείωση 13). Τη θέση αυτή επαναλαμβάνει στους προλόγους των εκδομένων και ανέκδοτων έργων του, στις απαντήσεις σε εκείνους που διατύπωσαν κρίσεις, και με έργα, καθώς στα χειρόγραφα του αποτυπώνονται οι προσπάθειες για βελτιώσεις και αναθεωρήσεις.

52. Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Λευκάδας, Αρχείο Ληξιαρχείου Λευκάδας, πράξη αριθ. 17, 17.2.1881. Σύμφωνα με την πράξη ο Σταματέλος πέθανε στις 13 Φεβρουαρίου 1881, ως 12 μ.μ. και ενταφιάστηκε στις 14 Φεβρουαρίου από τον ιερομόναχο Νεόφυτο Καλαφάτη, εφημέριο του ναού της Υπεραγίας Θεοτόκου Ευαγγελιστρίας, ύστερα από άδεια του νεκροσκόπου. Μάρτυρες υπογράφουν ο Δημήτριος Τσιρίμπας και ο Γρηγόριος Ροντογιάννης. Στην πράξη του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 6.5.1881, που απονέμει σύνταξη στη χήρα και τα ορφανά, δηλώνεται ημερομηνία θανάτου

της Βουλής των Ελλήνων, ίσως με δική του υπόδειξη. Χάρισε ακόμη και πολλά από τα χειρόγραφα που είχε συγκεντρώσει και σημαντικά έντυπα βιβλία⁵³.

Στα 13 χειρόγραφα με τα κατάλοιπά του και τα 73 δημοσιευμένα βιβλία, μελέτες και άρθρα, δηλαδή το κατορθωμένο σώμα του έργου αλλά και της προετοιμασίας του, αναζήτησα τον άνθρωπο και το λόγιο που σας παρουσίασα, επιβεβαιώνοντας τον παλαιότερο χαρακτηρισμό ότι ο Ιωάννης Σταματέλος είναι ο σπουδαιότερος λευκαδίτης φιλόλογος του αιώνα του⁵⁴. Αν

η 14.2.1881. Η ληξιαρχική πράξη ίσως έβαλε ημερομηνία θανάτου την 13.2.1881, ώρα 12 μ.μ., για να δώσει ο νεκροσκόπος την άδεια ενταφιασμού για την 14.2.1881.

53. Τα κατάλοιπα και τη βιβλιοθήκη του διαχειρίστηκε η χήρα του, Φιλαρέτη, και ο γιος του Νικόλαος, φοιτητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1882 ως το 1888. Αυτά τα χρόνια η Βιβλιοθήκη της Βουλής και ο έφορος του Βουλευτηρίου Τιμολέων Φιλήμων, με την Εγκύκλιο 33, που κυκλοφόρησε στις 10.7.1877, έκαναν έκκληση για τον πλουτισμό της Βιβλιοθήκης με χειρόγραφα και βιβλία. (Βλ. Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Εργογραφικά του Μ. Χουρμούζη. Αγγελίες για την κωμωδία «Χορός» και για συναγωγή βουλευτικών λόγων», *Μέλισσα των βιβλίων* 3 (1977-1981) 12 [κυκλοφόρησε μόνο σε ανάλυτο]). Ο Φιλήμων δημοσίευε τα ονόματα των δωρητών και στοιχειώδη περιγραφή των δωρημάτων στην εφημερίδα *Αιών*. Έχουν εντοπιστεί δύο αναφορές (αρ. 4014, 19.11.1882 και αρ. 4127, 1.4.1883) για 16 και 5 χειρόγραφα που χάρισε ο Σταματέλος. (Βλ. Γιώργος Ανδρειωμένος, *Τω φίλω Νικ. Σταματέλω...*, ό.π., σ. 80-81, 82-83, όπου ανατυπώνονται, από αντίγραφα του Ν. Ι. Σταματέλου, τα δημοσιεύματα της εφημερίδας *Αιών*). Οι αναφορές της εφημερίδας είναι ασαφείς και, παρόλο που σήμερα σώζονται στη Βιβλιοθήκη Βουλής 13 χειρόγραφα από τη Βιβλιοθήκη Σταματέλου και 9 χειρόγραφα κατάλοιπά του, είναι δύσκολο να ταυτιστούν πλην του Χειρογράφου Ι (= Χειρόγραφο αρ. 18 Βιβλιοθήκης Βουλής). Στο Παράρτημα αυτής της μελέτης υπάρχει κατάλογος των χειρογράφων και των καταλοίπων του Σταματέλου. Από τα έντυπά του έχουν εντοπιστεί: Διονυσίου Αλικαρνασσεώς, *Τα ευρισκόμενα*, Φρανκφούρτη 1586· *Epistolae Divi Pauli Apostoli*, Βενετία 1533· Εκ των Κτησίου, Αγαθαρχίδου, Μέμνονος, *Ιστοριών εκλογαί*· Αππιανού, *Ιβηρική και Αντιβαϊκή*, Παρίσι 1557. (Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, *Αρχέτυπα και εκδόσεις ΙΕ' & ΙΣ' αιώνας*, Αθήνα 1971, τ. Α', σ. 249-250, 254, τ. Β', σ. 233).

54. Ο χαρακτηρισμός (προφορικός) είναι του Π. Γ. Ροντογιάννη, ο οποίος ομολογούσε ότι δεν μπόρεσε να γνωρίσει το σύνολο του εκδομένου και ανέκδοτου έργου του, να το χρησιμοποιήσει και, κατά τη γνώμη μου, να το αποτιμήσει σωστά, καταλήγοντας σε έναν αδιέξοδο τεμαχισμό της επιστημονικής προσπάθειας του Σταματέλου, του οποίου η αρχαιογνωσία, η γλωσσολογία και η λαογραφία συνυπάρχουν στο ενιαίο πεδίο της έρευνας του νέου ελληνισμού σε σύγκριση με τον αρχαίο και του αρχαίου ως αφετηρίας του νέου. Αναφέρομαι στο χαρακτηρισμό «νεαρός φοιτητής δοκίμασε τις αξιόλογες δυνάμεις του στη μελέτη της ιστορίας της ιδιαίτερης πατρίδας, κι ύστερα, ώριμος, τις εξάντλησε γλυστρώνοντας προς τη γλωσσολογία και βαλτώνοντας, για να ξανάβρη, για λίγο όμως, πάλι το δρόμο του με μια σύντομη στροφή στη μελέτη της λαογραφίας της Λευκάδος». (*Ιστορία*

άργησαν τόσο πολύ να εμφανιστούν ή δεν φάνηκαν ακόμη οι διάδοχοι και οι ομόλογοί του, την αιτία πρέπει να την αναζητήσουμε στις ασυνέχειες και τη σπασμωδικότητα της παιδείας μας, στην υποχώρηση της αφομοιούμενης επτανησιακής παράδοσης και στη δημιουργία της λευκαδίτικης πνευματικής διασποράς με διευρυμένα ενδιαφέροντα⁵⁵.

της νήσου Λευκάδος, ό.π., τ. Β', σ. 573). Ο Πανταζής Κοντομίχης (1924-2005) χρησιμοποίησε στο λαογραφικό του corpus το περισσότερο από το εκδομένο λαογραφικό έργο του Σταματέλου, αλλά καθόλου το ανέκδοτο, ενώ δεν άγγιξε τις γλωσσολογικές προσεγγίσεις της λευκαδίτικης διαλέκτου και επομένως το αντίστοιχο έργο του Σταματέλου δεν του χρειάστηκε. Ο Αριστόξενος Δ. Σκιαδάς (1932-1994) δεν γνώρισε το έργο του Σταματέλου, καθώς η αρχαία Λευκάδα δεν ήταν στα άμεσα ενδιαφέροντά του και η πρόωρη ανακοπή της πνευματικής του δραστηριότητας δεν του άφησε το χρόνο να επικοινωνήσει με το έργο αυτού που ο δάσκαλός του Π. Γ. Ροντογιάννης χρεωνόταν και χρέωνε ως «πνευματικό πρόγονο». Ο Σπύρος Ι. Ασδραχάς γνώρισε από τη δεκαετία του 1960 το έργο του Σταματέλου και μπόρεσε να χρησιμοποιήσει μέρος από τα Κατάλοιπά του. (Βλ. Δημοσιεύματα από «αντίγραφο» και Κατάλοιπο αρ. 2, και Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Πατριδογραφήματα*, Αθήνα 2003, σ. 193, 214, 215, 220, 221, 383, 396). Ο Βασίλης Φίλιππας χρησιμοποιεί το εκδομένο και ανέκδοτο έργο του Σταματέλου στο Λεξικό της λευκαδίτικης διαλέκτου, που ετοιμάζει.

55. Πρβλ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, «Λευκαδίτικη πολιτισμική ιστορία», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Επτανησιακού πολιτισμού. Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι., Λευκάδα 8-12 Σεπτεμβρίου 1993*, Αθήνα 1996, σ. 185-199. Ο ίδιος, «Η πολιτισμική ιστορία της Λευκάδας μετά την Ένωση. Παράρτημα: Επιλογή βιβλιογραφίας», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών – Σύλλογος Λευκαδίων Φοιτητών και Σπουδαστών Αττικής, *Διεπιστημονική ημερίδα, Γνωριμία με τη Λευκάδα, Αθήνα, 16 Απριλίου 2005 – Έκθεση λευκαδίτικου βιβλίου. Στρογγυλό Τραπέζι: Η Λευκάδα στο βιβλίο – Το βιβλίο στη Λευκάδα, Αθήνα 14 Οκτωβρίου 2005*, Αθήνα 2006, σ. 19-67.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

1. «Κύριε Συντάκτα του Φιλελευθέρου. Αναγκαζόμενοι, ως εξεύρετε, ένεκα στε-
ρήσεως εγχωρίου τύπου, να προστρέχωμεν ποτ' εδώ και πότ' εκεί εις τας Επτανησί-
ους εφημερίδας (ούτω θέλουσιν οι πλούσιοί μας), προς δημοσίευσιν των άρθρων
μας, νομίζομεν ότι και υμείς δεν θέλετε μας απαρνηθείν γωνίαν τινα, εις το φύλλον
σας, ίνα καταχωρίσωμεν το οποίον σας διευθύνομεν ποιημάτιόν μας, όπερ αποχρώ-
σα μας εκίνησε περίσταςιν ν' αποσπάσωμεν του εις τα πιεστήρια φυλλαδίου μας, και
δημοσιεύσωμεν, κατά τας ημέρας, ότε εδώ η μεν των Ιουδαίων σπείρα, τον παλαιόν
αρχίσασα χορόν της εξαπλώνει αναφανδόν τας σαγήνας της, αι δε κεφαλαί αυτής,
Δέβρτων και Αλεξάνδερ μετά του φιλελευθέρου υπάρχου μας, τους οξείς ξέουσai
όνυχάς των, ψάλλουσι τον αιματηρόν θούριόν των!... Λευκάς 5 Ιουλίου 1850. Ο
Φίλος σας Ιω. Σταματέλος. [Ακολουθεί:] Η Αγγλία εις την Επτάνησον.
[Αρχ.:] Της Ελληνικής ευκλείας χρυσοπτέρυγοι αιώνες, / Καθ' ους έπιπτον σοφίας
της Σωκρατικής σταγώνες, [Τελ.:] Αλλά, ω σκιαί Βυρώνων και Γυϊλφόρδων, εγερθεί-
τε! / Της Πατρίδος σας τα αίσχη μετ' εμού και σεις λαλείτε!», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*,
Β', αρ. 8 (Κεφαλληνία 22.7.1850) 4.

Ολομέτωπη επίθεση κατά των Άγγλων και των οργάνων τους στα Επτάνησα και στη
Λευκάδα: Ch.S. d'Everton είναι ο Τοποτηρητής, Alexander, ο αρχηγός της Αστυνο-
μίας, έπαρχος ο Δημήτριος Κονιδάρης. Η εφημερίδα είναι του Ηλία Ζερβού Ιακω-
βάτου και των Ριζοσπαστών. Το φυλλάδιό του, που αναφέρει ο Σταματέλος, δεν γνω-
ρίζουμε αν τυπώθηκε.

2. «Κύριε Συντάκτα του Φιλελευθέρου. Επειδή και η του Ουάρδου περιοδεία έκα-
μεν εις την πατρίδα μου την παρεπομένη εντύπωσιν, μάλιστα ως εκ του ότι αυτός
ηθέλησε (και η αιτία πασίγνωστος) να μην πατήση τα αιματοβαμμένα χώματα της
Κεφαλληνίας, διατούτο και εγώ, κρίνας άξιον το πράγμα, ηθέλησα να το περικαλλύ-
νω με τους ολίγους μου επομένους στοίχους, και να το δημοσιεύσω διά του φιλελευ-
θέρου φύλλον σας. Λευκάς, 10 Αυγούστου 1850 π. Ι. Σταματέλος. [Ακολου-
θεί:] Η περιοδεία του Ουάρδου το 1850. [Αρχ.:] Τα νερά της Μεσογείου κοκκινί-
ζουν από αίμα / Των αιμοχαρών χειρών σου [Τελ.:] Πού λοιπόν το βήμα φέρεις; – ιδέ
πρώτα 'λόγουρά σου / Και ειπέ αν ήναι γλώσσα, / Ικανή να εξυφάνη τα Νερόνια κα-
κά σου / Και τεχνάσματα τα τόσα!...», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, Β', αρ. 12 (Κεφαλλη-
νία 19.8.1950) 4. Το ποίημα, με 40 στίχους, αναδημοσιεύτηκε: «(D.) Sir Henry
Ward's Seeds in Cephalonia. Calebrated by the Ionian Muse. Η περιοδεία του
Ουάρδου / The Tour of Sir H. Ward Round the Islands in 1850. [Στο τέλος:]

Λευκάς 10 Αυγούστου 1850. π. J. Σταματέλος J. Stamatelos», *The Ionian Islands; what have lost and suffered under the thirty-five years' administration of the Lord High Commissioners sent to govern them. In tepley to a pamphlet entitled The Ionian Islands under British protection. By an Ionian* [Georges Dracatos Papanicolas. Ο Πρόλογος ελληνικά και αγγλικά: Λονδίνο 12 Αυγούστου 1851], Λονδίνο 1851, σ. ix-xi.

Αναδημοσιεύτηκε επίσης με αρκετά λάθη στα βιβλία: Κ. Μαχαιράς, *Λευκάς και Λευκάδιοι επί Αγγλικής προστασίας (1810-1864)*, Κέρκυρα 1940 και φωτοαντύπωση Αθήνα, εκδ. Καραβίας, 1979, σ. 131-132, και *Η Λευκάς 1700-1864*, Αθήνα 1958, σ. 141-142. Πιστή αναδημοσίευση στο βιβλίο: Γιάννης Βουκελάτος, *Ανθολογία Λευκαδίων ποιητών 1787-1983*, Αθήνα 1983, σ. 25-26.

3. «Διάφορα. Λευκάς. Η λύσσα και ο καταδιωγμός της Κυβερνήσεως εναντίον του εθνισμού κορυφούται καθεκάστην πανταχού. Άπασα η Επτάνησος σήμερον κατατυραννείται, υπό της ξενοκρατίας, ως άλλοτε η καθολική Ιρλανδία υπό των Διαμαρτυρομένων και των Καθαριστών. Ιδού τι μας γράφουσιν εκ της αδελφής Λευκάδος. «Η έλλειψις τύπου εις την δυστυχή Λευκάδα όχι μόνον ενθαρρύνει τους δυνάστας να κατατρέχωσι τους ευ φρονούντας ως και εις τας λοιπάς νήσους, αλλά τους κατέστησε βιαιοτέρους εις το να καταχρώνται και νόμους και κοινωνικάς σχέσεις προς καταπίεσιν του εθνικού φρονήματος. [...] Εν τοσούτω ο καιρός δεν με συγχωρεί να εκτανθώ περαιτέρω, σας τα βάλλω υπ' όψιν και αν λυπείσθε και ημάς και την Λευκάδα όλην, γράψετε δύο γραμμάς. Υγιαίνετε». Λευκάδι τη 19 Φεβρουαρίου 1851 Ελλ. Ε.», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, Γ', αρ. 28 (Κεφαλληνία 24.2.1851) 3.

Το κείμενο είναι ανυπόγραφο, αλλά τα εσωτερικά στοιχεία με οδηγούν να το προσγράψω στον Ι. Ν. Σταματέλο. Αναφέρεται και συμμαχία Καταχθονίων και τοπικών αρχόντων. Ο τοποτηρητής Έβερτον καταφέρεται «κατά του εθνικού πνεύματος», ενώ παύονται υπάλληλοι για να αντικατασταθούν από ανάξιους. Η Αστυνομία έκλεισε την Εμπορική Λέσχη «Ο Ερμής» (Πρόεδρος Γεώργιος Καλκάνης) και κάλεσε για ανακρίσεις πολλούς πολίτες, καθώς διαπίστωσε «κατά τας ημέρας της απόκρεω την κορύφωσιν του εθνικού αισθήματος, εξανοιγομένην από τα εθνικά άσματα και τας υπέρ της Ενώσεως προπάσεις του λαού». Τιμώρησε με κατ' όικον περιορισμό, επειδή συγκεντρώθηκαν στο σπίτι του Σταματέλου, τους αδελφούς Πήληκα, τον Ευστάθιο Σούρμπη, τον Αναστάσιο Μαρίνο, τον Δημ. Κότζη, τον Ιωάννη Ψιλανό, τον Ιωάννη Κούρτη, τον Αντώνιο Θερμό, τους δύο αδελφούς Μιχελή, τον Πάνο Αραβανή, τον Ανδρέα Γολέμη, τον Αλεξ. Αρέθα, τον Σπυρ. Σούνδια, τον Πάνο Φραγκούλη, τον Ανδρέα Μεταξά και τον Βασ. Κακλαμάνη. «Ως κεφάλαιον της κατηγορίας θεωρείται η πρόσωσις της Ενώσεως ήτις ήδη και εις τα νηπιακά γεύματα δεν ελλείπει». Για τη δράση του Ιωάννη Ευσταθίου Ψιλανού το 1854 βλ. Δέσποινα Θεμελή-Κατηφόρη, «Ο πατριώτης Ιωάννης Ψιλανός», εφ. *Ηχώ της Λευκάδος*, φ. 17 (Αθήνα Μάιος 1972), φ. 18 (Ιούνιος 1972).

4. «Αι ένδοξοι πληγαί μας. [Αρχ.:] Φόβου ρίπτοντες και τρόμου βλέμμα εις το παρελθόν μας, / Και σταλλάζοντες το δάκρυ άφθονον και μαραμένον, / Μας παρηγορεί πλην ότι το χυθέν εκ των πληγών μας / Είναι αίμα παρθενίας, είναι αίμα δοξασμένον! / [Τελ.:] Ο καιρός παρήλθε πλέον!... τα της πλάνης μαύρα νέφη, / εξηφάνισεν, ως βλέπει, η λαμπάς της αληθείας, / Και τα σίδηρά μας πλέον δόξης δάφνη περιστέφει, / Προς αισχύνην της μικράς του πωλημένης συμμορίας!... Ι. Ν. Σ. Λευκάδιος», *Παράρτημα του 3. αριθμού της Εφημερίδος Ο Ρήγας* (Ζάκυνθος 22.5.1851).

Το ποίημα αποτελείται από 15 τετράστιχες στροφές.

5. «Διάφορα. Ο Ριζοσπαστισμός εις την Ζάκυνθον. [Αρχ.:] Περί τα μέσα Μαΐου είχαμεν αφήσει των κλεινών Αθηνών το κλασσικόν έδαφος και επισκεφθέντες πρώτον την πόλιν του Ερμού, Σύραν [...] εφθάσαμεν τέλος εις την ανθοστόλιστον Ζάκυνθον [...] [Τελ.:] Τις τώρα ομιλών περί της αδελφής ταύτης Νήσου, δεν ήθελε την κατατάξει πρώτην μετά την Κεφαλληνίαν εις τον Ριζοσπαστισμόν, και αναθεματίσει το φατριαστικόν Μέλλον, το οποίον μετά προμελέτης επί τοσούσον την είχε κατασχύνη διά των συκοφαντιών του! Κεφαλληνία 22 Μαΐου 1851 έ.π. Ι. Ν. Σ. Λευκάδιος», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, Γ', αρ. 40 (30.5.1851) 4.

Ο φοιτητής Ι. Ν. Σταματέλος έρχεται από την Αθήνα στη Λευκάδα μέσω Πειραιά, Ερμούπολης, Ζακύνθου και Κεφαλονιάς και περιγράφει τις συναντήσεις του με τους Ριζοσπάστες της Ζακύνθου, τη διαμόρφωση διαφορετικής και θετικής γνώμης για τους Ζακυνθίους, μακριά από την ιδέα «την οποίαν προ πολλού επεμελήθη να διασπείρη η του Συντάκτου του αθλίου Μέλλοντος διαγωγή», χάρις και στην εφημερίδα *Ο Ρήγας*, αλλά και καθώς αισθάνθηκε ο ίδιος «τας εθνικάς του Λαού συγκινήσεις, και ιδίοις ηκροάσθημεν ωσίν τα ζωοπάροχα των προγόνων μας άσματα». Η εφημερίδα *Το Μέλλον* του Αντωνίου Γαήτα ανήκε στους Μεταρρυθμιστές της Ζακύνθου και έκλεισε τον Μάρτιο του 1851 ύστερα από τις σκληρές συγκρούσεις Ριζοσπαστών και Μεταρρυθμιστών. *Ο Ρήγας* των Ριζοσπαστών εκδόθηκε στις 28.4.1851.

6. «Κύριε Συντάκτα της Αναγεννήσεως, Εκ Λευκάδος, την 15 Ιουνίου ε.π. 1851. [Ακολουθεί:] Ο ανάργυρος ποιητής [Αρχ.:] Ποιητά την κεφαλήν σου με τους στίχους αν σκοτίζεις, / Κινδυνώδη δρόμον τρέχεις, / Επειδή και ύμνους τόσους συσσωρεύων, τι κερδίζεις, / Όταν οβολόν δεν έχεις; [Τελ.:] Λοιπόν φίλε, αν ο κόσμος αγαπάς να σε νομίζει / Ότι σώας φρένας έχεις, / Χρεωστείς, όταν ακούης τον χρυσόν να κουνουνίζει, / Με τα τέσσερα να τρέχης. Ι. Ν. Σ. Λευκάδιος», εφ. *Αναγέννησις*, φ. 24 (Κεφαλληνία 13.7.1851) 4.

7. «Λευκάς 25 Ιουνίου 1851 π. Κύριε Συντάκτα. [Αρχ.:] Παρακαλείσθε να καταχωρήσητε εις το προσεχές φύλλον σας το επόμενον απόσπασμα επιστολής μου τινός, την οποίαν, μετά οκτάμηνον εν Αθήνας διαμονήν, απηύθυνα την 5 Μαΐου λήξαντος, προς τον αξιότιμον φίλον και συμπατριώτην μου Κ. Ε. Πήλικα, εις Λευκάδα. Νομίζω δε, ότι δι' αυτής θέλω ευαρεστήσει το κοινόν, ως περιλαμβανούσης παρατηρήσεις μου τινάς επί της ενεστώσης καταστάσεως της Ελευθερομένης και Αγγλο-

κρατουμένης Ελλάδος. Φίλτατε Ευστάθιε. [Τελ.:] Αλλ' αν επεκτεινόμην όσον η του αντικειμένου φύσις απαιτούσεν, ήθελα βέβαια εξέλθειν των ορίων της επιστολογραφίας, και αντί της επιστολής συνθέσειν λόγον ή πόνημα· θέλω λοιπόν αναπληρώσει το ελλείπον εν άλλη ευκαιρία, επαρκούμενος να σας σημειώσω το δίστιχον τούτο γνωμικόν. «Εάν άνευ πηδαλίου πλοίον δύναται να πλεύση, / Δύναται και Λαός δούλος επί γης να προοδέυση. Ο Φίλος σας Ιω. Ν. Σταματέλος», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, Γ', αρ. 47 (Κεφαλληνία 21.7.1851) 3-4.

Η περιγραφή της Αθήνας, τοπίου και αρχαιοτήτων, είναι ενθουσιώδης. Επαινετική είναι και η περιγραφή των πεπραγμένων που ο «Νέος Έλληνας» έφερε εις πέρας στα είκοσι χρόνια ελεύθερου βίου «καίτοι εις το μέτωπον φέρων σχεδόν ακόμη της στυγερωτέρας δουλείας τα στίγματα». Η περιγραφή των προόδων του σε όλους τους τομείς του βίου το αποδεικνύουν, ιδιαίτερα του πνευματικού: «ιδού σοφής ύλης παντοδαπά συγγράμματα, τερπνά φυλλάδια, παμπληθείς και πολυειδείς εφημερίδες διαχέουσι το φως της ευθύτητος εις την αγνήν καρδίαν του [...] Εδώ μεν Βιβλιοπωλεία, Τυπογραφίαι, Λιθογραφίαι κοσμίζουν τας φίλομούσους πόλεις του – εκεί δε εκπαιδευτικά Καταστήματα [...] εκεί πολυτεχνείον, περικαλλές και έξοχον Πανεπιστήμιον – εκεί Ιατρική, φυσικοϊστορική και αρχαιολογική εταιρία – εκεί αρχαιολογικόν, ορυκτολογικόν και ζωολογικόν Μουσείον – εκεί βοτανικοί κήποι – παντού ο έρωσ ο σεμνός των μουσών και των χαρίτων καταφλέγει τα ευγενή στήθη του». Η σύγκριση με την αγγλοκρατούμενη Επτάνησο είναι απογοητευτική, καθώς εκείνη περιγράφεται με μελανά χρώματα λόγω της καθυστέρησής της, που επιτείνεται μετά τις εξεγέρσεις του 1848: «Η πνοή μας στιβασμένη τοσούτους αιώνας εις τα ψυχρά στήθη μας, μόλις χθες απολυθείσα, έγινεν αφορμή νέων δι' ημάς οδύνων· αι όνυχες της υψηλής αστυνομίας κατασπαράττουσι καθ' εκάστην τα κινούμενα χείλη μας! – Η νοερά εξ άλλου και ηθική τροφή των τέκνων μας διόλου εξέλειπεν. Τα τεμένη των μουσών κωφά, ως την ερημίαν, αντιλαλούς τα παράπονά μας εις μάτην – η θύρα των κεκλεισμένη, ανοίγεται μόνον εις τους ολίγους πλουσίους μας, τους δυναμένους να βαστάζωσι τον επιβαρή μηνιαίον δασμόν, οι δε διδάσκαλοι, τέκνα της διαφθοράς και του σκότους, αυξάνουσιν επί μάλλον την απελπισίαν μας!».

8. «Διάφορα. Εκ Λευκάδος. Κύριε Συντάκτα του Φιλελευθέρου. [Αρχ.:] Μεταξύ των πολλών και κάποτε γελοίων αυθαιρεσιών, εις τας οποίας νυχθημερόν εξωκείλει η παράνομος εξουσία παρακαλείσθε του να δημοσιεύσητε και τα εξής δύο. [Τελ.:] Ο Πλοίαρχος μη δυνάμενος άλλως πως να σύρη το πλοίον του εις την θάλασσαν, ηναγκάσθη, να το χρωματίση μαύρον και να το ονομάσει Καλόγερον. Όστις θέλει τώρα ως είπη ότι τα τοιαύτα δεν είναι αρχαί και προηγούμενα παραφροσύνης», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, Γ', αρ. 47 (21.7.1851) 4.

Το κείμενο είναι ανώνυμο, αλλά κρίνοντας από εσωτερικά στοιχεία θεωρώ ότι είναι του Ι. Ν. Σταματέλου.

9. «Κύριε Συντάκτα του Ρήγα. Εκ Λευκάδος 30 Ιουλίου 1851. Έ. Ελ. [Στο τέ-

- λος:] Εις των Συνδρομητών σας», εφ. *Ο Ρήγας*, φ. 5 (Ζάκυνθος 11.8.1851) 4. Το δημοσίευμα είχε αναγγελθεί από το φ. 4 (14.7.1851) 4: «Εις το επόμενον φύλλον θέλομεν καταχωρήσει άρθρον το οποίον μας επέμφθη εκ Λευκάδος προ ημερών και το οποίον διά το στενόν του φύλλου μας και διά τας προηγηθείσας δυσκολίας δεν ηδυνήθημεν εν καιρώ να τυπώσωμεν». Η ημερομηνία 30.7.1851 της επιστολής-άρθρου είναι μεταγενέστερη εκείνης του αρ. 4, που το αναγγέλει ίσως να ήταν 30.6.1851. Η απόδοση του κειμένου στον Σταματέλο γίνεται εξαιτίας της συγγένειας σημείων του περιεχομένου με άλλα του κείμενα: καταγγελία του καθεστώτος από θέσεις ριζοσπαστικές και λεπτομερής περιγραφή των διώξεων των Ριζοσπαστών στη Λευκάδα από την Αστυνομία προς όφελος των Μεταρρυθμιστών και των Καταχθονίων. Το κείμενο γράφηκε από πρόσωπο που γνώριζε καλά την πολιτική κατάσταση στη Λευκάδα με υψηλή ικανότητα περιγραφής και επιχειρημάτων.
10. «Επιφυλλίς. Ιστορική ερμηνία παλαιάς αναθηματικής επιγραφής Ευρεθείσης εις την πόλιν της αρχαίας Λευκάδος», εφ. *Ο Φιλελεύθερος*, Γ', αρ. 53 (Κεφαλληνία 7.9.1851) 1-3.
 11. *Φιλολογικαί διατριβαί περί Λευκάδος Κατά τους αποτάτους χρόνους. Συνταχθείσαι μεν υπό Ι. Ν. Σταματέλου Λευκαδίου. Εκδοθείσαι δε Τη φιλοτίμω δαπάνη των συμπολιτών του, προς ους ευγνωμονών, και αφιεροί «Quod potuit scripsi, l scribat meliora potentes». Εν Αθήναις, εκ της τυπογραφίας Ιω. Αγγελοπούλου, 1851.*
8ο μικρό, [4]+30 σ.+[1].
 12. «Αρχαιολογία. Περί Καρυατίδων», *Πανδώρα* 3 (1852-1853) αρ. 51, 1.5.1852, σ. 62-64. Ακολουθεί *Σ[ημείωσις] Ε[κδότου]* με υπογραφή Π. (σ. 64-65).
 13. «Αρχαιολογία. Περί του Φαρνεσίου Ταύρου», *Ευτέρπη* 5 (1851-1852) αρ. 115, 1.6.1852, σ. 440-441.
 14. «Αρχαιολογία. Περί των κατ' αυτάς ευρεθέντων δύο σαρκοφάγων», *Ευτέρπη* 5 (1851-1852) αρ. 117, 1.7.1852, σ. 494-495.
 15. «Επιγραφή Λευκαδία. Νυν το πρώτον εκδοθείσα, και όσον ένεστι διαφωτισθείσα», *Πανδώρα* 3 (1852-1852) φ. 57, 1.8.1852, σ. 210-212. = *Μνημοσύνη* 1 (1852-1853), τχ. Η', 1852, σ. 180-182.
 16. «Ο προς την Αρχαιολογίαν έρωσ εν τη νήσω Λευκάδι», *Πανδώρα* 3 (1852-1853), φ. 63, 1.11.1852, σ. 357-358.
 17. «Συλλογή των λευκαδίων επιγραφών εκδεδομένων τε και ανεκδότων μετά των αναγκαίων διασαφήσεων», *Ο Φοίνιξ*, τ. Α' (Κέρκυρα 1853-1854) Φυλλάδιο Α' (Μάρτ. 1853) 6-10, Β' (Απρ. 1853) 39-41, Γ' (Μάιος 1853) 65-68, Δ' (Ιουν. 1853) σ. 97-98, Ε' (Ιούλ. 1853) 119-121, Ζ' (Σεπτ. 1853) 187-188, Η' (Οκτ. 1853) 209, Θ' (Νοέμ. 1853) 236, ΙΒ' (Φεβρ. 1854) 307-308.

Πρώτη ημιτελής (44 επιγραφές) δημοσίευση της συλλογής. Ολοκληρωμένη δημοσίευση των 66 επιγραφών το 1868 (βλ. αρ. 36).

18. «Φιλολογία». [Απάντηση σε λογίους της Κέρκυρας για την κρίση τους σε επίγραμμα «όπερ προ πολλού ήδη εξέδωκα εις το φύλλον της Πανδώρας» (βλ. αρ. 15)], *Ο Φοίνιξ*, τ. Α', φ. Γ', Μάιος 1853, σ. 73.
19. «Κριτικά επιστασίαι. Επί του συγγράμματος του Κ. Κ. Σακελαροπούλου επιγραφομένου «Εγχειρίδιον Ελληνικής Παλαιογραφίας. Μελίτη 1837. εις φυλ.»», *Πανδώρα* 5 (1854-1855) φ. 100, 15.5.1854, σ. 92-95, φ. 101, 1.6.1854, σ. 101-104.
20. «Περί δύο βιβλίων» [προσθηκών εις την *Νεοελληνική Φιλολογίαν* του Α. Παπαδόπουλου Βρετού: *Λόγοι Πνευματικοί... Απόστολον Λάζαρη... Βενετία 1776 και Άνθη Ευλαβείας... επιστασία... Ιωάννου Πατούσα... Βενετία 1708*], *Πανδώρα* 7 (1856-1857) φ. 158, 15.10.1856, σ. 335-336.
21. «Ελληνικά Αρχαιολογία», *Πανδώρα* 7 (1856-1857) φ. 164, 15.1.1857, σ. 457-467.
22. *Ρητορική, Θεωρία και εφαρμογή υπό Ι. Ν. Σταματέλου Καθηγητού της Ρητορικής, Συνθέσεως και Φιλοσοφίας εν τω Λυκείω Λευκάδος. «Ει μεν σοι υπάρχει --- ταύτη ατελής έση». [Πλάτ. Φαίδρ.] Εν Ζακύνθω Τυπογραφείον ο Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη. Βραβευθέντος τω 1859. δι' Ολυμπ. αργ. Στεφάνου. 1862. 80 μικρό, 190 σ. + [1]. Στη σ. [4]: Τη ιερά σκιά του Πατρός μου Νικολάου Ο Συγγραφεύς.*
23. «Βιογραφία Δημητρίου Πετριτσοπούλου Λευκαδίου, Συντεθείσα υπό του συμπολίτου αυτού Ι. Ν. Σταματέλου», *Πανδώρα* 13 (1862-1863) φ. 309, 1.2.1863, σ. 513-517, φ. 310, 15.2.1863, σ. 537-540.
24. *Χρονολογία μαθηματική και ιστορική υπό Ιωάννου Ν. Σταματέλου Καθηγητού της Ρητορικής, Συνθέσεως και Φιλοσοφίας εν τω Λυκείω Λευκάδος. Σύμβουλος ουδείς εστι βελτίων χρόνου. Εν Ζακύνθω Τυπογραφείον ο Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη 1863.*
80, με κίτρινο εξώφυλλο, 55 σ. + [1]. Στη σ. [3]: *Τω τρυφερώ μοι τέκνω Νικολάω διά τας χρηστάς ελπίδας Ο Συγγραφεύς. Στο πίσω εξώφυλλο, σ. 4, κατάλογος των ανταποκριτών του τυπογραφείου σε ελληνικές και ευρωπαϊκές πόλεις. Τιμάται δαχμ. 1,50.*
25. *Γυναικολόγιον ήτοι αι σοφαί γυναίκες όλων των εθνών και όλων των αιώνων. Βιβλίον περιέργον, ωφέλιμον και καινοφανές, υπό Ιωάννου Ν. Σταματέλου, Καθηγητού της Ρητορικής, Συνθέσεως και Φιλοσοφίας εν τω Λυκείω Λευκάδος. Εκδίδεται υπό Σεργίου Χ. Ραφτάνη. «Και τις αν μάλλον... και τέκνων επιμελής κηδεμών;» [Μουσών πρ. Στοβ.] Εν Ζακύνθω, Τυπογραφείον ο Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη 1864.*
80 μικρό με ανοιχτοπράσινο εξώφυλλο, η' + 9 + 117 σ. + [119:] *Παροραμάτων διόρθω-*

σις. Στη σ. [δ'] αφιέρωση στη Δώρα Ίστρια. [Βλ. την απάντηση του Σταματέλου στην ευχαριστήρια για την αφιέρωση επιστολή της Δώρας Ίστρια στο Κατάλοιπο αρ. 8 § 23].

26. «Περί ενός βιβλίου» [Προσθήκη εις την *Νεοελληνική Φιλολογίαν* του Α. Παπαδόπουλου Βρετού: υποθετικός τίτλος με βάση πληροφορία από το Κατάλοιπο αρ. 9, (Χειρόγραφο αρ. 334 Βιβλιοθήκης Βουλής, σ. 254-253)], *Αγανίπη Ζακύνθου* [Γνωστά τεύχη: Α', Δεκ. 1866-Νοέμ. 1867, 1, 3-12. Β', Ιαν.-Απρίλιος 1868].

Δεν μπόρεσα να εντοπίσω αντίτυπο του περιοδικού.

27. «Περί γρίφων Παρά τοις αρχαίοις» [Προηγείται επιστολή του Ι. Ν. Σταματέλου, Λευκάδι 10 Μαρτίου 1867], *Εφημερίς των Φιλομαθών. Φιλολογική και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως*, έτος ΙΕ', αρ. 629, Αθήνα 8.4.1867, σ. 1209-1211.
28. «Περί των Εφεσίων γραμμάτων», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΕ', αρ. 654, 19.12.1867, σ. 1414-1415. Απάντηση στο δημοσίευμα: Π. Κ. «Μικρά συμβολή εις την “Περί των Εφεσίων γραμμάτων” βραχεία διατριβή καταχωρισθείσαν εις το υπ' αρ. [654] φύλλον της εφημ. των Φιλομαθών», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 656, 13.1.1868, σ. 1430.
29. «Χειρόγραφα ανέκδοτα, περισωθέντα εις χείρας Ιωάννου Ν. Σταματέλου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 660, 26.2.1868, σ. 1462-1463.
30. «Διαφώτισις αρχαίων τινών δακτυλιολίθων», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 665, 17.4.1868, σ. 1501-1502.
31. «Κριτική σημείωσις επί τινων χωρίων του Ησυχίου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 665, 17.4.1868, σ. 1502-1503.
32. «Βιβλιογραφία» [Παναγιώτου Χιώτου, *Ιστορία της Επτανήσου και των άλλοτε αυτή προσηρτημένων χωρών*, τ. Γ', Κέρκυρα, Τυπογραφείο Ιονίου Κυβερνήσεως, 1863], *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 665, 17.4.1868, σ. 1503-1504.
33. «Κριτικά σημείωσεις επί των ανεκδότων λειψάνων του ιστορικού Αριστοδήμου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 671, 30.6.1868, σ. 1549-1551.
34. «Λύσις μικράς απορίας» [Ηρωελεγείο εγκώμιο για τον Γράνδιο (Jacopo Grandi) που τύπωσε το 1686 βιβλίο για τη Λευκάδα, Νικόπολη και Πρέβεζα], *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 673, 17.7.1868, σ. 1566.

Συμπληρώσεις και διορθώσεις του στο επόμενο δημοσίευμα.

35. «Υπάρχει παρ' εμοί σπάνιον τι βιβλιάριον εν ιταλική φράσει εκδοθέν εν Βενετία το 1686 υπό την επιγραφήν «Risposta di Jacopo Grandi... sopra alcune richieste intorno S. Maura, e la Preveza», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 673, 17.7.1868, σ. 1568.

Συμπλήρωμα του προηγούμενου δημοσιεύματος.

36. «Συλλογή των λευκαδίων επιγραφών εκδεδομένων τε και ανεκδότων μετά των αναγκαίων διασαφήσεων», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 684-686, 20.12.1868, σ. 1649-1671.

Η πρώτη ανοκλήρωτη έκδοση το 1853-1854 (βλ. αρ. 17).

37. «Ποικίλα. Α'. Η εν Λευκάδι μονή των αγίων Πατέρων. Β'. Οι γάμοι των χωρικών της Λευκάδος. Γ'. Διαφώτισις αρχαίου αναγλύφου, Δ'. Περί τινος αρχαίου γρίφου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρ. 688, 29.12.1868, σ. 1686-1688.

Πληρέστερη μορφή του Β' δημοσίευσε το 1877 (βλ. δημοσίευμα αρ. 64). Για το Δ' βλ. Κρίση Χ. Ν. Φιλαδελφέως, *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΖ', αρ. 692, 23.1.1869, σ. 1720. Βλ. απάντηση Σταματέλου στον αρ. 39.

38. «Ε' Παράφρασις του Γ' Ειδυλλίου του Βίωνος. Εν Λευκάδι 15 Δεκεμβρίου 1868», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΖ', αρ. 694, 13.2.1869, σ. 1736.

39. «Βραχεία αντιπαρατηρήσεις εις τας του Κυρίου Χ. Ν. Φιλαδελφέως παρατηρήσεις επί των όσων εγράψαμεν περί τινος αρχαίου Γρίφου εν αριθ. 688 της εφημερίδος των Φιλομαθών», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΖ', αρ. 696, 8.3.1869, σ. 1749-1750.

Απάντηση σε κρίση του αρ. 37, Δ'.

40. «Κριτική σημειώσεις επί τινος χωρίου του Αριστοτέλους», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΖ', αρ. 707, 28.6.1869, σ. 1835-1836.

41. «Περί της πρωτοφανούς λέξεως ΚΕΑΥΑΝ», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΖ', αρ. 719, 29.11.1869, σ. 1943.

42. «Ανέκδοτον ελληνικόν χειρόγραφον, περισωθέν εις χείρας Ιωάννου Ν. Σταματέλου» [«Βίος του εν μακαρία τη λήξει γενομένου σοφωτάτου τε και λογιωτάτου εν Ιερομονάχοις Κυρ. Ευγενίου Ιωαννουλίου, του εξ Αιτωλίας, εν ω και περί Κορυδαλλέως τινά και των οπαδών κατ' επιτομήν, συγγραφείς παρά του ελαχίστου εν Ιερομονάχοις Αναστασίου Γορδίου του εξ Αγράφων, εσχάτου των αυτού χρηματίσαντος φοιτητών»], *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΖ', αρ. 720, 5.12.1869, σ. 1937-1947, αρ. 721, 10.12.1869, σ. 1945-1946.

Βλ. Χειρόγραφα αρ. 5.

43. «Αι δεκατρείς μνημονεύόμεναι καταστροφάι της Λευκάδος, από του 1612 μέχρι του 1869», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΗ', αρ. 726, 24.1.1870, σ. 1985-1987.

Αναδημοσίευση: Τέλης Χαραμόγλης, *Ηχώ της Λευκάδας*, φ. 35/150 (Αθήνα Φλεβ. 1987), φ. 36/151 (Αθήνα Μάρτ. 1987).

44. «Περί τινος αρχαίας παροιμίας», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΗ΄, αρ. 726, 24.1.1870, σ. 1990-1991. Βλ. και «Παρατηρήσεις Α. Βάλληνδα, Τήνος 1.2.1870», έτος ΙΗ΄, αρ. 729, 16.2.1870, σ. 2015-2016.
45. «Γνωμολογία περί της καταστραφείσης Λευκάδος», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΗ΄, αρ. 727, 29.1.1870, σ. 1999-2000.
46. «Λείψανον Κρητικής Επιγραφής ανεκδότου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΗ΄, αρ. 728, 9.2.1870, σ. 2005-2007.
47. «Ανέκδοτος επιστολή περί του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού. Περισωθείσα εις χείρας Ιω. Ν. Σταματέλου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΗ΄, αρ. 746, 30.9.1870, σ. 2148-2150.
 Ο Σταματέλος, Λευκάδα 18 Ιουλίου 1870, στέλνει για δημοσίευση τη μετάφραση της επιστολής του Πουπλίου Λεντούλου Ποντίου Πιλάτου προς τον αυτοκράτορα Τιβέριο Καίσαρα, αυτόγραφο του Ευσταθίου Καλλία, την οποία του δώρησε ο γιος του Νικόλαος. Ο Σταματέλος δηλώνει ότι «Έχομεν λόγους ισχυρούς ίνα πιθανολογήσωμεν ότι η μετάφρασις αύτη είναι έργον του μακαρίτου Αθ. Ψαλίδα, σχολαρχήσαντος εν Λευκάδι το 1839 [= 1829]» με επιχειρήματα ότι ο Καλλίας «εχρημάτισεν εκ των αξιωτέρων και προσφιλεστέρων μαθητών του Ψαλίδα» και «Διότι η χυδαία φράσις του χειρογράφου ομοιάζεται μεγάλως με την φράσιν των εν τω Ελληνικώ Σχολείω Λευκάδος διασωζομένων εισέτι αυτογράφων επιστολών του Ψαλίδα». Στη συνέχεια δημοσιεύει αναφορά του Ψαλίδα από 30 Ιανουαρίου 1829 (νέο ημ.) προς Θησελεύου-ετ, Κέρκυρα, για να έχουν οι αναγνώστες συγκριτικό στοιχείο ύφους. (Η αναφορά δημοσιεύεται και από τον Π. Γ. Ροντογιάννη, *Η Εκπαίδευση στη Λευκάδα...*, ό.π., σ. 222). Η δημοσίευση της επιστολής δημιούργησε αίσθηση και αναδημοσιεύτηκε σε άλλες εφημερίδες και άρχισαν συζητήσεις για τη γνησιότητα και την αλήθεια του περιεχομένου της. Η *Ορθόδοξος Επιθεώρησις* δημοσίευσε άρθρο «Η απόκρυφος Επιστολή του Πουπλίου Λεντούλου», το οποίο αναδημοσίευσε η *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΗ΄, αρ. 755-757, 30.11.1870, σ. 2236-2238.
48. «[Άγνωστος τίτλος]», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΗ΄, αρ. 748, ;.10.1870
 Δεν μπόρεσα να εντοπίσω το φύλλο αυτό.
49. «Και άλλα ανέκδοτα χειρόγραφα περιελθόντα εις χείρας Ιω. Ν. Σταματέλου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΘ΄, αρ. 768, 26.3.1871, σ. 2321-2322.
50. «Μικρά ανέκδοτα ελληνικά. Α΄. Κριτικά σημειώσεις εις το Περί ποιητικών τρόπων του Χοιροβοσκού, επί τη βάσει αρχαίου χειρογράφου, περιελθόντος κατ' αυτάς εις χείρας μας. Β΄. Ανέκδοτος σημειώσις περί του κατά την Λευκάδα συμβάντος πολέμου το 1684. Γ΄. Βραχεία σημειώσεις επί των δέκα ερωτημάτων του Φωτίου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΘ΄, αρ. 768, 26.3.1871, σ. 2322-2324, αρ. 770, 19.4.1871, σ. 2337-2339.

51. «Πρόοψις της διοικητικής υπηρεσίας του Σχολάρχου», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΘ', αρ. 769, 10.4.1871, σ. 2329-2330.
52. *Λόγος Εις την εθνικήν εορτήν της 25. Μαρτίου, και εις την ανακομιδήν του ιεροῦ λειψάνου του Πατριάρχου Γρηγορίου, εκφωνηθείς εν τῷ Ιερῷ Ναῷ του Αγίου Μηνά. Υπό του Σχολάρχου Ιωάννου Ν. Σταματέλου (κατ' επίσημον πρόσκλησιν του Κ. Επάρχου). Εν Λευκάδι τη 25 Απριλίου 1871 [κάτω:] Τυπογραφείον ο «Πίνδος».*
Μφ., 0,338 x 0,280. Δίστηλο κείμενο.
53. *Dithyrambus in simulacrum Patriarcha Gregorii V. A poeta gentico Arist. Valaorite. Latine interpretatus de Jo. N. Stamatelo Leucadio. «Quis alia accuratius voce Latina ardentem virilemque stilum poetarum Graecorum eloqui posset?» Zacynthi Typis «Parnassi» S. C. Phaphtani MDCCCLXXII.*
80 μικρό, 10 σ. Στις σ. 3-4 αφιέρωση «Προς την Α. Εξοχήτητα Α. Ρ. Ραγκαβήν. Πρώην μεν Καθηγητήν του Εθνικού Πανεπιστημείου, Νυν δε Εντιμ. Πρεσβευτήν της Ελλάδος εν Παρισίοις.» Αποσπάσματα της μετάφρασης αναδημοσιεύτηκαν το ίδιο έτος σε περιοδικό του Τορίνου (βλ. Κατάλοιπα αρ. 9 § 26).
54. *Καλλιλογική ανάλυσις του διθυράμβου ον απήγγειλεν ο εθνικός ποιητής Αρ. Βαλαωρίτης εις τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντος του αοιδίμου Πατριάρχου Γρηγορίου Ε'. Υπό Ιωάννου Ν. Σταματέλου Σχολάρχου Εν Λευκάδι Τυπογραφείον «Η Σαπφώ» Κωνσταντίνου Π. Χόρτη 1872.*
80 μικρό, 7 σ.
55. *Ωιδή ευκτήριος εις την επέτειον εορτήν των γενεθλίων του ευκλεεστάτου Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου Α' τη Δ. επί εικάδι Ποσειδεώνος επισυμβάντων. Εις Σαπφικόν μέτρον ενδεκασύλλαβον ποιηθείσα υπό Μάρκου Βιαγκίνου Καθηγητού της Λατινικής Φιλολογ. εν τῷ Γυμν. Ζακύνθου Μετεφράσθη εκ του λατινικού πρωτοτύπου υπό Ι. Ν. Σταματέλου Σχολάρχου. Εν Ζακύνθῳ 1873.*
80 μικρό, 7 σ. Το πρωτότυπο έργο: Ode votiva in anniversario festo natalis clarissimi regis Graecorum Georgii I, ante diem IX kal. januaris occurrenti, metro sapphico hendecasyllabo scripta a M. Bianchini, professore philologiae latinae in gymnasio Zacynthi. *Zacynthi*, typis Sergii Ch. Rhapsani. MDCCCLXXII. 80 μικρό, 8 σ.
56. «Εν Λευκάδι τη 2 Δεκεμβρίου 1873. Κ. Συντάκτα της «Εφημ. των Παίδων». Έντιμε Κύριε. Μεγάλως εχάρην μετά των μικρών τέκνων μου ιδών την ευάρεστον αγγελίαν, ότι επιπλασιάσατε το φύλλον της πολυτίμου εφημερίδος, συν αυτώ δε και την ευτελή ετησίαν συνδρομήν εις λ. 120. Σπεύδω εγκαίρως να σας διευθύνω διά της παρούσης μου την πληρωμήν, ίνα τακτικώς λαμβάνωσι τα τέκνα μου το ηδύ έδεσμα και το τερπνόν διασκέδασμα [...] Ο συνδρομητής σας Ι.Ν.Σ.», *Εφημερίς των Παίδων*, έτος Ζ', αρ. 74, Φεβρ. 1874, σ. 304.

57. «Σύλλογος των ζώντων μνημείων εν τη γλώσση του Λευκαδίου Λαού. Σύλλογος των κυριωτέρων ιδιωτισμών της Λευκαδικής διαλέκτου». [α'. Αρχαϊκοί ιδιωτισμοί. β'. Ιδιόρρυθμος ιδιωτισμός. Α'. -Λέξεις Α-Ω, Α-Ω, Α-Ω. Β'. Φράσεις. Γ'. Παροιμίες. Δ'. Αινίγματα. Ε'. Λογοπαίγνια. ς'. Άσματα. Α' Επαίτια. 1. Ο Αἶ Βασίλης. 2. Τα Φώτα. 3. Ο Μάιος. 4. Ο Λάζαρος. 5. Η Σταύρωσις. Β' Ηρωικά. 6. Ο Γήταυρος. 7. Ο Αργύρης. 8. Ο Αργύρης. 9. Ο Τσάμης. 10. Η στάσις των Λευκαδίων. 11. Ο Γεροκλέφτης. 12. Η ζωή του Κλέφτη. 13. Το Βλαχόπουλον. 14. Ο Σκαλτσοδήμος. 15. Ο Νάνος. 16. Ο Σκαμπαρδόνας. Γ' Ερωτικά. 17. Μια νύχτα 'ς τα βουνά. 18. Η κατάρτα. 19. Ο απατηθείς νέος. 20. Το παράπονον. 21. Η πιστή σύζυγος. 22. Η επιστολή. 23. Ο χαιρετισμός. 24. Ο ερωτευμένος. 25. Το τάξιμον. 26. Το κορίτσι και η πέρδικα. 27. Ο Χριστόδουλος. Δ' Γαμήλια. 28. Οι γάμοι των χωρικών [1-9]. Άσματα του χορού 1-7. Διάφορα 8. Το λεμονάκι 9. Ο άρρωστος εραστής. 10. Η ερωτική επίσκεψις. 11. Η γειτονική έρις. 12. Ο ερωτόπληκτος νέος. 13. Οι δύο αγαπητικοί. 14. Η ορφανούλα. 15. Η πολεμική κόρη. 16. Η τρικυμία. [17.] Ο σεισμός της Λευκάδος το 1769. Άλλα άσματα εκ των κωμών της Λευκάδος. α') Επιγράμματα. 1. Εις νέον ευειδή. 2. Εις πτωχόν υπερήφανον. 3. Εις γέροντα πλούσιον. 4. Εις την άμπελον 5. Εις την σήταν. 6. Εις τον φούρνον. β') Δίστιχα. 1-100, 1-48, 1-14. Ε' Μοιρολόγια. 1. Επί του νεκρού. 2. Επί του τάφου. 3. Εις μικρά παιδιά. 4. Εις μικρά παιδιά. 5. Εις νεανίαν. 6. Εις νεανίαν. 7. Εις νεανίαν. 8. Εις νεανίαν. 9. Εις άνδρας. 10. Εις γράϊας. 11. Εις πάσαν ηλικίαν. 12. Εις πάσαν ηλικίαν. 13. Εις πάσαν ηλικίαν. 14. Εις πάσαν ηλικίαν. 15. Εις πάσαν ηλικίαν. 16. Εις πάσαν ηλικίαν. 17. Εις πάσαν ηλικίαν. 18. Εις θαλασσοπνιγμένους. 19. Εις γεωργούς. 20. Εις αδελφούς. 21. Εις κόλυβα. 22. Εις μικρούς παίδας. 23. Εις πάσαν ηλικίαν. 24. Εις πάσαν ηλικίαν], *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 8 (1873-1874) 363-428.

Το ποίημα 10. *Η στάσις των Λευκαδίων* το έστειλε ο Σταματέλος στον Παναγιώτη Χιώτη μαζί με πληροφορίες και στοιχεία για το ιστορικό γεγονός του 1819. Ο Χιώτης δημοσίευσε το ποίημα: *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από συστάσεως αυτού μέχρις Ενώσεως (έτη 1815-1864)*, τ. Α', Ζάκυνθος 1874, σ. 212. Ο Σταματέλος αναδημοσίευσε το ποίημα στο Δημοσίευμα αρ. 73. Τα τρία γλωσσάρια Α' *Λέξεις* Α-Ω, Α-Ω, Α-Ω (σ. 367-395) αναδημοσιεύτηκαν: Πανταζής Κοντομίχης, *Λεξικό του Λευκαδίτικου γλωσσικού ιδιώματος (Ιδιωματικό – Ερμηνευτικό – Λαογραφικό)*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2001, σ. 355-402, και τα μέρη: Β' *Φράσεις*, Γ' *Παροιμίες* (σ. 395-399) αναδημοσιεύτηκαν: Πανταζής Κοντομίχης, *Παροιμίες από τη Λευκάδα*, Αθήνα 2002, σ. 272-281.

58. «Φθογγολογία της ζώσης δημοτικής των Ελλήνων γλώσσης». [Μέρος Α'. Θεωρία. Κεφάλαιον Α'. Είδη των φθόγγων. α' Φθόγγοι φωνηεντικοί β'. Φθόγγοι συμφωνικοί. Κεφάλαιον Β'. Γνησιότης των φθόγγων. Κεφάλαιον Γ'. Διαστροφή της γνησιότητος των φθόγγων ήτοι παραφθογγισμοί. Κεφάλαιον Δ'. Διασκευή των φθόγγων. Κεφάλαιον Ε'. Διαστροφή της διασκευής των φθόγγων, ήτοι χασμωδία. Μέρος Β'. Εφαρμογή. Α'. Ποιηταί. Β'. Εκδόται. Φθογγογραφία της ζώσης των Ελλήνων γλώσσης. Κεφάλαιον Α'. Ορθογραφία του φθόγγου ε. Κεφάλαιον Β'.

Ορθογραφία του φθόγγου ι. Κεφάλαιον Γ'. Ορθογραφία του φθόγγου ο. Κεφάλαιον Δ'. Ορθογραφία του φθόγγου μμ. Παραδείγματα διεστραμμένης φθογογραφίας. Επίλογος], *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 8 (1873-1874) 429-455.

59. «Ζώντα μνημεία εν τη γλώσση του Λαού» [Α'. Λευκαδία διάλεκτος. Τμήμα Α'. Μοριολόγιον. Κεφάλαιον Α'. Προθέσεις. Κεφάλαιον Β'. Επιρρήματα. Κεφάλαιον Γ'. Σύνδεσμοι. Κεφάλαιον Δ'. Επιφωνήματα. Κεφάλαιον Ε'. Αχώριστα μόρια. Κεφάλαιον Ζ'. Παράρτημα. Περί του ευφωνικού Ν. Τμήμα Β'. Καταληξολόγιον. Κεφάλαιον Α'. Ουσιαστικά. Κεφάλαιον Β'. Επίθετα. Κεφάλαιον Γ'. Ρήματα. Κεφάλαιον Δ'. Επιρρήματα. Κεφάλαιον Ε'. (Παράρτημα). Περί Συνθέσεως. Τμήμα Γ'. Φθογολόγιον. Κεφάλαιον Α'. Ριζικοί φθόγγοι. Κεφάλαιον Β'. Καταληκτικοί φθόγγοι], *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 9 (1874-1875) 280-320.
60. *Βοήθημα εις την Ελληνικὴν Τεχνολογίαν προς χρῆσιν των Ελληνικῶν Σχολείων. Ὑπὸ Ἰωάννου Ν. Σταματέλου. Σχολάρχου. Αφιερῶνται ὑπὸ του συγγραφέως εις την περιπόθητον σκιάν του τρυφεροῦ τέκνου του Αναστασίου. Ἐν Λευκάδι. Τυπογραφείον Γ. Χριστοδουλοπούλου. 1875.*
80 μικρό, 46 + [I] σ.
61. *Μυρολόγια Λευκάδος ἀνέκδοτα μετὰ γλωσσικῶν προλεγομένων Ὑπὸ Ἰωάννου Ν. Σταματέλου Σχολάρχου Τακτικῆς μέλους του ἐν Κων/πόλει Ἑλλ. Φιλολ. Συλλόγου καὶ του ἐν Ἀθήναις Διδασκαλικῆς. Διανέμεται δωρεάν ὑπὸ του ἐκδότου εις μνημόσυνον του τέκνου του Αναστασίου. Ἐν Ζακύνθῳ Τυπογραφείον Ἡ «Ἐπτάνησος» Χρήστου Σ. Χιώτου 1876.*
80 μικρό, με πορτοκαλί εξώφυλλο, 23 + [I] σ.
62. *Ορθογραφικὸν της κοινῆς των Ἑλλήνων Γλώσσης Ἔργον πρωτότυπον βραβευθέν ἐν τῷ Ζωγραφείῳ Διαγωνίσματι Ὑπὸ Ἰωάννου Ν. Σταματέλου Σχολάρχου Τακτικῆς μέλους τῶ ἐν Κωνσ/πόλει Ἑλ. Φιλ. Συλλόγου καὶ του ἐν Ἀθήναις Διδασκαλικῆς. Ἐν Ζακύνθῳ Τυπογραφείον «Ἡ Ἐπτάνησος» Χρήστου Σ. Χιώτου, 1876.*
80 μικρό, 68 σ. Στη σ. [3] ἀφιέρωση στὸν Χρηστάκη Ζωγράφο. Στὸ κίτρινο εξώφυλλο ἐπαναλαμβάνεται ἀκριβῶς ὁ τίτλος. Στὸ πίσω εξώφυλλο ἐκκλήση «Πρὸς τοὺς φίλους των Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Κύριοι! Ἀν φρονεῖτε ὅτι τὸ πονημάτιον τοῦτο δύναται νὰ προαγάγῃ τὴν σπουδὴν της δημοτικῆς των Ἑλλήνων γλώσσης, παρακαλῶ νὰ με συνδράμειτε καὶ πρὸς ἐκδοσὶν της Φθογολογίας αὐτῆς».
Ὁ Emile Legrand μετὰφρασε καὶ ἐνσωμάτωσε με προσαρμογὰς τὸ μεγαλύτερο μέρος του *Ορθογραφικῆς* (§ 2-44, 65 = σ. 11-42, 58-65) στὶς σ. XIX-XLI της εἰσαγωγῆς του βιβλίου του *Recueil de Poèmes Historiques en Grec Vulgaire*, Παρίσι 1877, με ἐπαινετικὴ ἀναφορὰ γιὰ τὸν Σταματέλο.
63. «Γλωσσολογικά, ἥτοι λείψανα της πρωτογόνου ἐλληνικῆς γλώσσης, περι-

- σωθέντα εν τη αρχαία και τη καθ' ημάς δημοτική», *Αθήναιον* 5 (1877) 209-218.
64. «Οι γάμοι των χωρικών της Λευκάδος», *Εστία* 4 (1877) 701-702.
Την πρώτη μορφή (1869) βλ. Δημοσιεύματα αρ. 37 Β'. Αναδημοσίευση: *Ηχώ της Λευκάδας*, αρ. 67 (Αθήνα Ιουλ. 1976), αρ. 68 (Αθήνα Σεπτ. 1976).
65. «Μικρά συμβολή εις τα περί ιδιωτισμών της εν Χίω και εν Ερυθραίς ιωνικής διαλέκτου», *Παρνασσός* 2 (1878) 223-224.
66. «Αι εν Πελοποννήσω σκευωρίαί κατά των Ορθοδόξων Ελλήνων τω 1705», *Παρνασσός* 2 (1878) 465-476.
67. «Συμπλήρωμα εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν του Κ. Σάθα», *Ζακύνθιος Ανθών*, Δ', 1878, σ. 158-165.
68. *Φθογγολογία της Ελληνικής Γλώσσης κατά τας αρχάς της νεωτέρας Γλωσσολογίας υπό Ι. Ν. Σταματέλου Σχολάρχου. Εν Ζακύνθω Τυπογραφείον ο Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη Βραβευθέντος τω 1859 δι' Ολυμπ. αργ. Στεφάνου. 1878.*
80 μικρό, 69 + [1] σ. Στη σ. [3] Σκιά του Αναστασίου μου χαίρε Ο Πατήρ σου Ι.Ν.Σ. Στο γαλάζιο εξώφυλλο επαναλαμβάνεται ο τίτλος σε πλαίσιο. Στο πίσω μέρος: «Πονήματα του αυτού Συγγραφέως», όπου αναγράφονται 9 αυτοτελή και στον αρ. «10. Πλείσται διατριβαί, Αρχαιολογικάί, Γλωσσολογικάί, Μεσαιωνολογικάί, Κριτικάί κτλ. δημοσιευθείσαι εις διάφορα Περιοδικά και η τιμή: Φραγ. 1½.
69. «Επικήδειος εις Ιππ. Αριστοτέλην Βαλαωρίτην», *Επί τω αώρω θανάτω εθνικού ποιητού Αριστοτέλους Βαλαωρίτου τελευτήσαντος την 24 Ιουλίου 1879.* [Λευκάς] *Τύποις Γ. Χριστοδουλοπούλου*, σ. 10-14. Τα άλλα κείμενα: Γεώργιος Στεφανίτης (σ. 6-7), Ξενοφών Τούμπας (σ. 7-9), Ιωάννης Σ. Καββαδίας (σ. 13-16), Δημοσθένης Καρύκης (σ. 16-20) και Ανδρέας Βλαντής (σ. [21]).
70. *Βιογραφία του εθνικού ποιητού Αριστοτέλους Βαλαωρίτου υπό Ιωάννου Ν. Σταματέλου Σχολάρχου. Εν Ζακύνθω Τυπογραφείον ο Παρνασσός Σεργίου Χ. Ραφτάνη 1879.*
80 μικρό, 19 σ.
71. «Επιγραφή Επιτάφιος [ευρεθείσα εις Άγιον Βασίλειον Δήμου Ανακτορίων Βονίτσης]», *Παρνασσός* 4 (1880) 163-164.
72. «Λεξιλόγιον της τραπεζουντίας διαλέκτου», *Παρνασσός* 4 (1880) 309-317.
Βλ. και Δημοσθένους Οικονομίδου, «Επίκρισις του υπό του κ. Ι. Σταματέλου εν τω Δ' τόμω περιοδικού «Παρνασσού» δημοσιευθέντος Λεξιλογίου της διαλέκτου του Πόντου (Ανεγνώσθη εν τη ΑΝΗ' συνεδριάσει της 4 Ιουνίου 1890)», *Περιοδικόν Φιλολογικόν Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως*, 22 (1889-1891) 152-160.

73. «Συλλογή ανεκδότων ασμάτων της Λευκάδος», [Τμήμα Α΄. Ηρωϊκά. 1. Ο Γίταυρος. 2. Ο Αργύρις. 3. Ο Αργύρις. 4. Ο Αργύρις. 5. Ο Σπύρος Ντσάμης. 6. Ο Χαλικιόπουλος. 7. Η στάσις των Λευκαδίων. 8. Ο Λάμπρος. 9. Ο Μπακούκος. 10. Ο Σπύρος Ντελής. 11. Ο Αλή-πασσάς. 12. Οι Κολοκοτρωναίοι. 13. Τα κλεφτόπουλα. 14. Η συμβουλή του κλέφτη. 15. Η ηρωΐς. Τμήμα Β΄. Εορταστικά. 16. Ο Μάις. 17. Ο Λάζαρος. 18. Ο Αϊ Γιώργης. Τμήμα Γ΄. Οικιακά. 19. Η πιστή σύζυγος. 20. Η ακαμάτρα. 21. Η άρρωστη γριά. 22. Οι ποντικοί και ο γάτος. Τμήμα Δ΄. Ερωτικά. 23. Ο ξενιτευμένος εραστής. 24. Η εξομολόγησις του εραστού. 25. Η Κατερίνα. 26. Η ερωτική αριθμησις. 27. Ο αλφαριθμητικός διάλογος. 28. Ο ερωτικός πειρασμός. 29. Το τάξιμον. 30. Η περιγραφή. Τμήμα Ζ΄. Μυρολογία. 51. Εις τον Άδην. 52. Εις τον Άδην. 53. Εις τον Χάρον. 54. Εις τον Χάρον. 55. Εις τον Χάρον. 56. Εις νήπια. 57. Εις νήπια. 58. Εις νέους. 62. Εις νέας. 63. Εις άνδρας. 64. Εις άνδρας. 65. Εις άνδρας. 66. Εις γεωργούς. 67. Εις θαλασσοπινγμένους. 68. Εις στρατοκόπους. 69. Εις διαφόρους. 70. Εις διαφόρους. 71. Εις διαφόρους. 72. Εις τα κόλυβα. 73. Εις τα κόλυβα. 74. Εις τα κόλυβα], *Πλάτων*, Β΄, 1880, σ. 400-404, 450-454, 484, 488, Γ΄, 1881, σ. 27-31, 182-189. Στη σ. 181 του Γ΄, τχ. Ε΄-ΣΤ΄, Μάρτιος-Απρίλιος 1881, δημοσιεύτηκε: «Νεκρολογία» για τον Σταματέλο, η οποία καταλήγει: «Κατά μοιραίαν σύμπτωσιν απέμεινον προς δημοσίευσιν τα *μυρολόγια*, άτινα, ως λυπηρόν επίλογον [...] δημοσιεύομεν διά τούδε του τεύχους».

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΠΟ «ΑΝΤΙΓΡΑΦΟ» ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΙΠΟ ΤΟΥ

1. Κ. Γ. Κωνσταντινίδης, «Εξέγερση των χωρικών της Λευκάδας κατά των Αγγλων», *Ηώς*, τ. 4, τχ. 9 (1961) 17-23.

Εκδίδεται η «Ιστορία της νήσου Λευκάδος οπού οι Λευκαδίταις αντεστάθηκαν εις πόλεμον με τον βασιλέα Ουγγλέζον, ποίημα ωραιότατον του Ιωάννου Κολόκα συνθεμένον εις την Απλήν, και Ρωμαϊκήν γλώσσαν. 1819. εις χωρίον Κατούνα», το οποίον έστειλε, με συνοδευτική επιστολή, στις 2 Ιανουαρίου 1879, ο Σταματέλος στο Παρίσι, στον Emile Legrand (1841-1903), αντίγραφο από χειρόγραφο του Πάνου Λοβέρδου, με διορθώσεις των ανορθογραφιών και ιστορικές και τοπογραφικές σημειώσεις. Ο Legrand ετοίμασε την έκδοση από τον εκδοτικό οίκο Maisonneuve το 1900, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε. Την ίδια τύχη είχε και μεταγενέστερη προσπάθεια του Hubert Pernot, στου οποίου τα χαρτιά βρέθηκε ο φάκελος με την έτοιμη έκδοση του ποιήματος, το αντίγραφο και την επιστολή του Σταματέλου.

2. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Χρονικά σημειώματα για τη Μονή του Αγίου Νικολάου στη Νιρά της Λευκάδας», *Λευκαδίτικες Σελίδες* 1, τχ. 1, Γεν.-Μαρτ. 1976, σ. 3-10 [= *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη΄ και ιθ΄ αι.*, Αθήνα, εκδ. Ερμής, 1982, 1988, σ. 222-230, 272-273].

«Ανάμεσα στα κατάλοιπα του Λευκαδίτη λόγιου Ιωάννη Σταματέλου (1822-1881),

που απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (κώδ. 128), υπάρχουν και τ' απόγραφα από τέσσερα χρονικά σημειώματα αναφερόμενα στη μονή του Αγίου Νικολάου στη Νιρά – ένα κτίσμα του 17ου αι. στην περιοχή του χωριού Αθάνι της Λευκάδας. Τα χρονικά έχουν γραφή στα 1766 από τον ηγούμενο της μονής Γερβάσιο Κορφιάτη· στο απόγραφο του Σταματέλου κατέχουν τα φύλλα 58r-59v του 6ου από τα 13 τεύχη του κώδικα. Στα φύλλα 59v-60r καταχωρίζεται αντίγραφο της Πρόθεσης της μονής που περιέχει 27 ονόματα. Ο Σταματέλος προτάσσει στο απόγραφό του την ένδειξη: Σημειώσεις εξ ανεκδότου χειρογράφου συντεθείσαι υπό Γερβασίου Ιερομονάχου Κορφιάτη, ηγουμένου του Αγίου Νικολάου εις Ιράν κατά τα 1766, Δεκεμβρίου 17, ημέρα Κυριακή».

ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

Α΄ Βιβλιοθήκη της Βουλής. Παραδόθηκαν από τη σύζυγό του, Φιλარέτη, και το γιο του, Νικόλαο, μετά το θάνατό του (1881). Δύο αναφορές που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Αιών* στις 19.11.1882 και 1.4.1883 κάνουν λόγο για 16 και 5 χειρόγραφα αντίστοιχα, αλλά περιγράφουν ελλειπέστατα 1 και 5 χειρόγραφα αντίστοιχα, που ανήκαν στη Βιβλιοθήκη Σταματέλου, αλλά δεν ήταν Κατάλοιπα. Τα 22 χειρόγραφα Σταματέλου [9 Κατάλοιπα (αρ. 128, 152, 198, 221, 222, 223, 225, 293, 334) και 13 Χειρόγραφα (αρ. 18, 42, 43, 48, 74, 80, 103, 129, 134, 194, 195, 211, 229) και 1 Κατάλοιπο του Ν. Ι. Σταματέλου (αρ. 210)] έχουν περιγραφεί: Σπ. Π. Λάμπρος και μαθητές του, «Κατάλογος των κωδίκων των εν Αθήναις βιβλιοθηκών πλην της Εθνικής. Α΄ κώδικες της Βιβλιοθήκης της Βουλής», *Νέος Ελληνομνήμων* 1 (1904) 89-96, 225-234, 353-367, 488-496· 2 (1905) 226-235, 357-364, 490-500· 3 (1906) 113-121, 243-248, 447-473· 4 (1907) 105-112, 225-236, 368-374, 476-483· 5 (1908) 100-107, 305-326, 468-478· 6 (1909) 77-101. – Ντίνος Κονόμος, *Συμπληρωματικός κατάλογος των χειρογράφων κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Βουλής. Συνέχεια των καταλόγων (1-241) του Σπ. Λάμπρου Αριθ. 242-448*, Αθήνα 1965. Τα στοιχεία που σημειώνονται εδώ δεν είναι εξαντλητικά. Οι περιγραφές πρέπει να γίνουν εξ αρχής.

1. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128 Α΄-ΙΒ΄: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 5 (1908) 311-316. Καταγραφή: Δημ. Πίππας).

Σύνολο συσταχθέντων χειρογράφων με ποικίλη ιστορική, φιλολογική και λαογραφική ύλη, αντιγραμμένη και σχολιασμένη, κείμενα και σημειώσεις του Σταματέλου και πρώτες μορφές κειμένων για δημοσίευση. Από την ύλη αυτή προέκυψαν τα Δημοσιεύματα 67, 66, 20 και Δημοσιεύματα από «αντίγραφο» και Κατάλοιπο αρ. 2.

2. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 152: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 5 (1908) 468. Καταγραφή: Ν. Ζαφειρίου).

«Φθογγολογία της Ελληνικής γλώσσας κατά τας αρχάς της νεωτέρας γλωσσολογίας υπό Ι. Ν. Σταματέλου. Έκδοσις δευτέρα επηυξημένη και βελτιωμένη. 1879».

Η πρώτη έκδοση του 1878 (βλ. Δημοσιεύματα αρ. 68, πρβλ. 58). Στη δεύτερη έκδοση οι παράγραφοι από 136 αυξήθηκαν σε 165.

3. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 198: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 81-82. Καταγραφή: Σπυρίδων Στάθης).

1. «Ορθογραφικόν της δημοτικής των Ελλήνων γλώσσης. Έργον πρωτότυπον. 1873».

Πρώτη μορφή του Ορθογραφικού που υποβλήθηκε το 1873 στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως και επεξεργασμένο εκδόθηκε το 1876 (βλ. Δημοσιεύματα αρ. 62). Ακολουθούν: «Επιστολιμαία διατριβή περί της δημοτικής των Ελλήνων γλώσσης. 1879» προς Αιμίλιον Legrand. «Παραλληλισμός της καθ' ημάς δημοτικής διαλέκτου προς την αρχαίαν ελληνικήν». «Η δημοτική γλώσσα ως παραγωγός της αρχαίας ελληνικής».

2. «Τρίτη γλωσσολογική μελέτη επί των ζώντων μνημείων του Ελληνικού λαού ήτοι δοκίμιον γραμματικής της κοινής των Ελλήνων γλώσσης. Έργον πρωτότυπον. 1874. Υπεβλήθη Προς την σοφὴν Εξεταστικὴν Επιτροπὴν του Ζωγραφείου Διαγωνίσματος». Πρότεινε και τη σχολιασμένη έκδοση του ποιήματος του Α. Βαλαωρίτη «Ελεγείον ἐπὶ τῷ πολυθρηνήτῳ θανάτῳ της ανεψιάς μου Ιουλίας Ράλλη-Βαλαωρίτου» (6.11.1874).

3. «Συλλογή δημοτικών ασμάτων της Λευκάδος».

4. «Συλλογή των ζώντων μνημείων εν τη γλώσση του λαού της Λευκάδος».

Βλ. και Δημοσιεύματα αρ. 57.

5. «Συλλογή τετάρτη ασμάτων ανεκδότων του Λευκαδίου λαού (εκ της κόμης Τσουκαλάδων) μετά γλωσσολογικών σημειώσεων».

Από το χειρόγραφο αυτό αντιγράφηκε μέρος του χειρογράφου 192/1876 του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, τώρα στο Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών (βλ. Κατάλοιπο αρ. 11).

5α. «Συλλογή Ανεκδότων Ασμάτων του Λευκαδίου λαού... 1873».

6. «Δοκίμιον Γραμματικής της Κοινής των Ελλήνων γλώσσης διηρημένον εις τέσσερα μέρη, Φθογγολογίαν, Τυπικόν, Ετυμολογικόν, Ορθογραφικόν».

6α. «Υλη διά την Βιογραφίαν του αοιδήμου Αριστοτέλους Βαλαωρίτου» (Εκ των χειρογράφων του Χιώτου), (Επιδιορθωθέντων διά χειρός του αοιδήμου Αριστοτέλους Βαλαωρίτου).

Βλ. και Δημοσιεύματα αρ. 69, 70 και υποσημείωση 47.

4. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 221: Λάμπρος, «Κατάλογος...», ό.π., 6 (1909) 93. Καταγραφή: Σπ. Π. Λάμπρος).

1. «Δοκίμιον Γραμματικής της ζώσης δημοτικής των Ελλήνων γλώσσης διηρημένη εις τέσσερα μέρη. Φθογγολογίαν, Τυπικόν, Ετυμολογικόν και Ορθογραφικόν [...] 1873».

2. «Η επανάστασις των Λευκαδίων κατά το 1819. Ποίημα παλαιόν εις δημοτικήν φράσιν νυν το πρώτον εκδιδόμενον μετά γλωσσικών προλεγομένων».

Βλ. Δημοσιεύματα από «αντίγραφο» και Κατάλοιπό του αρ. 1.

5. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 222: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 93. Καταγραφή: Αρ. Παντελίδης).
 1. «Συλλογή Αρχαιολογικής ύλης της Λευκάδος, 1851».

Πρβλ. Δημοσιεύματα αρ. 9, 15, 34 κ.ά.

 2. [Επιγράμματα Ι. Ν. Σταματέλου].
6. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 223: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 93-94. Καταγραφή: Αρ. Παντελίδης).

«Συλλογή Αρχαιολογικής ύλης. 1851».

Πρβλ. Δημοσιεύματα αρ. 9.
7. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 225: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 94. Καταγραφή: Σπυρίδων Στάθης).

«Όργανον Λατινικής θεματογραφίας προς χρήσιν των Γυμνασίων. 1877».

[Ο πρόλογος της πρώτης γραφής:] Εν Λευκάδι τη 1η Ιανουαρίου 1872.
8. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 293: Κονόμος, *Συμπληρωματικός Κατάλογος...*, *ό.π.*, σ. 19-20).

Χειρόγραφο εξαρχής σταχωμένο με δερμάτινη κόκκινη ράχη «ΦΙΛΟΛ. ΔΙΑΤΡ. ΥΠΟ Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ 1856» σελιδαριθμημένο από τον ίδιο.

 1. «Στοιχεία Ρητορικής υπό Ιω. Ν. Σταματέλου, διδασκάλου της Ρητορικής, Συνθέσεως και Φιλοσοφίας εν τω Λυκείω Λευκάδος. 1861».

Από το χειρόγραφο αυτό προέκυψε, με πολλές διορθώσεις, διαγραφές και προσθήκες, το Κατάλοιπο αρ. 10 και από αυτό το Δημοσίευμα αρ. 22.

 2. «Περί καλλιέργειας των ελαιοδένδρων».
 3. «Ιστορία ποικίλη ήτοι περίεργα, παράδοξα, Γριφώδη, Μυστηριώδη, Κωμικά και Αισχρά αναγνώσματα εκ των Αρχαίων Ελλήνων. Συλλεγόντα και εκδοθέντα υπό Ι. Ν. Σταματέλου Καθηγητού της Ρητορικής και Φιλοσοφίας εν τω Γυμνασίω Λευκάδος. Βιβλίον Α΄. Περίεργα Αναγνώσματα». [Δεν προχώρησε η συγκρότηση του βιβλίου].
 4. «Εθνογραφικά παροιμιαί περί των Αρχαίων Αθηναίων διαφωτισθείσαι υπό Ιω. Ν. Σταματέλου».
 5. «Ο εις την παραβολήν των δέκα παρθένων Λόγος Ιωάννου του Χρυσοστόμου κατά το εμόν χειρόγραφον».
 6. «Λατινική θεματογραφία».
 7. «Γυμνάσματα γραμματικά».
 8. «Μέρος Β΄. Εφαρμογή. Θέματα. Ανθολόγιον μύθων και άλλων παροιμιακών κειμένων από αρχαία ελληνικά».
 9. «Λεξιλόγιον». «Μεταφράσεις φράσεων» (από ελληνικά προς λατινικά).
 10. «Εκ του χειρογράφου Γεωργίου του Χοιροβοσκκού περί τρόπων».

Βλ. Καταγραφές «ανεκδότων» χειρογράφων Δ΄ 1.

 11. «Συλλογή των ζώντων Μνημείων εν τη γλώσση του λαού της Λευκάδος».

«Α^{ον} Λέξεις Β^{ον} Φράσεις Γ^{ον} Παροιμίες Δ^{ον} Αινίγματα και λογοπαίγνια Ε^{ον} Άσματα». [Ίσως είναι η πρώτη του συλλογή, ημιτελής. Περιέχει και Λεξιλόγιο Α-Ω].

12. «Χειρόγραφα ανέκδοτα ευρισκόμενα εις την Βιβλιοθήκην μου». Βλ. Καταγραφές «ανεκδότων» χειρογράφων Ε' 1-20.

13. «Υψηλ. Τα την νήσον Λευκάδα αφορώντα από καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (ΙΓ) μέχρι των ημερών μας (Κατά C. Horf). Η Λευκάς από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της κατοχής αυτής υπό Γρατιανού Ζωρζή (1300-1355)».

14. [Αφιέρωσεις στον βασιλέα Γεώργιο Α' και στον κόμητα Σπόννεκ].

15. «Στοιχεία Φιλοσοφίας ήτοι ψυχολογία και Λογική μετά προκαταρκτικών γνώσεων Ανθρωπολογίας».

Μέρος σε πρώτη γραφή. Βλ. Κατάλοιπα αρ. 13.

16. «Οι πρόδρομοι της Λατινικής Γραμματικής».

17. «Το τεχνολογικόν της Βας τάξεως των Ελληνικών Σχολείων».

Πρβλ. Δημοσιεύματα αρ. 58.

18. «Κριτικάί Σημειώσεις εις τον Λόγον του Χρυσοστόμου περί των δέκα παρθένων επί τη βάσει ανεκδότου χειρογράφου περισωθέντος εις χείρας Ι. Ν. Σταματέλου».

19. Επίγραμμα «Τω Ιωάννη Γ. Καββαδία Ιατροφιλοσόφω αναπαυθέντι δε εν Κυρίω το 1870. Απριλίου 25. εν ηλικία ετών 67 η σύζυγος δακρύοις εις αιωνίαν μνήμην ανέθηκεν».

Στον τάφο του στο ναό της Αγίας Παρασκευής χαράχτηκε άλλο επίγραμμα. Βλ. Πάνος Ροντογιάννης, «Α' Πάνος Κοντογιώργης· [Β'] Ιωάννης Ν. Καββαδίας [1801-1870]», εφ. *Λευκαδίτικες Σελίδες*, φ. 19 (Λευκάδα Δεκ. 1962).

20. Ένθετα: «Προσλαλιαί εις την έναρξιν των Γενικών εξετάσεων [του Ελληνικού Σχολείου 1868/69 - 1879/80]».

21. Ένθετο: «Λόγος Περί παιδων αγωγής. Εκφωνηθείς υπό του Σχολάρχου κατά την έναρξιν των Γεν. εξετάσεων του έτους 1873-74».

22. Ένθετα: «Αγγελία. Δοκίμιον Γραμματικής της κοινής των Ελλήνων γλώσσης (διηρημένον εις τέσσαρα μέρη) (Φθογγολογίαν, Τυπικόν, Ετυμολογικόν και Ορθογραφικόν). (Έργον πρωτότυπον) [Σχέδιο. Στο τέλος:] Εν Λευκάδι 15 Φεβρουαρίου 1874». «Prospectus "Essai de Grammaire de la langue populaire de la Grèce". Ouvrage Original par Jean N. Stamatélos» [Σχέδιο].

23. Ένθετο: «Jean N. Stamatélos, Leucade 30 Avril 1865 A Madame la Princesse Dora D'Istria, Livourn (Italie)» [Σχέδιο. Περιλαμβάνει και το επανησιακού ύφους επίγραμμα:] Ουράνιαι Νύμφαι, που κατοικείτε / 'στου Ελικώνος την θεία κορυφή, / Δεχθείτε κ' άλλη 'στη συντροφιά σας, / 'που καταδέχεται να ζη στην γη.

9. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 334: Κονόμος, *Συμπληρωματικός Κατάλογος...*, ό.π., σ. 31).

Ποιητικά, φιλολογικά, επιγραφικά, αρχαιολογικά, γλωσσολογικά, βιβλιογραφικά, εκπαιδευτικά και οικογενειακά σύμμεικτα.

1. *Lysis poëme trouvé par un Jeune grec sous Rouines du Parthénon e traduit en vers par l'éditeur. La Veillée de Venus, Humne traduit en vers sur le texte corrigé. grec-français. Latin-français. Joseph - Victor L*** Paris 1814.* «Λύσις. Ποιημάτων ανέκδοτον Α' Σαπφώ. Δεύρο λυττώσα παρεών, φάον, μοι» (106 στίχοι). «Β' Κόριννα. Έρωσ Αθήνας, ω κράτιστ' Έρωσ φιλείς» (105 στίχοι). «Γ' Ισμήνη. Ω Μούσα, λεύσσεις την αλούσα παρθένον» (127 στίχοι).

2. «Όσα Άρθρα κατεχώρισα εις περιοδικά συγγράμματα» [α'-ιζ', 1852-1868].

3. «Περί διαφόρων ανασκαφών εν Νήσω Λευκάδι» [13 ανασκαφές 1841-1863].

4. «Αλφαβητικός Κατάλογος των Λευκαδίων Αρχόντων, των εν Νομίσμασιν».

5. «Πρόχειροι Οδηγίαι του Νομισματολόγου».

6. «Συλλογή Λευκαδίων Επιγραφών εκδεδομένων και ανεκδότων κατά ειδογραφίαν και παλαιογραφίαν».

Πρώτη μορφή του Δημοσιεύματος αρ. 17 και αρ. 36 χωρίς τα Προλεγόμενα (σ. 1649-1653 του τυπωμένου).

7. «Περί διατάξεως Αρχαιολογικού Μουσείου».

8. «Σύστημα εκτιμήσεως βιβλίων χρησίμων διά την Επτάνησον».

9. «Σημειώσεις περί την αρχαίαν Σφραγιδογλυφίαν».

10. «Πίναξ αλφαβητικός των Συγγραφέων [Αρχαίων και Βυζαντινών] της Βιβλιοθήκης μου» [Α-Π, 159 συγγραφείς, 126 τόμοι, εκδόσεις κυρίως Λειψίας].

11. «Εκ του Νομισματικού Μουσείου Κατσαϊτη. Όσα είναι άξια μελέτης και δημοσιεύσεων».

Βλ. υποσημείωση 14.

12. [Αντιγραφές τίτλων άρθρων επιγραφικών σε περιοδικά].

13. «Οδηγίαι προς εκτίμησιν των αρχαίων επιγραφών» [ένθετο φύλλο].

14. «Κατάλογος της Βιβλιοθήκης μου, καθ' ην ευρίσκονται εν αυτή διά κατάταξιν» [αρ. τίτλων 181, τόμων 451, διαφόρων των ανωτέρω 126 τόμων, άρα σύνολο 577 τόμοι].

15. «Γυναικολόγιον ήτοι αι σοφαί γυναίκες όλων των εθνών και όλων των αιώνων. Βιβλίον περίεργον, ωφέλιμον και καινοφανές» [Στο τέλος:] «Συμπλήρωμα του Γυναικολογίου».

Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 25.

16. «Αρχαιολογήματα και Νεολογήματα Ελληνικά παράλληλα».

17. «Σειρά των εγκυκλίων μαθημάτων».

18. «Σημειώσις της ώρας, καθ' ην ο Ήλιος Ανατέλει και Δύει καθ' ένα έκα- στον μήνα».

19. «Σειρά των εγκυκλίων μαθημάτων» (δένδρον). [Ακολουθεί μία σελίδα με διάταξη καταστίχου:] «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον. Έτος πρώτον 1856. Κατάλογος των προσερχομένων ίνα εξελεγχθώσιν επί φοιτήσιν εν τω Κα- ταστήματι. 1. Αυγούστου 9, Δημήτριος Αρνόπουλος ποτέ Αντωνίου. 2. Τη αυτή, Καραβέλας του Γεωργίου».

20. «Εκκλησιαστικά συγγράμματα άτινα παρέλειψε να εκδώση ο κύριος Βρετός Παπαδόπουλος εις το σύγγραμμά του».

Τα βιβλία αυτά τα εντόπισε στη βιβλιοθήκη των αδελφών Ζαμπέλη, γιων του μακα- ρίτη Ματθαίου. Βλ. εδώ § 26 και Δημοσιεύματα αρ. 20, 26. Σε επιστολή του, Οίκοθεν 5.8.1858 προς Ανδρέα Παπαδόπουλο Βρετό [Λευκάδα], σημειώνει από αυτούς και άλλους τίτλους βιβλίων, από τη βιβλιοθήκη αδελφών Ζαμπέλη, Γεωργίου Κονιδάρη και τη δική του, εκείνους που δεν περιλαμβάνονται στη *Νεοελληνική Φιλολογία*, Α' 1854, Β' 1857. (ΓΑΚ, Ιστορικά Αρχεία Βλαχογιάννη, Βιβλιογραφικά σημειώματα Α. Παπαδοπούλου-Βρετού, φ. 273, έγγρ. 23. Ανακοίνωση Κώστα Λάππα).

21. «Οι εν παιδεία διαπρέψαντες Νεώτεροι Λευκάδιου».

Ο Κατάλογος συντάχθηκε το 1856 και συμπληρώθηκε το 1867 και περιλαμβάνει 19 ονόματα λογίων του 18ου και 19ου αι. Σε επόμενη σελίδα ο Κατάλογος συμπληρώνε- ται μέχρι τον αρ. 24.

22. [Αντιγραφή τίτλων άρθρων από εφημερίδες και περιοδικά (1856-1857) για δημοσίευση σφραγιδολίθων, τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και για αγγε- λίες διαγωνισμών σε φιλολογικά και γλωσσικά θέματα].

23. [Σημειώσεις θανάτων προσφιλών του προσώπων (1857-1875)].

24. «Σειρά των Εγκυκλίων μαθημάτων οδηγούσα τους μεν νέους εις πανε- πιστημιακάς ακροάσεις τας δε κόρας μέχρι του δέοντος αναπτύσσουσα υπό Ι. Ν. Σταματέλου Α'. Σειρά διά τους νέους. Εξάμηνα Α'-Η'-Β'. Σειρά διά τας κόρας. Εξάμηνα Α'-Ζ'».

25. «Γλωσσογραφική ύλη».

26. «Βιβλία εκφυγόντα την προσοχήν του κ. Παπαδοπούλου-Βρετού. Εκτός των τριών τα οποία εδημοσίευσεν εν Πανδώρα και Αγανίππη εξέφυ- γον την προσοχήν και τα επόμενα [επτά] τα οποία υπάρχουν εν τη Βιβλιοθή- κη μου».

Τα δύο από τα επτά είναι και σήμερα αβιβλιογράφητα: Καλλιμάχου, *Ύμνοι*, εκδ. Ια- νού Λασκάρεως, 1549. Μάνθου Ιωάννου, *Στιχολογία*, 1794. Βλ. και Κατάλοιπο αρ. 9 § 20 και τα Δημοσιεύματα 20, 26.

27. [Αντιγραφή τίτλων από το περιοδικό *Πανδώρα*].

28. «Παροιμίες παράλληλοι των αρχαίων και νεωτέρων Ελλήνων».

29. «Τα Ευαγγέλια των πέντε Κυριακών της Μ. Τεσσαρακοστής».

30. «Σήμερον κρεμάται επί ξύλου». [αντιγραφή].

31. «Υλη διά τον Λόγον της Μεγ. Παρασκευής».

Βλ. και υποσημείωση 27.

Β' Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος. Έχει καταλογογραφηθεί ένα χειρόγραφο-κατάλοιπο του Σταματέλου: Ιωάννης Σακκελίων – Αλκιβιάδης Σακκελίων, *Κατάλογος των χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος*, Αθήνα 1892.

10. (Χειρόγραφο Εθνικής Βιβλιοθήκης Ελλάδος αρ. 1354: Σακκελίων, *Κατάλογος...*, ό.π., σ. 245).

«Ρητορική. Θεωρία και Εφαρμογή υπό Ι. Ν. Σταματέλου. Καθηγητού της Ρητορικής, Συνθέσεως και Φιλοσοφίας. 1862».

Χειρόγραφο με χαρακτηρισμούς-οδηγίες για το τυπογραφείο. Έχει διαστάσεις 0,22 x 0,27. Αποτελείται από 9 τετράδια = 30 φύλλα = 271+6 λευκές σελίδες. Φέρει την ένδειξη: Β(ιβλίων) δωρ(εών) 1406/1891. Βλ. υποσημείωση 27, Δημοσιεύματα αρ. 22 και Κατάλοιπα αρ. 8 § 1.

Γ' Ακαδημία Αθηνών. Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων – Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής.

Φυλάσσεται στον τ. 2 των χειρογράφων «Εκ διαφόρων τόπων» με αριθμό 192/ 11.8. [1876] του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, από τον οποίο το δανείστηκε το 1909 η Επιτροπή του Ιστορικού Λεξικού (βλ. υποσημείωση 39).

11. «Συλλογή τετάρτη Γλωσσικής Ύλης του Λευκαδίου Λαού υπό Ιωάννου Ν. Σταματέλου Σχολάρχου κ.τ.λ. 1875-1876».

0,30 x 0,21, σ. [4]+78.

«Α' Ασματα ανέκδοτα, ψαλλόμενα εν Λευκάδι, και ιδίως εν τη κόμη των Τσουκαλάδων». «Β' Σύλλαβος πλήρης των κατά Τροπήν Ιδιωτισμών της δημοτικής γλώσσης».

Είναι η τέταρτη συλλογή που υπέβαλε ο Σταματέλος στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα του Συλλόγου. Η πρώτη μορφή του Α' είναι στο Κατάλοιπο αρ. 3 § 5.

Δ' Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης. Κατάλοιπα Legrand – Pernot.

12. *Ποίημα Ιωάννου Κολόκα*.

Βλ. Δημοσιεύματα από «αντίγραφο» και Κατάλοιπό του αρ. 1.

Ε' Συλλογή Πανταζή Κοντομίχη, Λευκάδα (από το 2003 λανθάνει).

13. «Μαθήματα Φιλοσοφίας ήτοι Ψυχολογία και Λογική μετά προκαταρκτικών γνώσεων Ανθρωπολογίας».

Βλ. Τάσου Π. Κοντομίχη, *Ιωάννης Ν. Σταματέλος (1822-1881). Ένας Λευκαδίτης λόγιος του 19^{ου} αιώνα*, Λευκάδα 1995, σ. 4-6, 24-25. Βλ., επίσης, την υποσημείωση 28 αυτής της μελέτης. Τμήμα της πρώτης γραφής του βιβλίου βλ. στο Κατάλοιπο αρ. 8 § 1.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

1. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 18: Λάμπρος, «Κατάλογος...», ό.π., 1 (1904) 359. Καταγραφή: Φαίδων Κουκουλές).
«Αλεξάνδρου [Μαυροκορδάτου] Ρητορική». [Στο τέλος:] «Είληφε τέρμα γραφής η παρούσα κατά της αψκβ' γέγραπται [διά χειρός] Ιωάννου Βαπτιστού του Καβαδία». Στην αρχή σημείωση Ι. Ν. Σταματέλου: «... Σάθας λέγει ότι ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος...».
2. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 42: Λάμπρος, «Κατάλογος...», ό.π., 2 (1905) 361-364. Καταγραφή: Σπ. Π. Λάμπρος). 17ου αι.
1. Διαταγαί Αγίων Αποστόλων. 2. Θεοφυλάκτου αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Ερμηνεία εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον. 3. Κανών β' της έκτης οικουμενικής συνόδου. 4. Από ταις διαταγαίς των Αγίων Αποστόλων. 5. Νεκταρίου Πατριάρχου Ιεροσολύμων Λόγος. [Σημείωση Ι. Ν. Σταματέλου: Ανέκδοτον. Ίδε περί τούτου Σάθαν Νεοελ. Φιλολ. σ. 319 ήκμασε περί τα 1660]. 6. Μερικοί κανόνες ευγαλμένοι από το βιβλίον του Βαλσαμών το οποίον είναι σταμπίσο γραίω λατίνα. 7. Κανόνιον του ευρείν την σελήνην. 8. Παρασημειώσεις πρός τινα των εμφερομένων εν τω παρόντι βιβλίω. 9. Χρυσόβουλλον Ισαακίου του βασιλέως. 10. Περί του ποίει είναι οι αρχιερείς οπού έγραψαν κανόνες [...]. 11. Νόμος γεωργικός.
φ. 119v-120r: «Εις τους 1783 Ιανουαρίου 20. Κίτος μεγάλο εύγαλε η θάλασσα [...]. Εις τας 26 του αυτού μηνός [...] έκαμεν ένα φοβερότατον σεισμόν [...] εις την πόλιν λεγομένην Μεσσήνην [...] Σε τούτη ώρα εκλονίσθη και η νήσος αύτη [...]. Εις το έτος 1783 Μαρτίου 9 [...] έκαμεν έναν μέγαν και θαυμαστόν σισμόν [...] εις τα όπισθεν αυτής χωρία, τουτέστι Αθήνη και Δράγανο [...]».
3. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 43: Λάμπρος, «Κατάλογος...», ό.π., 2 (1905) 364. Καταγραφή: Σπ. Π. Λάμπρος). 18ου αι.
1. Γερασίμου Βλάχου του Κρητός. Εις το Αον, Βον, Γον Βιβλίον των μετεωρολογικών του Αριστοτέλους σχολαστικά ζητήματα. 2. Μοναχού Μελετίου Αγιοτριοδίτου, Ερμηνεία σύντομος περί φύσεως ανθρώπου.
φ. 1r: Και τότε Σωτηρίου Ιερόπαιδος του εκ Μαχαλά του Ξηρομέρου.
φ. 145v: 1784: αυγούστου ζη' μετήλθομεν ταύτην και αντεγράψαμεν, καίτοι οδυνώμενοι και κακώς πάσχοντες από του σώματος και επισκεπτόμενοι

παρά του κυρίου της βίβλου και υιού ημών εν Χριστώ ιατροφιλοσόφου κυρού Σωτηρίω Ιεροπάιδος του εξ Ακαρνανίας, και προς μνήμην εσημειώθη· ο πατριάρχης Καλλίνικος. [Βλ. και Χειρόγραφο 9].

φ. 145ν: Την 16 Νοεμβρίου 1870 Λευκάδι. Δωρούμαι το παρόν εις τον φίλον μου Ιωάννην Σταματέλον λόγω ειλικρινούς φιλίας και αγάπης. Β(ασίλειος) Αρκελές. Ο Βασίλειος Αρκελές χάρισε στον Σταματέλο και τα χειρόγραφα 3, 6, 9. Πρόκειται πιθανώς για τον εγγονό του ζωγράφου Βασιλείου Αρκελέ (1762-1827), ο οποίος ήταν αρχαιοφύλακας Λευκάδας και πέθανε το 1901. (Π. Γ. Ροντογιάννης, «Η Χριστιανική Τέχνη στη Λευκάδα. Α' Τα έργα, Β' Οι καλλιτέχνες, Γ' Πίνακες», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 3 (1973), Αθήνα 1974, σ. 400). Ημιτελής περιγραφή του χειρογράφου βλ. Κατάλοιπα αρ. 1 (Βιβλιοθήκη Βουλής αρ. 128 Δ', φ. 1-2).

Στη Βιβλιοθήκη της Βουλής υπάρχει όμοιο χειρόγραφο, του Σπυρίδωνος Μίλια (1705-1770), (Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 2 (1905) 500, αρ. 49).

4. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 48: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 2 (1905) 497-499. Καταγραφή: Σ. Σφυρής). 16ου αι.

1. Μανουήλ Μαλαξού, Νομοκάνων. 2. Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Χρονικόν εν συνόψει.

Σημειώματα: φ. 1r 1786 Απριλίου 7 ανακαινίσθη ο παρών νόμος διά χειρός εμού Παναγιώτου ιερέος του Δούλια [= Πούλια;]. φ. 1ν Όμως ερχόντος εννιάχθεισαν όλοι η χωριάταις και εκατέβηκαν εις την μεγάλην βρσίιν... [Εξέγερσις αγροτών Λευκάδας 1819]. φ. 2r 1819· εν μηνί Ιουλήω 10· εφάνη ένας κομήτης κατά το μέρος της πάργας [...] Εις το αυτώ έτος 20 σεμπεριού έστηλαι το γοβένω εις την μητρόπολη το νικολάκη σταύρο να προγράψουν τα τήποτές τους ο κοσμος ημέρα κηριακή και οι σφακισάνη του εναντηθήκαν... φ. 2ν Σημείωμα Κυπριανού ιερομονάχου τη 12 Φεβρουαρίου 1802 περί ελεύσεως αυτού εις την χώραν της αγίας μαύρας εις τον ναόν του αγίου ενδόξου μεγάλου μάρτυρος διμητρίου. φ. 342 1788 επίκαι ο ιωαννίκειος φούρος [Φούρας;] ικονόμος εις την μονήν του αγίου γεοργίου εις του κάρους [= Σκάρους] και τον πάρθενιό κολήβα [= Κολυβά] ηγούμενος· μαήου δαικα καλλιστρατος.

Ο κώδικας είχε ετικέτα: Αριθ. Καταλ. 10.

5. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 74: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 4 (1907) 109-110. Καταγραφή: Πέτρος Σερεφετίνογλου).

1. Αναστασίου ιερομονάχου του Γαρδίου, Τέχνης ρητορικής εισαγωγική διδασκαλία μετά πράξεως εν δέκα τμήμασι διηρημένη. φ. 127r Τέλος συν θεώ αγίω της παρούσης ρητορικής διδασκαλίας και πράξεως αψνη^ο Ποσειδεώνος δ^ο εν τη Γούβη. 2. Βίος... Ευγενίου Ιωαννουλίου του εξ Αιτωλίας... συγγραφείς παρά του ελαχίστου εν ιερομονάχοις Αναστασίου Γορδίου του εξ Αγράφων, εσχάτου των αυτού χρηματίσαντος μαθητών. φ. 88 Γέγραπται

μοι ο βίος ούτος κατά το αψγ^{ον} από Χριστού Ιουνίου λ^η εν Ανατωλικώ της Αιτωλίας. Μεταγέγραπται δε και παρ' εμού του ελαχίστου Σωτηρίου κατά το αψνη^ο Ποσιδεώνος ζ^η εν τη Γούβη των Βρανιανών. σ. 89. Σωτηρίου Αναστασίου ιερέως και Ιωάννου Γεωργίου ιερέως.

Ο κώδικας είχε ετικέτα: Αριθ. Καταλ. 6. Από το χειρόγραφο ο Σταματέλος εξέδωσε αποσπάσματα στο Δημοσίευμα αρ. 42 σημειώνοντας στο τέλος: «μετά προθυμίας θέλω δημοσιεύσει εις τεύχος το εν λόγω ανέκδοτον χειρόγραφον [Βίος... Ευγενίου Ιωαννουλίου] άμα τις αυτών μοι προσφέρει την δαπάνην του τύπου».

6. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 4 (1907) 225-226. Καταγραφή: Αθαν. Διάφας). 17ου αι.

1. Λογική ανεπίγραφος. 2. Περί σταθμικής και πρώτον περί της των στοιχείων βαρύτητος. 3. Θεοφράστου Ερεσίου, Περί των λίθων. 4. Σύντομος έκθεσις θεολογίας. 5. Περί του προπατορικού αμαρτήματος. 6. Σεβαστού Τραπεζούντιου του Κυμινήτου, Τω... Χρυσάνθω αρχιδιακόνω... Πατριάρχου Ιεροσολύμων... Δοσιθέου... 7. Θεολογικά σημειώματα ανεπίγραφα. 8. Πίναξ ακριβής... Θεολογίας Θωμά του Λατίνου. 9. Από κτίσεως κόσμου ζρμς' και από Χριστού αχλη' έτος. Περί του πώς ευρίσκεις την γένναν της σελήνης εις τον μήνα και ώραν και λεπτά. 10. Απορίαι. [Με άλλο χέρι:] Νικολάου του εκ Μετζόβων προς Δωρόθεον. 11. Αρχαίον επίγραμμα. 12. Μαθηματικά προβλήματα. 13. Περί των επί μνήμη θρυλλομένων. 14. Γνωμικά εξ αρχαίων συγγραφέων. 15. Αινίγματα. 16. Πυθαγόρου απόφθεγμα.

φ. 211ν Την 16. Νοεμβρίου 1870 Λευκάδι δωρούμαι το παρόν εις τον φίλον μου Ιωάννην Σταματέλον λόγω ειλικρινούς φιλίας και αγάπης. Β. Αρκελές. Ο κώδικας είχε ετικέτα: Αριθ. Καταλ. 7. Για τον Β. Αρκελέ βλ. Χειρόγραφο 3.

7. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 103: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 4 (1907) 476-479. Καταγραφή: Χρ. Λαμπράκης). 17ου αι.

1-24. Λόγοι της Αγίας Τεσσαρακοστής εκ πολλών βιβλίων της Αγίας Τεσσαρακοστής. 25. Ιωάννου Χρυσοστόμου Λόγοι 27. Επιφανίου Κύπρου, Λόγος εις την θεόσωμον ταφήν του Κυρίου. 28. Διήγησις ωφέλιμος. 29. Λόγος εις την αποτομήν του Προδρόμου 30. Ναθαναήλ ιερομονάχου, Λόγοι εν τη καθωμιλουμένη. 31. Θεοδώρου του Στουδίτου, Κατηχήσεις κδ'. φ. 288r Θεού το δώρον και του Ανθίμου πόνοι: έτους αφ' 45'.

φ. 1ν Πολύ ανορθόγραφο σημείωμα του 17ου αι. αναγράφει ότι ο κώδικας ανήκε στη Μονή του Τιμίου Ενδόξου Προδρόμου Ιωάννου ισο λιβάδικα [= εις το Λιβάδι Καρυάς Λευκάδος]. Στον Κώδικα υπήρχε ετικέτα: Αριθ. Καταλ. 15.

8. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 129: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 4 (1907) 316-317. Καταγραφή: Δημ. Πίππας). 15ου αι. [= 18ου αι.])

Ραψωδιών τινων της Ιλιάδος του Ομήρου και μετάφρασις ανέκδοτος υπό ανωνύμου. Ραψωδίες Δ-Ζ (εν μέρει).

Το χειρόγραφο χάρισε στον Ι. Ν. Σταματέλο ο Σπυρ. Δεβάρης, στις 10 Φεβρουαρίου 1872. Ίσως να πρόκειται για δισεγγονό αδελφού των ζωγράφων Στυλιανού (1745-1811) και Ιωάννη (;-1819). Βλ. Ροντογιάννης, «Η Χριστιανική Τέχνη...», *ό.π.*, σ. 367-369.

9. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 134: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 4 (1907) 320-321. Καταγραφή: Χρ. Κοντός). 18ου αι.

1. Βικεντίου Δαμωδού, Πράξις κατά συντομίαν εις τας ρητορικές ερμηνείας. 2. Του αυτού, Προσθήκη εις την κατά πράξιν ερμηνείαν. 3. Πραγματεία επιμελεστάτη περί των προγυμνασμάτων της ρητορικής του αυτού σοφωτάτου κυρίου Βικεντίου Δαμωδού. [Στο τέλος:] Κατά το αψῆδον έτος το σωτήριον μηνί Οκτωβρίω ια^η γέγραπται η παρούσα διά χειρός Σωτηρίου Ιερόπαιδος εκ Μαχαλά της Ακαρνανίας εν τη Κεφαλληνία. [Του Σωτηρίου Ιερόπαιδος είναι και το χειρόγραφο 3]. 4. Περί του τόπου και τρόπου της αυξήσεως εκ διαφόρων σοφιστών 5. Προσθήκη περί συμβόλων. 6. Περί των παρά τοις ρήτορσι περιστατικών καλουμένων μορίων. 7. Επιτάφιοι λόγοι τίτι μεθόδω γίνονται. 8. Του σοφωτάτου και μακαριωτάτου αρχιεπισκόπου μεγαλοπόλεως Αλεξανδρείας και πάσης γης Αιγύπτου κυρίου Γερασίου Λόγος εις τεθνεώντας α^{ος}-ε^{ος}. 9. Εις την κοίμησιν της Θεοτόκου. 10. Εις τον Ευαγγελισμόν της Θεοτόκου. 11. Λόγος περί εξομολογήσεως. 12. Θέματα λόγων.

φ. 196ν Την 16 Νοεμβρίου 1870 Λευκάδι δωρούμαι το παρόν εις τον φίλον μου Ιωάννην Σταματέλον λόγω ειλικρινούς φιλίας και αγάπης. Β. Αρκελές. Για τον Β. Αρκελέ βλ. Χειρόγραφο 3.

10. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 194: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 80. Καταγραφή: Ι. Χ. Χαριτωνίδης). 18ου αι.

1. Κήρυγμα σε απλή γλώσσα «Διδάσκαλε ήνεγκα τον υιόν μου προς σε, έχοντα πνεύμα άλαλον». Στο φ. 10r: «26 Μαρτίου 1777 εκηρύχθη εις Ζάκυνθον». 2. Κήρυγμα σε απλή γλώσσα «Εισηλθεν ο Ιησούς εις Καπερναούμ και ηκούσθη ότι εις οίκον εστιν». φ. 18v: «μαρτίου 12 εκηρύχθη εις Ζάκυνθον». 3. Μέρος φιλοσοφικού συγγράμματος.

Ο Ι. Ν. Σταματέλος σημείωσε ότι τα κηρύγματα είναι του διάσημου λευκάδιου ιεροκήρυκα Νικολάου Ζαμπελίου, του επικαλούμενου Δασκαλάκη και του τα χάρισε ο ανιψιός του Γεώργιος Ζαμπέλιος. (Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 49, σ. 2322, αρ. 12).

11. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 195: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 81-82. Καταγραφή: Σπυρίδων Στάθης). 18ου-19ου αι.

1. Κύδος Μαυρογένους και Εγκώμιον αυτού. (18ου αι.). 2. Διφυής/Δίγνωμος έκφρασις εξ αρχαίου χειρογράφου περισωθέντος εκ χείρας Ιω. Ν. Σταματέλου. Κύδος Μαυρογένους και εγκώμιον αυτού [19ου αι. αντίγραφο του 1]. 3. Μελετίου αρχιεπισκόπου Λευκάδος Ενταλτήριον γράμμα [εξομολογη-

- τού εις τον ιερέα Ιωακείμ Μαρίνο, 19 Μαρτίου 1768]. 4. Σαμουήλ Κωνσταντινουπόλεως Επιστολή προς τον αρχιεπίσκοπον Λευκάδος Μελέτιον [Μάιος 1764]. 5. Απόκομμα θρησκευτικής ομιλίας (18ος αι.).
12. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 211: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 86-87. Καταγραφή: Χρ. Κοντός). 18ου αι.
1. Κωνσταντίνου Πήλλικα, Λόγος επιμνημόσυνος εις Ἄγγελον Ψωμάν [Στο τέλος:] Αποστώλης Καββαδίας έγραψα το παρόν και μαρτυρό 1795 μαγίου 22 ε.π.α.μ. [Από νεότερο χέρι:] Ο λόγος ούτος εξεφωνήθη παρά Κωνσταντίνου Πίλλικα εις την τεσσαρακοστήν ημέραν μετά τον θάνατον του Αγγέλου Ψωμά ως προκύπτει εξ άλλου χειρογράφου τηρουμένου εις την οικογένειαν του Ψωμά. [Στο εξώφυλλο, φ. 1γ, χέρι 19ου αι.:] Άλλο χειρόγραφον ευρίσκεται εις την οικογένειαν Ψωμά. Φέρει εν αρχή ταύτα. – «Λόγος του μακαρύτου και αοιδίμου Αγγέλου Ψωμά εν τη μνήμη της τεσσαρακονθήμερου». Εν δε τω τέλει του λόγου φέρονται ταύτα – «Εξεφωνήθη παρ' εμού του ταπεινού Κωνσταντίνου Πίλληκα εν τω ναού του Παντοκράτορος» 1796. [Στα φ. 9-13 αντιγράφεται μέρος του λόγου από χέρι του 19ου αι. Στο φ. 14 επιγραφή του Ι. Ν. Σταματέλου:] Επιτάφιος εις τον Ἄγγελον Ψωμάν παρά του λογιωτάτου Κωνσταντίνου Πήλλικα Λευκαδίου.
13. (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 229: Λάμπρος, «Κατάλογος...», *ό.π.*, 6 (1909) 95-96. Καταγραφή: Αθ. Παλαμιώτης). 15ου αι.
1. Μάρκου Ευγενικού, Προς Ισίδωρον ιερομόναχον. 2. Ερωτήσεις και αποκρίσεις περί αγίας Τριάδος. 3. Νικηφόρου μονάζοντος, Περί προσοχής και προσευχής. 4. Φιλοθέου μονάζοντος Συναΐτου της Βάτου.
- Περιβάλλεται από φύλλο χειρόγραφου του Ι. Ν. Σταματέλου από το Δημοσίευμα αρ. 49.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ
«ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ» ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ Ἡ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥΣ
ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ
Ἡ ΑΝΤΙΓΡΑΦΩΝ ΑΠΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Ο Ι. Ν. Σταματέλος συγκέντρωσε πολλά χειρόγραφα στη βιβλιοθήκη του. Τα περισσότερα φαίνεται ότι του τα χάρισαν φίλοι και συμπολίτες, άλλα ίσως αγόρασε και κάποια αντέγραψε ή αντέγραψαν φίλοι του γι' αυτόν. Τα χειρόγραφα αυτά ήταν «περί τα 40» το 1873, χωρίς να υπολογίζονται εκείνα που παρέδωσε το 1852 στην Εθνική Βιβλιοθήκη, κατ' εντολήν του εφόρου της, Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, που ήταν κηδεμόνας του στην Αθήνα των φοιτητικών του χρόνων (βλ. υποσημείωση 17).

Ο Σταματέλος κατέγραψε τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του και κυρίως τμήματα των χειρογράφων ξεχωριστά, αν πληρούσαν τον όρο του ανέκδοτου. Αυτά έπρεπε να εκδοθούν και, για να πραγματοποιηθεί αυτός ο σκοπός, έπρεπε να κατανοηθεί «πόσον αναγκαία καθίσταται η σπουδή της των κωδίκων παλαιογραφίας, της οποίας εν Ελλάδι δυστυχώς και αυτό το όνομα αγνοείται. Και μη λησμονήσωμεν, ότι εις ημάς προπάντων, τους κληρονόμους των προγονικών δέλτων, εδόθη η ακριβής διάγνωσις και διόρθωσις των εν αυτοίς παρησφρευσάντων σφαλμάτων, και η δημοσίευσις ακηλιδώτων εκδόσεων» (Δημοσιεύματα αρ. 29, σ. 1463) και, για να διευκολυνθεί η συλλογή των ανεκδότων χειρογράφων και η δημοσίευσή τους, «ευχής [...] έργον ήθελεν είσθαι να συστηθή επί τούτου εταιρία τις σκοπόν έχουσα την συλλογήν και δημοσίευσιν των πολυτίμων τούτων λειψάνων». (Δημοσιεύματα αρ. 49, σ. 2322).

Στους καταλόγους Α'-Δ', που ακολουθούν, αναδημοσιεύω και στον Ε' δημοσιεύω συνοπτικά τις καταγραφές 41 χειρογράφων ή τμημάτων χειρογράφων. Από αυτές τις καταγραφές μόνο 18 ταυτίζονται με 7 χειρόγρατά του στη Βιβλιοθήκη της Βουλής ή μέρη τους – 3, στο σύνολό τους (αρ. 1, 8, 10) και 4, σε ένα ή περισσότερα μέρη τους (αρ. 3, 5, 6, 9). Οι υπόλοιπες 23 καταγραφές ίσως εντοπιστούν στα καταγραμμένα 13 χειρόγραφα του Σταματέλου στη Βιβλιοθήκη της Βουλής και κυρίως σε ακατάγραφα και λανθάνοντα χειρόγρατά του. Στον Σ' κατάλογο αναδημοσιεύω αναγραφές των 6 από τα 21 χειρόγραφα που δηλώνεται ότι ο Νικόλαος Ι. Σταματέλος «εδωρήσατο τη βιβλιοθήκη δεκαέξ [το 1882 και πέντε το 1883] χειρόγραφα εκ της συλλογής των του πατρός αυτού, ων τα πλείστα ανέκδοτα. Τα χειρόγραφα ταύτα εισί των αιώνων ιδ' μέχρι ιη'» (βλ. υποση-

μείωση 53). Από τα 21 χειρόγραφα που παρέδωσε ο Νικόλαος δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε τι υπάρχει και τι χάθηκε, αφού μόνο το Χειρόγραφο 1 (Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 18) ταυτίζεται με το πρώτο των καταγραφών 1882-1883. Τα χειρόγραφα Σταματέλου δεν σφραγίστηκαν στη Βιβλιοθήκη της Βουλής ούτε αναγράφηκε κάτι που να σημαίνει την προέλευσή τους. Ακόμη και η ετικέτα με τον αριθμό, που φαίνεται ότι είχε τοποθετήσει ο κτήτοράς τους, χάθηκε στις πιο πολλές περιπτώσεις, κατά το δέσιμο ή τη χρήση τους (υπάρχουν ετικέτες με τον αριθμό 10 στο Χειρόγραφο 4, 6 στο Χειρόγραφο 5, 15 στο Χειρόγραφο 7), με αποτέλεσμα αρκετών χειρογράφων οι «αναγνωρίσεις» να γίνουν από εσωτερικά στοιχεία (Χειρόγραφα αρ. 2, 4, 7, 10) και να υπάρχουν υποψίες και για άλλα (π.χ. Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης της Βουλής αρ. 219).

Σε πολλές από τις καταγραφές των ανέκδοτων χειρογράφων που ακολουθούν, αντιστοιχούν όχι παλαιότερα χειρόγραφα αλλά αντίγραφα του ίδιου του Σταματέλου (και επομένως ανήκουν στα Κατάλοιπά του) ή αντίγραφα που του έστειλαν φίλοι του (π.χ. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, από το Τορίνο).

Α΄ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΠΕΡΙΣΩΘΕΝΤΑ ΕΙΣ ΧΕΙΡΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

(Καταγραφή 1868. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 29)

1. «Ρητορική Τέχνη εις απλήν φράσιν, εν τέλει της οποίας αναγινώσκεται· «Τέλος της Ρητορικής Τέχνης. Εγράφη κατά το αψν'. έτος, κατά μήνα Αύγουστον, παρά του ελαχίστου εν Ιερομονάχοις Ζωσημά Ιερόπαιδος, του εκ Ναούσης, όντος μου εν τη περιφήμω νήσω Κερκύρας, χάριν του σοφωτάτου και λογιωτάτου εν Ιεροδιδασκάλοις Κ. Κ. παπά Κυρ. Πέτρου Μάνεσση».
2. «Ρητορικής Τέχνης σύνοψις εις αρχαίαν φράσιν, υπό την επιγραφήν· «Σύνοψις τέχνης ρητορικής καταπεύσιν και απόκρισιν, συντεθείσα παρά του σοφοτάτου και λογιωτάτου μεγάλου ρήτορος της μεγάλης εκκλησίας κ. Αλεξάνδρου [Μαυροκορδάτου], ιατρού τε αρίστου, του εκ Κωνσταντινουπόλεως». Εν δε τω τέλει αυτής αναγινώσκεται. «Είληφε τέρμα γραφής η παρούσα κατά τους αψκβ'. γέγραπται δε παρ' εμού Ιωάννου Βαπτιστού Καββαδία». [Λευκάς].
Το χειρόγραφο ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 18) και ήταν το μόνο που περιγράφηκε στην αναγγελία της δωρεάς των 16 χειρογράφων το 1882.
3. «Σύνοψις του Οργάνου του Αριστοτέλους εις αρχαίαν φράσιν, υπό την επιγραφήν· «Του σοφωτάτου και λογιωτάτου Κυρίου Θεοφίλου του Κορυδαλέως έκθεσις κατ' επιτομήν της λογικής πραγματείας». Αγνοείται η εποχή του

χειρογράφου· γινώσκεται όμως αρκούντως ο συγγραφεύς, ακμάσας τον ΙΖ΄ αιώνα».

4. «Παράφρασις των Σοφιστικών ελέγχων του Αριστοτέλους εις αρχαίαν φράσιν, υπό την επιγραφὴν· «Παράφρασις εις την Σοφιστικὴν». Αγνοείται ο συγγραφεύς και η εποχὴ του χειρογράφου· εικάζεται δε εκ της παλαιογραφίας του ὅτι εἶναι ἀρχαιότερον του ΙΔ΄ αἰώνος».
5. «Τεμάχιον ἐκκλησιαστικοῦ συγγράμματος, ἐπὶ περγαμηνοῦ χάρτου, και εις αρχαίαν φράσιν, οὔτινος ο συγγραφεύς και η εποχὴ ἀγνοεῖται· εικάζεται δε εκ της παλαιογραφίας του ὅτι δεν εἶναι νεώτερον του ΙΔ΄ αἰώνος».

Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 27, σ. 1462-1463.

Β΄ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ ΠΕΡΙΣΩΘΕΝ ΕΙΣ ΧΕΙΡΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

(Καταγραφή 1869. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 42)

1. «Βίος... Ευγενίου Ιωαννουλίου του εξ Αιτωλίας, εν ω και περί του Κορυδαλλέως τινά και των οπαδών κατ' επιτομήν συγγραφείς παρά... Αναστασίου Γορδίου του εξ Αγράφων...».

Ο Σταματέλος δημοσίευσε τεμάχια από αυτό το τμήμα χειρογράφου που ταυτίζεται με μέρος του Χειρογράφου 5 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 74).

Γ΄ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙΕΛΘΟΝΤΑ ΕΙΣ ΧΕΙΡΑΣ ΙΩ. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

(Καταγραφή 1871. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 49)

1. «Εἰς το Α΄, Β΄ και Γ΄ Βιβλίον των μεταϊωρολογικῶν του Αριστοτέλους σχολαστικά ζητήματα ἐκδοθέντα παρά Γερασίου Ιερομονάχου Βλάχου του Κρητός, κήρυκος του Ιεροῦ Ευαγγελίου και κοινού κατ' ἀμφοτέρας τας διὰλέκτους των ἐπιστημῶν διδασκάλου. (Εἰς ἀρχαίαν φράσιν)». «Εἰς το ἐξώφυλλον φέρει «και τότε Σωτηρίου Ιερόπαιδος του εκ Μαχαλά Ξηρομέρου» εις δε το τέλος αὐτοῦ «Θεοῦ μεν το δῶρον, κτήμα δε Σωτηρίου ιεροπαιδος του εξ Ακαρνανίας».

Δωρεά στον Σταματέλο του Βασιλείου Αρκελέ (1870). Το χειρόγραφο ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 3 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 43). Βλ. και 2.

2. «Ερμηνεία σύντομος περί φύσεως ἀνθρώπου – Μοναχοῦ Μελετίου Ἀγιοτριοδήτου (εἰς ἀρχαίαν φράσιν)».

Το χειρόγραφο ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 3 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 43). Βλ. και 1.

3. «Χειρόγραφον άνευ επιγραφής, πραγματεύεται δε περί Μεταφυσικών ζητημάτων, και άρχεται ούτω = «Κοινώς περί των καθόλου. – Είρηται τας επιστήμας περί των καθόλου πραγματεύεσθαι την δε λογικήν όργανον τούτων είναι κ.τ.λ.– (Εις αρχαίαν φράσιν)». «Εκ της γλώσσης και του ύφους, και της μεθόδου εικάζομεν μετά πολλής πιθανότητας, ότι είναι έργον ανέκδοτον του σοφού Ευγενίου. – Εκ του χαρακτήρος των γραμμάτων φαίνεται και τούτο ότι αντεγράφη διά χειρός του ειρημένου Σωτηρίου».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Το χειρόγραφο ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80).

4. «Περί σταθμικής και πρώτον περί της των στοιχείων βαρύτητος. (Εις αρχαίαν φράσιν)».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Ταυτίζεται με το δεύτερο μέρος του Χειρογράφου 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80).

5. «Περί Υδροστατικής μέρος πρώτον – »Μέρος δεύτερον περί φυσικών πηγών και ποταμών –» (Εις αρχαίαν φράσιν)».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Ταυτίζεται ίσως με το τρίτο μέρος του Χειρογράφου 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80).

6. «Σύντομος έκθεσις θεολογίας, εν η δείκνυται ότι ο Θεός εστίν εις, εν τρισίν υποστάσεσιν – (Εις αρχαίαν φράσιν)».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Ταυτίζεται με το τέταρτο μέρος του Χειρογράφου 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80).

7. «Περί του προπατορικού αμαρτήματος. (Εις αρχαίαν φράσιν)». «Εις το περιθόριον, παρά τη επιγραφή, φέρεται άλλης χειρός η λέξις – «Ευγενείου» Ότι δε το σύγγραμμα τούτο είναι του σοφού εκείνου ανδρός, και ότι είσαι ανέκδοτον ακόμη, ιδέ περί τούτου εις την Νεοελ. Φιλολογίαν Ανδ. Παπαδοπούλου Βρετού (Μερ. Β΄. σελ. 9)».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Ταυτίζεται με το πέμπτο μέρος του Χειρογράφου 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80).

8. «Τω ευλαβεστάτω, ιερολογιωτάτω, αγχινουστάτω και κατά πάντα μοι εν Χριστώ ερασιμωτάτω Κυρίω Κυρίω Χρυσάνθω αρχidiaκόνω του μακαριωτάτου Πατριάρχου των Ιεροσολύμων Κυρ. Κυρ. Δοσιθέου ημών δε αυθέντου και δεσπότου, παν εν χριστώ καταθύμιον. – Σεβαστός Τραπεζούντιος ο Κυμινάτης. – (Εις αρχαίαν φράσιν)». «Η εκτενέστατη αύτη και πλήρης κριτικής, φιλοσοφίας, και θεολογίας επιστολή πραγματεύεται περί της – «Μετουσιώσεως του άρτου και του οίνου εις σώμα αληθές του Κυρίου ημών Ιη-

σού Χριστού –» Ναι μεν εξεδόθη τοιούτόν τι πόνημα του Κυμινάτου [= Κυμινήτου] (Ιδ. Νεοελλ. Φιλολ. Παπαδ. μέρος α', σελ. 50), εν πολλοίς όμως διαφέρον του ανά χείρας».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Ταυτίζεται με το έκτο μέρος του Χειρογράφου 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80).

9. «Περί των επί μνήμη θρυλλουμένων. (Εις αρχαίαν φράσιν)». «Το χειρόγραφον τούτο συνίσταται εκ μόνων δύο σελίδων, και ο μεν συγγραφεύς αυτού αγνοείται, ο δε αντιγραφεύς είναι ο ειρημένος Σωτήριος».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Ταυτίζεται με το δωδέκατο μέρος του Χειρογράφου 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80).

10. «Του σοφωτάτου και μακαριωτάτου αρχιεπισκόπου Μεγαλοπόλεως Αλεξανδρείας και πάσης γης Αιγύπτου Κυρίου Γερασίμου, Λόγος εις τεθνεώτας α', β', γ', δ', ε'. (Εις απλήν φράσιν)».

Δωρεά Β. Αρκελέ (1870). Ταυτίζεται με το όγδοο μέρος του Χειρογράφου 9 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 134, § 8α'-ε'). Επαναλαμβάνεται και στον Κατάλογο Ε' αρ. 14.

11. «Λόγος εις την Δ'. Κυριακήν, περί παιδων ανατροφής. (Εις απλήν φράσιν)». «Ο συγγραφεύς άγνωστος, άγνωστος δε και ο συγγράψας δεδώρηται δέ μοι παρά του μακαρίτου συμπολίτου και φίλου μου Ιωάννου Θεοφίλου Σκιαδαρέση».

«Σκιαδαρέσης (Χρύσανθος) ιερομόναχος εκ Λευκάδος· ήκμασε περί το 1753, μαθητεύσας παρά τω αοιδίμω Ευγενίω εν τη Αθωνιάδι Σχολή. Τούτου σώζεται παρ' εμοί λόγος ανέκδοτος εις την Δ. ην Κυριακήν –περί παιδων αγωγής– εις απλήν φράσιν, δι' ου δείκνυται ο ανήρ πολυμαθής και ρήτωρ ευφραδέστατος» (Ι. Ν. Σταματέλος, «Συμπλήρωμα εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν του Κ. Σάθα», *Ζακύνθιος Ανθών*, Δ', 1878, σ. 164). Βλ. και Κατάλοιπα αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128 Β').

12. «Χειρόγραφον άνευ επιγραφής· περιέχει δε δύο ρητορικωτάτους λόγους, εκφωνηθέντας εις Ζάκυνθον το 1777, κατά την Αγίαν και Μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Ο μεν προτάσσει το ρητόν – «Διδάσκαλε ήνεγκα τον υιόν μου προς σε, έχοντα πνεύμα άλαλον» – Ο δε έτερος «εισήλθεν ο Ιησούς εις Καπερναούμ και ηκούσθη ότι εις οίκον εστίν». – (Αμφότεροι εις απλήν φράσιν)». «Σημ. Συγγραφεύς αυτών είναι ο τότε διάσημος εν ιεροκλήρuxi Νικόλαος Ζαμπέλιος, Λευκάδιος, επικαλούμενος Δασκαλάκης, περί ου άλλοτε θέλομεν γράψει τα δέοντα. – Το χειρόγραφον τούτο εδωρήσατό μοι ο άνεψιός του αυτού ιεροκλήρυκος, Κυρ. Γεώργιος Ζαμπέλιος».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 10 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 194).

13. «Της Ρητορικής τέχνης σύνοψις Κυρίου Θεοφίλου Κορυδαλλέως. – (Εις αρχαίαν φράσιν)». «Σημ. Ἄλλη αὐτή, παρά την εκδοθείσαν γνωστήν. – Η χεὶρ του αντιγράψαντος ἄγνωστος. – Εδωρήσατό μοι δε το χειρόγραφον ο συμπολίτης και φίλος μου Κ. Αριστείδης Φέτσης».
14. «Περὶ ρητορικῆς τέχνης. (Εἰς αρχαίαν φράσιν)». «Σημ. Η ρητορική αὐτή εἶναι σύνοψις της εἰρημένης συνόψεως του Κορυδαλλέως. – Ο συνοψίσας και αντιγράψας ἄγνωστος. Δεδώρηται δέ μοι και τούτο παρά του εἰρημένου Κ. [Γεωργίου] Ζαμπελίου».

Δ΄ ΜΙΚΡΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

(Καταγραφή 1871. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 50)

1. «Περὶ ποιητικῶν τρόπων» του Χοιροβοσκού.
Χειρόγραφο 15ου αι. Δωρεά συμπολίτου Χρήστου Δεβάρη. Βλ. και Κατάλοιπα αρ. 5 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 221 § 12) και Κατάλοιπο 8 § 10 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 293, φ. 248v). Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 48 Α΄.
2. «Επιστολαὶ Φωτίου».
Χειρόγραφο 15ου αι. Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 48 Γ΄.

Ε΄ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΝ ΜΟΥ

(Κατάλοιπο αρ. 8 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 293, φ. 291v-292r, αρ. 1-20).

Από τα δύο ονόματα κάθε αναγραφῆς το πρώτο εἶναι ο συγγραφέας,
το δεύτερο ο γραφέας του χειρογράφου)

1. «Ἀνώνυμος, Μετάφρασις του Ε και Ζ ραψωδιῶν της Ἰλιάδος (φρ[άσις] χυδ[αϊκή]) σελ. 86».
Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο αρ. 8 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 129).
2. «Καρλίνης Λατίνος Αρχιεπίσκοπος) εἰς Ναύπλιον 1705, Επιστολή συμβουλευτική διὰ τους εν Πελοποννήσῳ Γρεκοὺς κτλ (φ.χ.) γρ. Ἰωάννης Ἱερομόναχος Χρυσοβιτσανός, 23 σ.».
Βλ. Κατάλοιπα αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 128ς΄, § 1· πρβλ. και § 2) και Δημοσιεύματα αρ. 66.
3. «Παρθένιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 1665, Γράμμα Συγγιλιῶδες, κ.τ.λ. φ[ράσεως] Ἀρ[χαίας], 2 σ. Το πρωτότυπον εἰς το Αρχιεπιφυλακείον μας».
Βλ. Κατάλοιπα αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλῆς αρ. 128Β΄).

4. «Αβράμιος Αρχιεπ. Κεφαλλ. Ζακύνθου Ιθάκης, 1775, Κεφάλαια, έτος 1775 (φ. χ.) Νικόλαος Ιερομ. Βρετός, 6. σ.».

Βλ. Κατάλοιπα αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128ς' § 4).

5. «Ο Άγιος Κοσμάς, 1775, Διδαχή, έτος 1780 (φ.χ.) 50 σ.».

Στο Κατάλοιπο 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128ς' § 6, 7) σημείωσε: «Του Αγίου Κοσμά διδαχή. Αύτη εξεδόθη εν Κερκύρα το 1863 υπό του Νικολ. Πρεσβυτέρου Αυλωνίτου και το σημείωμα τόδε· Έκ τινος χειρογράφου τηρουμένου εις χείρας του Β. Σκληρού εκ Μαραντοχωρίου του δήμου Ευγήρου. Αντεγράφη δε υπό αγνώστου χειρός το 1780. «Διδαχή του αγίου Κοσμά Βα». Αύτη η διδαχή μένει εισέτι ανέκδοτος παρ' εμοί. Νοείται δε το ενταύθα αντίγραφον. Και ο Σάθας δε λέγει εν Νεοελλ. Φιλολογία σ. 491, ότι εύρηται παρ' αυτώ χειρόγραφον της αυτής διδαχής». Πρβλ. και αρ. 128 ΙΑ', ΙΒ'.

6. «Φραγκίσκος Ψωμάς, 1734, Άσμα εις Μελέτιον Σέρβον (φ. Αρ.). Μοι έστειλεν εκ Τορίνου αντίγραφον ο Σπυρ. Ζαμπέλιος».

7. «Φραγκίσκος Ψωμάς 1734. Επίγραμμα εις Ιω. Μανολέσσον (φ. Αρ.). Μοι έστειλεν εκ Τορίνου αντίγραφον ο Σπυρ. Ζαμπέλιος».

«Ψωμάς (Φραγγίσκος) Λευκάδιος, ιατροφιλόσοφος, ήκμασε το 1734. Τούτου σώζονται εις χείρας μας δύο ανέκδοτοι Ωδαί, εις αρχαίαν φράσιν η μεν εν Πινδαρικό μέτρω, η δε εν ελεγειακώ, και η μεν εγκωμιάζει τον ακμάζοντα τότε εν Λευκάδι ιεροκήρυκα Μελέτιον Σέρβον, η δε εξυμνεί τα εις Αγίαν Μαύραν εισόδια του Προβεδούρου Ιωάννου Μανολέσου [...] Το εν λόγω χειρόγραφόν μας φέρει χρονίαν 1734». (Ι. Ν. Σταματέλος, «Συμπλήρωμα εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν...», ό.π., σ. 165. Αντίγραφο των κειμένων στο Κατάλοιπο 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128 Α', Β').

8. «Ο μέγας Ευγένειος [Βούλγαρης] 1750, Επιστολιμαία διατριβή περί φιλίας (φ.χ.) 21 σ. εξεδόθη».

Στο Κατάλοιπο αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128 Ε' § 1) είχε ετοιμάσει: «Ανέκδοτος Επιστολιμαία Διατριβή Περί Φιλίας Ευγενείου του Βουλγάρεως Λατινιστί μεταφρασθείσα [...] 1872» και μεταγενέστερη μορφή «Περί φιλίας ανέκδοτος διατριβή Ευγενείου του Βουλγάρεως περιελθούσα εις χείρας [...]». Προτάσσεται επιστολή «Προς τα σεβαστά Μέλη του Φιλολογικού Συλλόγου ο Παρνασσός», στην οποία αναφέρει ότι «περιέπεσεν εις χείρας μου και έτερον ογκωδέστατον τεύχος εκ σελίδων 765 εις 8ον όπερ συνίσταται εκ συνερραμένων τετραδίων περί διαφόρων υποθέσεων πραγματευόμενον, και υπό διαφόρων χειρών γεγραμμένον. Το τεύχος τούτο διά το κοντόχονδρον ήτοι κυβικόν σχήμα του, ευλόγως ηδύνατο να ονομασθή Νέος Κουβαράς, ως άλλοτε οι λόγιοι των Ιωαννίνων ηρέσκοντο να ονομάζουν ούτως έτερον εκεί ευρεθέν διά το παρόμοιον σχήμα του [Ιδ. περιοδ. Αθηνά έτ. 1831]. Ο Νέος Κουβαράς προς τοις άλλοις πλεονεκτήμασιν είναι φιλοκάλως γε-

γραμμένος, και καλώς διατετηρημένος, παρέχει τοις φιλομαθέσι άφθονον και ποικίλην ύλην, ης μέρος μεν είναι εκδεδομένον, μέρος δε ανέκδοτον. Και περί μεν του εκδεδομένου ουδέν ειπείν έχομεν, η δε ανέκδοτος ύλη συνίσταται κυρίως εκ σειράς επιστολών λογίων ανδρών του ΙΗ΄ αιώνος εν αις διαπρέπει μάλιστα η του σοφού Ευγενείου, ήτις διά τε την έκτασιν και επιστημονικότητα, διατριβή μάλλον ή επιστολή δύναται να ονομασθή. Αύτη ου μόνον ανέκδοτος όλως τυγχάνει, ως δήλον τοις περί τα τοιαύτα ασχολουμένοις, αλλά και το εν χερσίν ημών αντίγραφον είναι ίσως το μόνον διασωθέν καθότι ο πολύς περί τα τοιαύτα Σάθας, μετ' ακριβείας τα του Ευγενείου συγγράμματα εκδεδομένα και ανέκδοτα καταλέγων, ουδένα περί της πραγματείας αυτής ποιείται λόγον. Του σπουδαίου λοιπόν και σπανίου έργου αντίγραφον ακριβές και ευανάγνωστον αποστέλλω υμίν παρά πόδας, πεποιθώς ότι μετά χαράς θέλετε προσδεχθή αυτό και φιλοξενήσετε εις τας σελίδας του Περιοδικού σας. Εν Λευκάδι 29. Νοεμβρίου 1877. Ιω. Ν. Σταματέλος Σχολάρχης». Αργότερα σημείωσε στη σελίδα τίτλου: «Έμαθον ότι εξεδόθη εν Κωνστανπόλει υπό του μακαρίτου Ηλία Τανταλίδου». Είναι η έκδοση του 1850.

9. «Διάφοροι λόγοι, 1740, Επιστολαί (φ. Αρ.) 48 σ.».

Πρβλ. Χειρόγραφο 9 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 134 § 12).

10. «Μακάριος ο Πάτριος, 1730, Θέματα, 10 σ.».

11. «Μακάριος ο Πάτριος, Θέματα, 198 σ.».

Βλ. Κατάλοιπα αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128ς' § 4).

12. «Νεόφ(υτος) Κανσοκαλυβίτης, 1750, Περί του Απολυτηρίου της Αγίας Παρασκευής (φ. Αρ.) 2 σ.».

Πρβλ. Κατάλοιπα αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128ς' § 11Η').

13. «Ζαχαρίας, 1627, Κυριακοδρόμιον (φ.χ.) Ζαχαρίας, πολυσέλιδον, Ηγούμενος εις την μονήν Αγίου Ιωάννου εν Λευκάδι».

«Ζαχαρίας. Ιερομόναχος, Λευκάδιος, ακμάσας περί τας αρχάς της ΙΖ΄ εκατονταετηρίδος. Εχρημάτισεν επί πολλά έτη ηγούμενος εις την εν Λευκάδι Μονήν της Υπεραγίας Θεοτόκου Ευαγγελιστρίας [Κόκκινη Εκκλησιά], ένθα ου μόνον επ' Εκκλησίας εδίδασκεν, αλλά και φιλοπόνως εις συγγραφάς απεδίδετο. Τούτου σώζεται παρ' εμοί ανέκδοτον Κυριακοδρόμιον, εν απλή φράσει, ένθα ο ανήρ φαίνεται εγκρατής των θεολογικών, ειδήμων της Ελληνικής και ρήτωρ εύλωττος. Εκ του πρώτου λόγου του εξάγεται ότι ήρξατο τας διδασχάς του από του έτους 1604 [...] Το πολυσέλιδον τούτο χειρόγραφον ου μόνον είναι χρήσιμον διά την υγεία αυτού διδασκαλίαν, αλλά και δι' ους διέσωσε γλωσσικούς ιδιωτίσμούς». (Ι. Ν. Σταματέλος, «Συμπλήρωμα εις την Νεοελληνικήν Φιλολογίαν...», ό.π., σ. 160-161. Βλ. και Κατάλοιπα αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128 Α΄, Β΄).

14. «Γεράσιμος [Β΄] Αρχιεπίσκοπος Αλεξανδρείας [Παλλαδάς], Λόγοι επιτάφιοι, σχεδιάσματα 5, (φ.χ.) 32 σ.».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 9 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 134 § 8α΄-ε΄).
15. «Ευγένειος ή Γεράσιμος Βλάχος; 1750-1652, Μεταφυσική (φ. Αρ.) 110 σ.».

Πρβλ. Καταγραφές «Ανεκδότων» χειρογράφων Γ΄ 3.
16. «Ανώνυμος, Περί σταθμικής (φ. Αρ.) 104 σ.».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80 § 2. Περί σταθμικής και πρώτον περί της των στοιχείων βαρύτητος).
17. «Γερ. Βλάχος ? 1652, Σύντομος έκθεσις θεολογίας (φ. Αρ.) 21 σ.».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80 § 5).
18. «Ευγένειος, 1750, Περί προπατορικού αμαρτήματος (φ. Αρ.) 43 σ.».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 6 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80 § 5).
19. «Ανώνυμος, Περί των εν μνήμη θρυλλουμένων (φ.χ.) 2 σ.».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο αρ. 5 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 80 § 12).
20. «Ανώνυμος Λευκάδιος, Επιτάφιος εις τον Ιατρόν Άγγελον Ψωμάν (φ.χ.) 14 σ.».

Πρβλ. Χειρόγραφο 12 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 211). Βλ. και Κατάλοιπο αρ. 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 128 Β΄).

**Σ΄ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ 6 ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΑΠΟ ΤΑ 21 ΠΟΥ ΔΗΛΩΝΕΤΑΙ ΟΤΙ
ΠΑΡΑΔΟΘΗΚΑΝ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ**
(Καταγραφές 1882 (αρ. 1) και 1883 (αρ. 2-6). Βλ. υποσημείωση 57)

1. «Χειρόγραφον εκ σελίδων 320, περιέχον σύνοψιν ρητορικής τέχνης εις αρχαίαν φράσιν, υπό την επιγραφήν ταύτην: «Σύνοψις τέχνης ρητορικής κατά παύσιν και απόκρισιν, συντεθείσα παρά του σοφωτάτου και λογιωτάτου μεγάλου ρήτορος της μεγάλης Εκκλησίας κ. Αλεξάνδρου, ιατρού τε αρίστου, εκ Κωνσταντινουπόλεως».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 18). Βλ. και Α΄2.
2. «Χειρόγραφον εκ 278 σελίδων εις η΄ άνευ αρχής, περιέχον διάφορον εκκλησιαστικήν και ηθικήν ύλην κατ΄ αλφαβητικήν τάξιν: ως λ.χ. Β = περί βροντής, Γ = περί Γολιάθ, Ψ = περί ψυχής κτλ.».

Ταυτίζεται με το Χειρόγραφο 1 (Χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Βουλής αρ. 18). Βλ. και Α΄2.
3. «Τεμάχιον χειρόγραφον εκ σελίδων 36 εις ις΄, περιέχον διαφόρους εκκλησιαστικούς κανόνας, ου εκ της γραφής εικάζεται, ότι ανήκει εις λίαν παρωχημένην εποχήν».

4. «Χειρόγραφον εκ 400 σελίδων εις η', περιέχον εκκλησιαστικούς κανόνας, εν οίς και κεφάλαιον, Περί βρυκολάκων οι λεόμενοι, αρχίζον ούτως: «Όποιος άνθρωπος ευρεθή εις τον τάφον όπου λέγουν οι άνθρωποι βρυκόλακα από επενεργείας του διαβόλου κτλ.». Επίσης εκ της γραφής αυτού ειικάζεται ότι ανήκει εις παρωχημένην εποχήν».
5. «Χειρόγραφον εις ις' πολυσέλιδον, περιέχον άφθονον και ποικίλην εκκλησιαστικήν και φιλολογικήν ύλην, κατά το πλείστον ανέκδοτον, γεγραμμένον μετά παραδειγματικής υπομονής. Επίσης εκ της γραφής αυτού ειικάζεται, ότι ανήκει εις ικανώς παρωχημένην εποχήν».
6. «Χειρόγραφον πολυσέλιδον εις σχήμα η', περιέχον διαφόρους εκκλησιαστικές διδαχάς και διηγήσεις, ανήκον εις ικανώς παρωχημένην εποχήν, ως ειικάζεται εκ της γραφής».

Ο ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ

Κύριε Συντάκτα τοῦ Φιλελευθέρου
Ἐπειδὴ καὶ ἡ τοῦ Οὐάρδου περιοδεία ἔρχεται εἰς τὴν
πατρίδα μου τὴν παρίκομνην ἐντύπωσιν, μάλιστα ὡς ἐκ
τοῦ ὅτι αὐτὸς ἠθίλει (καὶ ἡ αἰτία πασίγνωστος) νὰ μὴν
πατήσῃ τὰ αἰματοβαμμένα γῶνατά της Κεφαλληνίας,
δικαίωτός καὶ ἐγὼ, κρίνας ἄξιον τὸ πρῶτον, ἠθίλησα νὰ
τὸ περικαλλύνω μὲ τοὺς ὁλόγους μου ἐπομένους στοίχους,
καὶ νὰ τὸ δημοσιεύσω διὰ τοῦ φιλελευθέρου φύλλου σας.
Δευτὴς, 10 Αὐγούστου 1850 π.

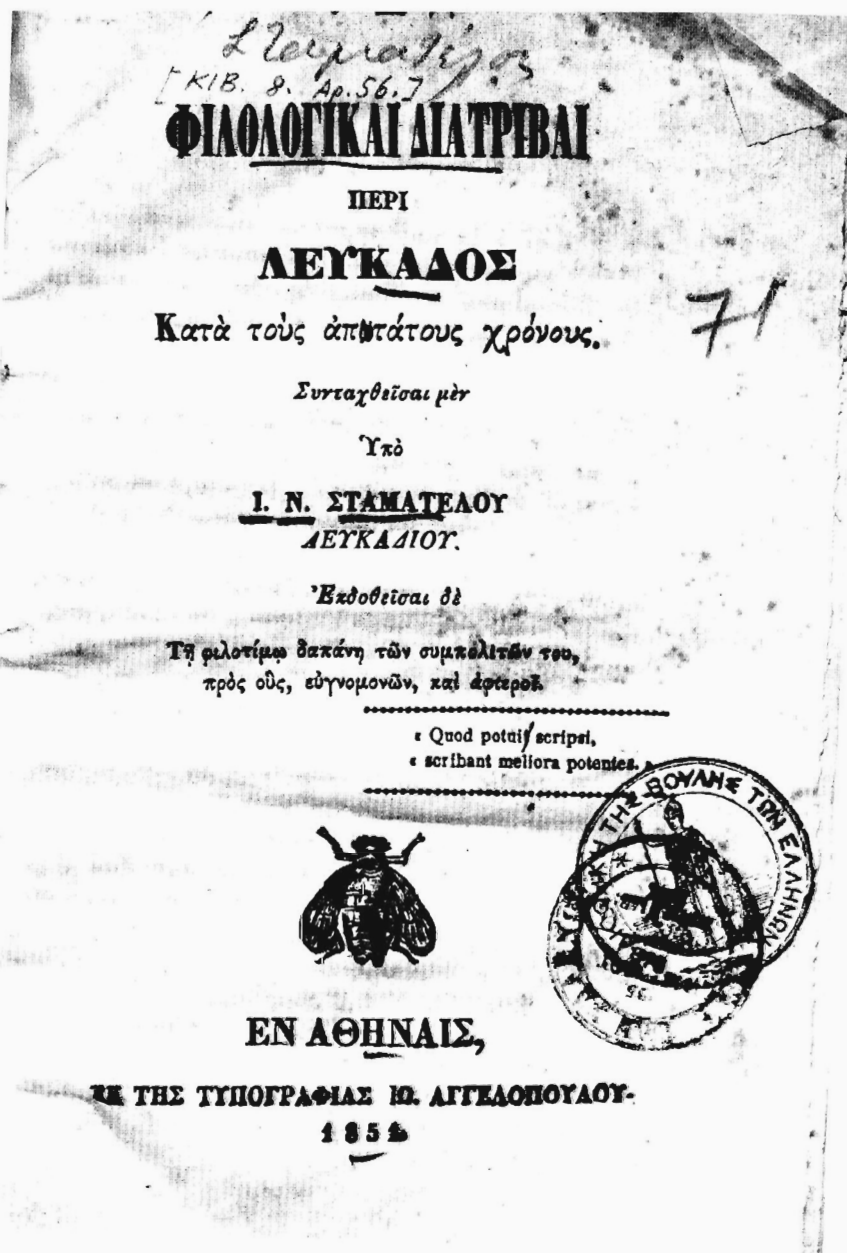
Ι. Σταματέλος.

Η ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΟΥΑΡΔΟΥ ΤΟ 1850.

Τὰ νερὰ τῆς Μεσογείου κοχλίζουσιν ἀπὸ αἷμα
Τῶν αἰμοχαρῶν χειρῶν σου,
Καὶ τὰ ὄρη μας ἀκόμη φρικαλεῶν βίπτουν ὄλβια
Εἰς τὸ μαῦρον πρόσωπόν σου—
Ποῦ λοιπὸν περιπλανᾶται; ποῦ ὁ ἄνεμος αἰ φέρεται;—
Ὅπου καὶ ἂν αἰ φέρῃ, ὅμως
Νὰ πατήσῃ εἰς τὰ θεία της Κεφαλληνίας μέρη,
Δι' αἷμα δὲν εἶναι δρόμος! . . .
Ὡ, καὶ πῶς νὰ λητμονήσῃ τὰς φρικὰς ἐκείνας θέσεις,
Τὸ γυθὶν ἁθῶν αἵμα,
Τὰς τοσαύτας ἑξορτὰς καὶ τοσαύτας σου δεισμύσεις;—
Καὶ ἂν εἰς τὸ πρῶτον νύημα
Τῶν θυμάτων σου νομίζῃ, ὅτι θίλεις ἀπορρίπτει
Τὴν ὀργὴν των—ἀπατάται!
Ἄπην ἔχμα σου, Οὐάρδε, τὴν ψυχὴν σου ἀποκνίγει,
Καὶ εἰς ἔξωσον πλανᾶται! . . .
Στάσου! . . μὴ ἐμπρός! . . δὲν ὁλόκλης τὰ ψυλὰ ἐκείνα
Τὸν κρατὸν σου εἶλε ὅλον ὄρη;—
Ἐχρᾷς λογιζομένου, καὶ τὴν Ἥρωϊδα Κόρη
Ἐκεί ἔρραξες μὲ στόλον! . . .
Στάσου! . . δὲν ἔχευες τάχα πόσα μνημάτα, βωῶντα,
Βίπτουν κατὰ σοῦ τρομάρας; . . .
Στάσου! . . δὲν θωροῖς τριγύρω πόσα ὄρρανα, πινῶντα,
Πέμπου κατὰ σοῦ κατάρας;
Καὶ ὅποια τάχα λόγῃ εἰς τὴν φλογερὰν ὀρμὴν των
Πέρας δύναται νὰ Οἰσῇ;
Τὴν, ὡς κираυτὸν βροντῶνταν ἀκατάπαυστον ὀργὴν των,
Τὶς θνητὸς νὰ περιόσῃ;
Κύτταξ! —καὶ τίς κυττάζων πτωχὰ τόσα γυμνωμένα,
Δὲν θίλει ἀναστεινάζει,
Καὶ μὲ μιλαντὴν τὴν ὅφιν αἰ ἀρπάσσει ἀπ' τὸν αὐχάιντα
Καὶ εἰς τὰ τέταρτα αἰ θίψῃ;
Ἄθλι! . . εἶλε ἡ Νέσος ὅλη μαυροκοιμμένη
Θίλει σοὶ παρουσιάζει
Κοιμητήριον φρικῶδες, καὶ ἡ σπῆς τῆς ὀργισμένης
Θίλει σὺ κατατρομάζει!
Ποῦ λοιπὸν τὸ ἔχμα φέρεται;—ἰδὲ πρῶτα λόγῳ σου
Καὶ εἰπὲ ἂν ἦναι γλώσσα,
Ἰκνήν νὰ ἐξωφάνῃ τὰ Νερόνια κακὰ σου
Καὶ πυνύσματα τὰ τόσα! . . .

Υπεύθυνος Συντάκτης. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ.

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ.

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ, 1857.

ΤΟΜΟΣ Ζ΄.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 164.

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΙ,

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ ΛΕΥΚΑΔΙΟΥ.

2422

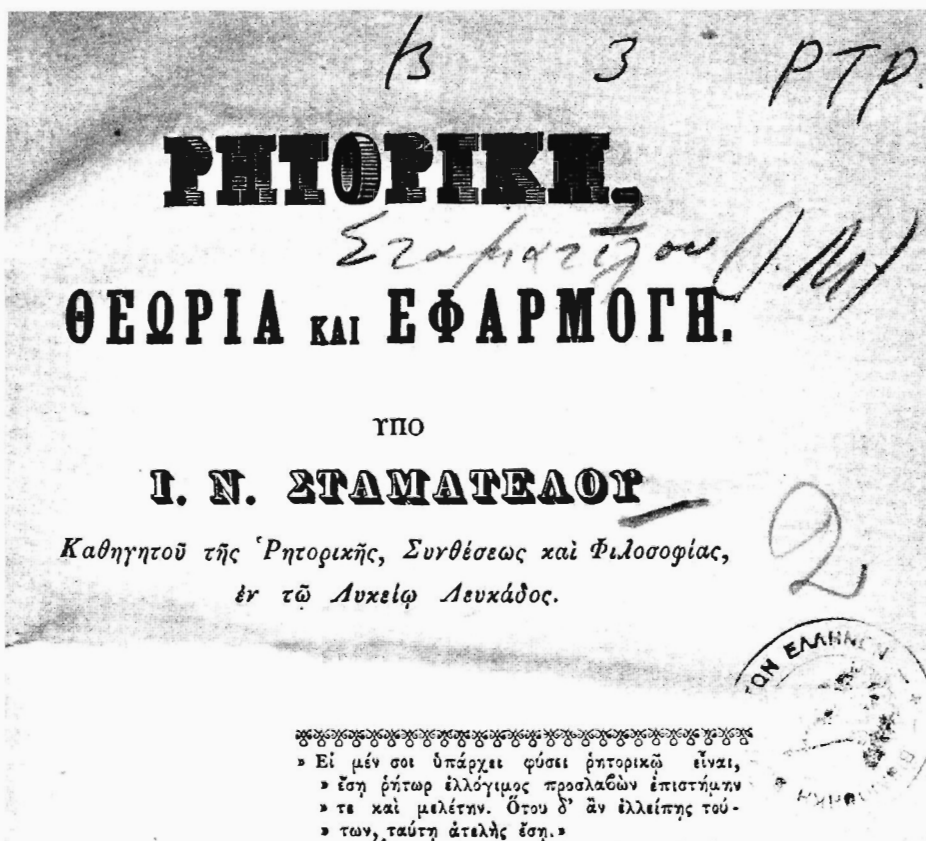
Προοίμιον.

Ἡ ἐκ τῶν γλυπτῶν ἐν γένει λίθων τῆς ἀρχαί-
τιτος προερχομένη ὡρέλεια εἰς τὰ τοὺς κληιδέ-
χας καὶ ἀρχαιολόγους εἶναι μεγάλη. Οὗτοι μᾶλ-
προσφέρουσι πολλὰ ἀντικειμένων, ἐμβλημάτων καὶ
συμβόλων, λίαν ἐνδιαφερόντων τὴν ἱστορίαν τῶν
ἡθῶν καὶ ἔθιμων τῶν διαφόρων λαῶν τῆς ἀρχαί-
τιτος. Ἐν αὐτοῖς εὐρίσκωμεν εἰκόνας Ἡρώων, ἡγε-
μόνων καὶ διασημῶν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων τοὺς ἀν-
δριάντας ὁ χρόνος ἀπώλεσεν. Ἀπαντῶμεν ἄλ-
κοινοὺς χαρακτήρας ἀπωτάτων αἰώνων, ἱερογλυ-
φικὰ καὶ μοναδικὰ σύμβολα, πολλοὺς ἀλλοφρονῶν
κ.τ.λ., διδασκαλίαν τὴν ἀρχὴν καὶ πρόοδον καὶ π-

ροσκήν τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν εἰς διόρα ἔχον,
τὸ ὄνομα καὶ τῆς ιδιορραπίης τῶν διαφόρων τε-
χνῶν, τὸ ὅρος τῶν διαφόρων τῆς τέχνης ἐπο-
χῶν, καὶ πολλὰ ἄλλα (α). Οἱ ζωγράφοι δύνανται
νὰ εἴδωσιν ἐν αὐτοῖς εἰκόνας ὅπως μεταφέρουσιν
εἰς τοὺς πίνακας τῶν, ιδέας, ὅπως ἀντιληφθῶσι,
καὶ ἀντικείμενα ὅπως μιμηθῶσιν. Ὁ περιώτερος
ῥαφίλης χρῆσται εἰς αὐτοὺς πολλὰς θυμα-
σίαις ἔχει τοῦ, ὃ δὲ Ἀντίχης Καρχήρης παρέλαβεν
ἀπ' αὐτῶν τῆς ιδέας τῶν δύο ὠραιοτέρων πίνα-
κων τοῦ, διατηρουμένων εἰσέτι εἰς τὸ Φαρνέσιον
Μέγαρον. Ὡς αὐτῶς ὁ Βυσαρδόνης ἐμολόγηται
ὅτι ἐχρῶσται εἰς τὴν μελέτην τῶν γλυπτῶν λί-
θων, ὅσον ἐχρῶσται καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐν
ῤώμῃ προτομῶν καὶ ἀνδριάντων (β). Ἐκ τούτου
προφανὲς γίνεται ἡ ὡρέλεια τῶν γλυπτῶν, λίθων,
τῶν ὑποίων ἢ σπουδῇ ἀποβαίνει ἀναπόφευκτος

(α) Ἀνέκμ. Iatrod. alle stud. delle arti del disegno, Tom. I, pag. 141.

(β) Millin. Dict. des beaux-arts. in A. Girpique.

τῷ Καθηγητῇ καὶ Ν. Σταματείου
ἔ
ἔκδοσις
ἀπὸ τοῦ Χ. Ραφτανῆ.

ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ.
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ
ΣΕΡΓΙΟΥ Χ. ΡΑΦΤΑΝΗ.
Βραδευθέντος τῷ 1839. δι' Ὀλυμπ. ἀρχ. Στεφάνου.
1862

ΕΤΟΣ ΙΣ' ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1868 ΑΡΙΘ. 684, 685, 686

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΜΑΘΩΝ.

ΤΙΜΗ ΕΤΗΣΙΑΣ
ΣΥΛΛΟΓΗΣ

Προπληρωτέα εις Ἀθήνας:
τῷ ἑκδότῃ.
Διὰ τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος
συνδρομητάς
δραχ. 40.
Διὰ τοὺς ἐκτὸς αὐτῆς • 42.
Ἐκδίδεται τρίς τοῦ
μηνός.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ.

Οὐχ οἱ πολλὰ, ἀλλ' οἱ χρήσιμα ἀναγινώσκοντές εἰσι σπουδαῖοι.
(ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΣ.)
(ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.)

ΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΑ
ΓΙΝΟΝΤΑΙ

Παρά τοῖς Κ. Κ. Διδασκτέ-
λοις καὶ τοῖς ἐπιστάταις τῶν
Ταχυδρομείων ἐν τῇ ἡμε-
ρᾷ.
Ἐν δὲ τῇ ἀλλοδαπῇ πα-
ρὰ τοῖς Κ. Κ. Ἑλληνικοῖς
Προξένοις καὶ τοῖς ἰδιαι-
τοῖς ἐπιτρόποις τοῦ Ἐκδό-
του.

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΤΩΝ ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

ἐκδομένην τε καὶ ἀνεκδόντων μετὰ τῶν ἀναγκαίων
διασαφηνήσεων (α)

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

Λευκαδίου, σχολάρχου τοῦ ἐν Λευκάδι Ἑλληνικοῦ Σχολείου.

«Quis est, quem non movent claris-
simis monumentis testata con-
signataque antiquitas?»
(Cicero. De Divin. 4. 40.)

Προλεγόμενα.

§ 1. Ἐκ τῶν λειψάνων τῆς τέχνης, ἅτινα μᾶς δι-
σφωτίζουσι τὴν διάνοιαν καὶ τὸν ἄλλον βίον τῆς ἀρχαι-
ότητος, πολυτιμότερα εἰσὶν αἱ ἐπιγραφαί, ὡς παρέ-
χουσαι ἡμῖν ἐν αὐτογράφοις ἀναμφίλεκτα μαρτύρια
τῶν ἐποχῶν, καθ' ἃς ἐγαράχθησαν, ἐξηγουσαι τὰ
μνημεῖα, συμπληροῦσαι καὶ ἀναπτύσσουσαι τὴν ἱστο-
ρίαν, πλουτίζουσαι καὶ διδάσκουσαι τὴν γλῶσσαν.
Ἐν αὐταῖς πάντα τὰ ἔθνη τῆς ἀρχαιότητος ἐναπέθε-
τον τὰ κυριώτερα συμβάντα τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτι-
κοῦ αὐτῶν βίου, καὶ τὰ ἀξιολογώτερα γεγονότα τῆς
ἱστορίας τῶν, ὅπως διαδίδωσιν αὐτὰ εἰς τοὺς αἰ-
ῶνας.

Τὰ ἔγγραφα ταῦτα μνημεῖα, ἅτινα συνήθως ἐπὶ
λίθων, μετάλλων καὶ ξύλων ἐγαράσσοντο, ἐκαλοῦντο
προσεῖτι καὶ Ἐπιγράμματα (α) καὶ Στήλαι (γ). Εἶναι
δὲ Ἐπιγραφή, λόγος σύντομος, ἐπὶ μνημείου τινός

ἐκτεθειμένου, καὶ συμβάν ἀξιωμακόμενον διηγουμέ-
νος. Δι' αὐτῆς πολλάκις ὁδηγοῦμεθα καὶ εἰς τὴν ἀνεύ-
ρεσιν τοῦ συγγραφέως τῆς, τοῦ γλύπτου τοῦ μνη-
μείου, καὶ τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν αὐτὸ ἀνηγέρθη. Κατὰ
τοὺς παναρχαίους χρόνους εὐχαριστοῦντο οἱ ἄνθρω-
ποι νὰ διαωνίζουσι τὰς πράξεις τῶν δι' ἀνεγέρσεως
μόνον μεγάλων λίθων ἢ σωρῶν, ὡς ὁ Ἰακῶβ καὶ ὁ
Λάβαν, οἵτινες, προσελθόντες εἰς συνδιαλλαγὴν, ὁ μὲν
λαβὼν λίθον, ἔστησαν αὐτὸν στήλην, ἵνα μαρτυρῇ
τὸ γεγονός, ὁ δὲ, συλλέξας λίθους, ἐσχημάτισεν σωρὸν,
ὃν ἐκάλεσαν Βουδύμαρτυρίου (α). Εἰς τὴν Γέ-
νεσιν καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα εὐρίσκομεν παραδείγματα,
καθὼς καὶ δένδρων φύτευσιν, ὧν τινες, ὡς διηνεκῶς
μεταφυτευόμενα, διετήρησαν ἐν Παλαιστίνῃ κατὰ μα-
κροὺς αἰῶνας, τὸ ὄνομα, ὅπερ ἀνεκαλοῦσε τὸ γεγο-
νός (β). Ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρως τοῦτο ἐγίνετο εἰς
τινας περιπτώσεις· οὕτως ὁ Ξενοφὼν διηγεῖται, ὅτι
οἱ τοῦ Κύρου στρατιῶται μετὰ μακρὰν ὁδοπορίαν δια-
κρίναντες μακρόθεν τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ὅπου ἤλπι-
ζον νὰ τύχωσι οἰκῆς γῆς, ἀνήγειρον μεγάλην σω-
ρεῖαν λίθων, ἵνα διαωνίσωσι τὴν χαρὰν τῶν, καὶ ἀ-
ρίστωσι τῆς ὁδοπορίας τῶν ἐχθρῶν (γ). Ἐπὶ τῶν χρόνων
ὁμοῦ, καθ' οὓς ὑπῆρχεν ἡ γραφή, αἰσθανθέντες οἱ
ἄνθρωποι ὅτι οἱ λίθοι μόνον δὲν ἤρχοντο ν' ἀνακαλῶσι
βεβαίως καὶ ἀκριβῶς τὰ γεγονότα, ἐχάραττον ἐπ' αὐ-
τῶν γράμματα ἢ σύμβολα ἄλλα, παριστῶντα, ὅτι
ἰσχύοντο νὰ διαωνίσωσι. Τὸ ἔθος τοῦτο τοῦ γλύ-
φειν ἐπὶ λίθων, ἦν ἐν χρήσει ἐν ὅλῃ τῇ ἀρχαίᾳ τε
καὶ παρὰ Φοίνιξι, καὶ Πέρσαις, καὶ Αἰγυπτίοις. Οἱ
Ἕλληνες ὡσαύτως ἐχρῶντο αὐτῷ πρὸς διαωνίαν τῶν
ἀξιολογωτέρων γεγονότων τοῦ ἔθνους τῶν· οὕτως

(α) Τῆς συλλογῆς μᾶς ταύτης μέρος ἐξιδώκαμεν ἐν τῷ Φοί-
νικι τῆς Κερκύρας ἐν ἔτει 1853.

(β) Δημοσθ. πρ. Λεπτ. § 48.

(γ) I. Franzius Elem. Epigraph N. 77 Στιχ. 39.

(α) Γεν. Κερ. ΑΑ § 44—50.

(β) Διόδ. Κερ. ΑΒ § 8.

(γ) Κυρ. Ἀναβ. ΒΒ. Δ' § 22.

ΜΥΡΑΔΟΡΙΑ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ

ΜΕΤΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

Σχολάρχου

Τεκνικὸς μέλος τοῦ ἐν Κων/πόλει Ἑλλ. Φιλολ. Συλλόγου
καὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀποστολικοῦ

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΟΥ
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Η «ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ»

ΧΡΗΣΤΟΥ Σ. ΧΙΩΤΟΥ

1876

ΦΘΟΓΓΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ
ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

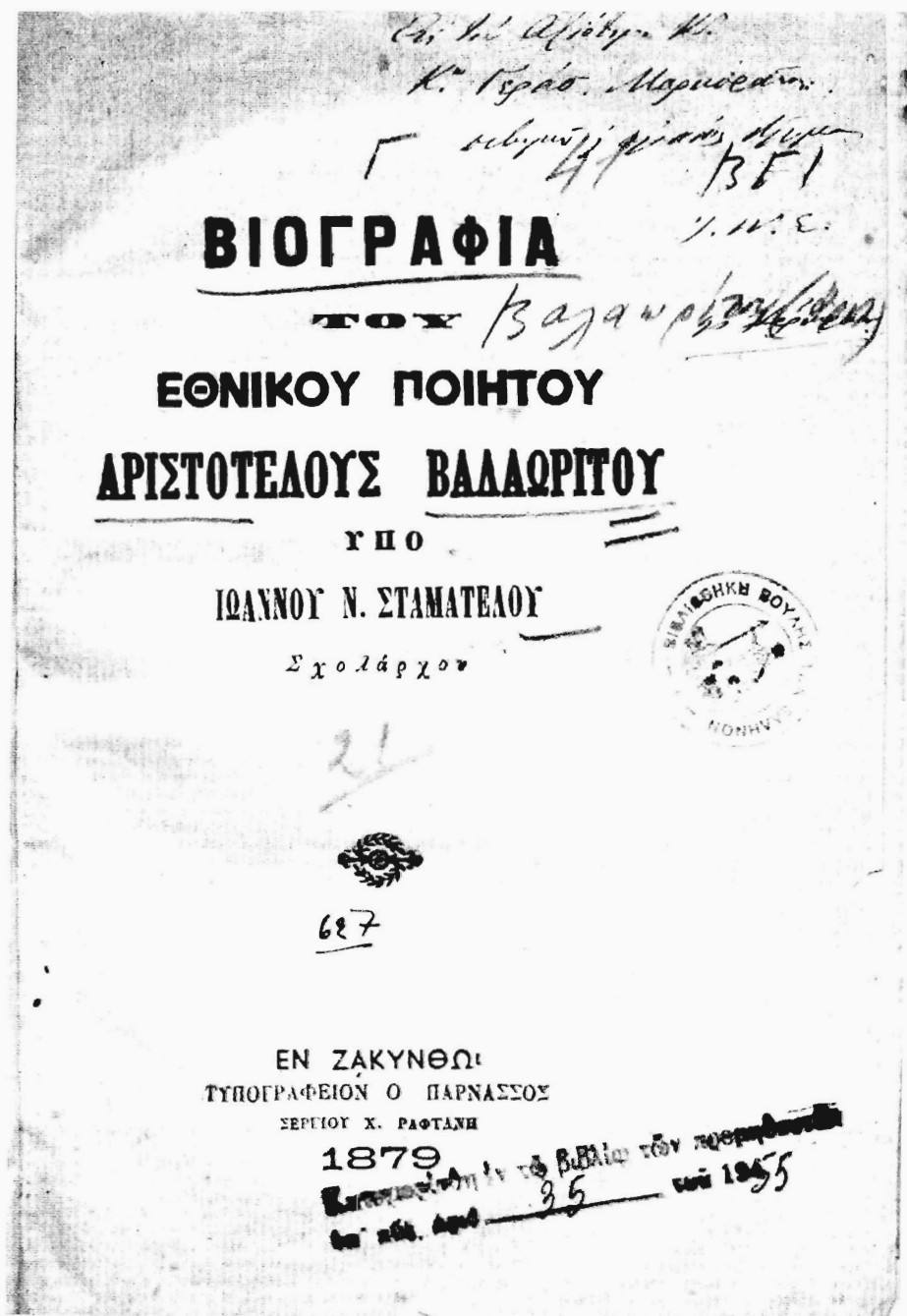
ΥΠΟ

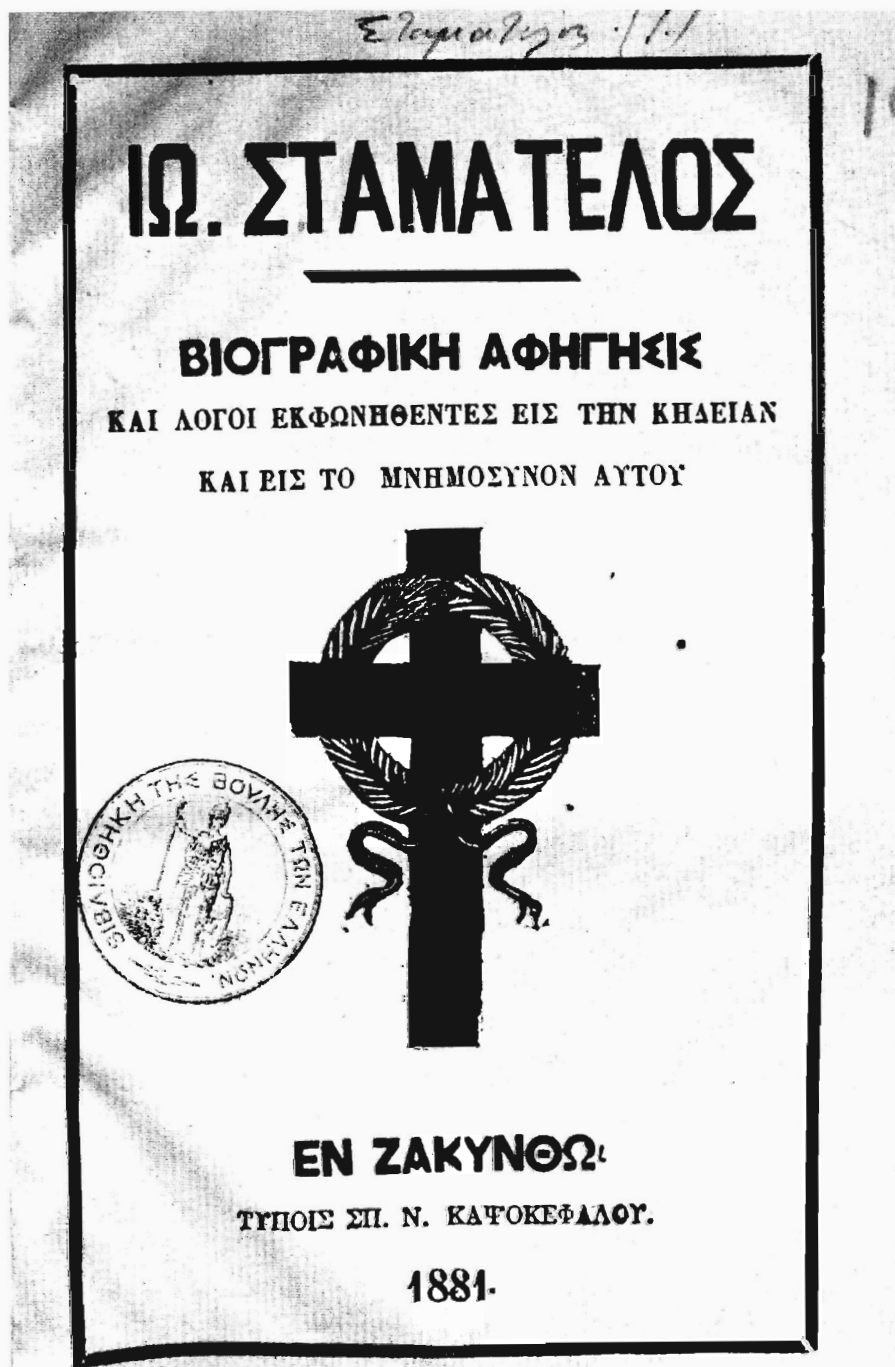
Ι. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

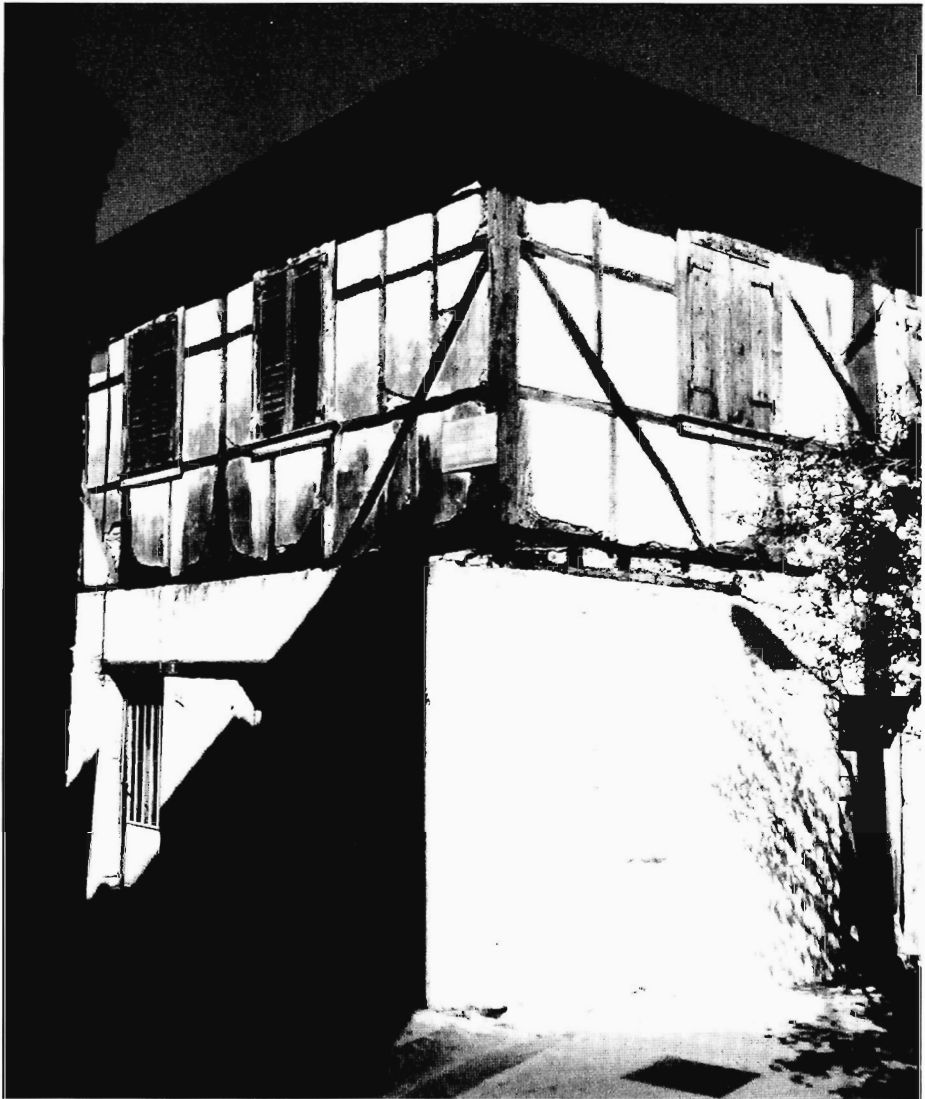

ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ
ΣΕΡΓΙΟΥ Χ. ΡΑΦΤΑΝΗ
Βραδευλίντα: τῷ 1859 δι' Ὀλυμπ. ἀγγ. Σταφάνου.
1878

Συλλογικό δημοσίευμα Π. Χιώτη, Σπ. Δε Βιάζη, Π. Κομνηνού,
Ι. Βαρδούκα, Σπ. Καρίνταβα

Το σπίτι του στη Λευκάδα (βλ. σ. 66). Φωτογραφία Δ. Βλάχου, Ιούλ. 2007.
«Επί του λευκαδίου εδάφους είναι αδύνατον να ανθέξη λιθίνη οικία· αλλ' ουδέ
ξύλινη εάν 1ον δεν είναι μονόροφος, 2ον εάν δεν έχη στηρίγματα εξ αγρίων δοκών,
3ον εάν δεν έχη ταπεινόν το ύψος». (Βλ. Δημοσιεύματα αρ. 45 [1870] σ. 2000).
Το σπίτι ανακατασκευάζεται από 1.8.2007. (Βλ. φωτογραφία στην εφ. *Λευκαδίτικος
Λόγος*, αρ. φ. 886, 10.8.2007, σ. 5)

